Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Arne Topp

Litograffag og lærlingeskole

Arne Topp

Litograffag og lærlingeskole

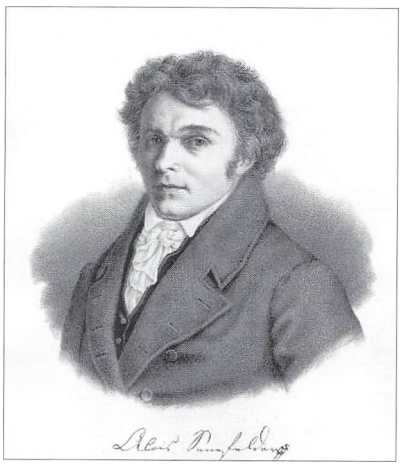

Senefelder. Litografi 1922

Litograffag og lærlingeskole

Beskrevet af

Arne Topp

produceret og udgivet af

Københavns tekniske Skole

Grafisk afdeling

Litograffag og lærlingeskole
© Arne Topp, 1997
ISBN 87 88263 99 1

Forarbejder og ombrydning doneret af
Allerød Offset v/Dan Rasmussen
Stolelyngen 4
3450 Allerød

Filmudkørsel og plader doneret af
Purup·Eskofot
Industriparken 35–37
2750 Ballerup

Papir:
MultiArt Silk 130 g
MultiArt Silk 300 g

Tryk:
Københavns tekniske Skole
Grafisk afdeling

Bogens omslag: Kunstmaler Kjeld Jensen
Ndr. Fasanvej 82
2000 Frederiksberg

Bogen er udgivet med støtte fra
Velux Fonden af 1981

Indhold

Forord 6

Litografi, Stentryk 1815-1875 *9*
C.Ferslew & Co.

Litograffagets lærlinge *15*
Litografisk trykkerlærling

Planer og beslutninger om
en lærlingeskole *22*
Nyvej 1936
Lærerne i de første år

Litografkælderen i
Julius Thomsens Gade *27*
Litograflærlinge, overtrykkere,
stentrykkere, offsettrykkere

Det tekniske Selskab *34*
Vanskelige år, teoritimer, papir, farve
bogbinderne, offset-repro

Publikationer *60*
Indiske digte,
Kjeld Jensen,
Kunstnervenner,
Havnenes maler

Den Grafiske Højskole *71*

I godt selskab *78*
Min uddannelse
Overlæreren, Frokostmøderne
Store forandringer
Offset-reprosamarbejdet
Sven Ahrenkilde

Tre store opgaver *84*
Chr. Cato-bogen,
Ungermann/Høffding
Naturstudiet i C.W. Eckersbergs
marinemaleri

Illustrationer *94*

Resumé, engelsk *95*

Forord

53 års virke som en af Senefelders »sønner« har givet mig lyst og baggrund for at skrive disse tidsbilleder. De 30 af årene var jeg lærer ved Litograffagets Lærlingeskole, og forinden havde jeg 23 års erfaring som lærling, stentrykker og offsettrykker. Den 13. oktober 1950 begyndte min tid i litografkælderen i Julius Thomsens Gade nr. 5. Her kom jeg til at opleve stentrykkets afslutning af en eventyrlig periode i Danmark. Som repræsentanter for faget, ledede en lille flok udvalgte »deres egen skole«. Dansk Litograflaug og Dansk Litografisk Forbund var det økonomiske grundlag.

En meget bemærkelsesværdig præstation i relation til 1930'ernes prisniveau.

De første 20 år af skolens eksistens er da også præget af den stramme økonomi, som bl.a. kan forklare de lange intervaller, der er mellem de beskedne udvidelser. Der var købet af den lille Klein Roland i 1940, den engelske Georg Mann i 1950, og endelig købte man i 1958 en mellemstor Roland Parva og en Planeta. Tilsvarende udvidelser og moderniseringer skete i litografi- og kopiafdelingerne i nogenlunde samme tempo.

Stentrykperioden før 1950 med krigsårene og eftertiden gik stille og roligt, men fra det tidspunkt voksede lærlingenes antal voldsomt, og en af mine første opgaver var at begynde en energisk og årelang kamp, for at skaffe »gratis« trykopgaver til offsetlærlingene. Lærerne udnyttede skamløst alle forbindelser til tidligere arbejdssteder, og i trykkeriet tog vi med kyshånd imod alle opfordringer til at trykke selv den mindste trykopgave. Selv så vi selvfølgelig gerne, at det var ting der kunne trykkes flere gange, og her blev publikationer og de malerier, som forskellige kunstnere lånte os, helt uundværlige. Det var ikke helt problemfrit at ændre på gamle prøvede retningslinier for undervisningen.

Asger Schmidt sad godt og tungt på traditionerne. Han var god til at lytte, tænke og udsætte. Kun når han var 100 % sikker på at få medhold, bragte han selv et forslag frem i fagkomiteen, skolens ledelse.

Som illustrering har jeg samlet prøver af små og store opgaver, og har omtalt de personer, som venligst har ydet os teknisk, økonomisk eller håndgribelig hjælp. Vi har aldrig kunnet betale, men sørgede for, at der også blev lidt julepapir og julekort til vennerne. I litografkælderen blev de fleste lærere stærkt engageret i arbejdet, men vi havde aldrig nået vort tekni-

ske og pædagogiske niveau, uden den vekselvirkning vi fik mellem virksomheder og os sammen med inspirationen fra Den Grafiske Højskole, Kunsthåndværkerskolen og vore mange kunstnervenner, der glædede og udfordrede os med mange smukke kunstværker.

»Litografskolen« vil for elever og lærere være minderne – blandet op med romantiske ønsker om at kunne genopleve det fællesskab som minisamfundet var udtryk for.

Denne lille billed-bog er blevet til i et fællesskab, hvor jeg ikke mindst vil takke Eivind Winsløw, Den Grafiske Højskoles rektor, som har formidlet udgivelsen, kunstmaler og litograf Kjeld Jensen, der har skabt omslaget, grafiker Bent Rohde for tilrettelægning af det komplicerede stof, Bent Ersted Sørensen for med kritiske øjne at have gennemlæstog indskrevet teksten, Else »Laura« Nielsen for at have gennemlæst teksten og kommet med storartede bemærkninger og korrektioner.

Arne Topp, maj 1997

Lithographien

eller

Steentrykkerkunsten

af

G. F. Urſin.

Hermed 8 lithographiſke Prøver.

Kjøbenhavn.

Forlagt af Univerſitetsboghandler C. A. Reitzel.

Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1844.

G.F. Ursin, Titelblad

Litografi, Stentryk 1815-1875

Litografien og stentrykkerkunsten blev præsenteret i Danmark 1812.

En tysk tegner udstillede et tryk, og dette blev anledningen til at den danske kunst- og musikhandler C.C. Lose i 1815 søgte og fik privilegium af kongen, til at drive stentrykkeri i 8 år. Han ansatte nogle tyskere til at tegne og trykke, men det kom aldrig til at fungere, så i 1820 opgav han eksperimentet. Trykkeriet blev, med Frederik VI's mellemkomst, videreført som »Det kongelige Stentrykkerie«. De ansatte ledere og tegnere var officerer, mens underofficererne bestred trykningen. Et sådant arrangement må for enhver fagmand lyde som en dum spøg. Alle officererne havde uddannelse som korttegnere, men at bestride de mange sider af en stentrykkers arbejdsfelt forudsætter grundig oplæring. Det var sparsomt med autentisk materiale. Senefelder havde solgt sin opfindelse i mange lande, men først i året 1818 havde han fået udgivet sin store lærebog. Officererne har næsten skullet opfinde arbejdsgang og processer efterhånden som arbejdet skred frem.

Der kom flere trykkerier, alene i første halvdel af 1840'erne ved man, at der blev etableret 7 stentrykkerier, og (man kan sige) at den første og eneste lærebog på dansk om »Litografien og Stentrykkerkunsten« af G.F. Ursin, udkom i København 1844. Den har sikkert været velkommen. Kapitel 1 begynder således:

Princippet for Lithographien; Valget af Steen.

1. Medens Formskærerkunsten og Kobberstikkerkunsten i flere Aarhundreder vare øvede, den første var ved at gjenfødes, medens den sidste stadigen udviklede sig til at fremkalde Billeder af høieste Kunstværd, der paa en aandrig Maade gjengave de meest udmærkede af Fortidens og Nutidens Kunstværker, opfandt Aloys Senefelder Aar 1796 i München en særegen vigtig Green af Afbildningskunsten, som, formedelst det, ved hans Methode, endnu almindeligen brugte Materiale, Kalkstenen, kaldes Steentrykkeri eller med et efter det Græske dannet Navn Lithographi.

Ursin var matematiker og astronom. I sin bog på over 300 sider beskriver han detaljeret alle trin fra valg af sten til det færdige tryk. På den tid stagnerede litografien i Europa, med undtagelse af England, hvor glansperioden begyndte, og varede til ca. 1865. Ursin har en profeti om, at håndpresserne i lang tid vil være enerådende, og begrunder det dels med kvalitetskrav, og dels med at det vil være vanskeligt at konstruere maskiner, der kan klare alle de manuelle processer. I håndpressen kan et lito-

ikke lader sig forandre. Engelmann regner for Arbeide med den sædvanlige Stjernepresse:

Til at fugte Stenen medgaaer . .	3	Secunder
Til at give den Farve	12	—
For at paalægge Papir og Maculatur	4	—
Aftrykningen	14	—
For at borttage Aftrykket og henlægge det	3	—
	36	Secunder.

grafisk tryk ikke klares på mindre end 36 sekunder.

Hans forudsigelser slog ikke til, men de fineste sorte litografier blev fortsat trykt i håndpressen. I »Litografien i Danmark« – udgivet af Dansk Litografisk Principalforening i 1922, kan man læse følgende: »Håndpressen er sat ud af spillet ved oplagstrykning...« og senere »...så er der stadig tilfælde hvor den bruges – og altid vil vedblive med at bruges«.

Billederne af håndpressen og hurtigpressen er fra dette værk, som udkom i anledning af organisationens 25 års jubilæum.

Kun få af de først etablerede stentrykkerier overlevede de første vanskelige år. I forordet til afsnittet om Litografiske virksomheder i Danmark er det bemærket, at arbejdet med at samle de faktiske data og relevante oplysninger, havde været vanskeligt. Man havde ikke nået de ønskede resultater, og kunne heller ikke garantere, at der ikke var overset fejl i nogle af de benyttede notater. Det har K.V. Koch nok ret i, men på den anden side havde man nok ikke interesseret sig for, hvordan pionererne overhovedet var i stand til at overvinde de tekniske problemer, og hvilken økonomisk baggrund de forskellige (mange af dem tysktalende) tilflyttede stentrykkere havde. Alle stentrykkerier har måttet klare sig med håndpresser, og der kunne være 1 eller 2 mand om trykningen. Det virkelige tekniske problem har nok været at fremstille en tryksten, f.eks. hvis der skulle fremstilles etiketter til cigarfabrikken eller bryggeriet. Kombinationen af renlighed, vand, stenslibning, udsyring af stenen og overføring af aftryk fra en anden sten er både kompliceret og påvirkelig af de omgivende arbejdsbetingelser såsom fugtighed, temperatur, støv, og først og fremmest af de benyttede farver – som trykkeren ofte selv måtte rive – overføringspapiret som han selv måtte imprægnere – udsyring og ætsning som han selv styrede, og alt sammen udført med en meget lille tolerance for udsving fra normen.

C. Ferslew og Co.

I 1842 startede M.W. Ferslew et litografisk institut i Gothersgade, og det var et af de få overlevende, hvor jeg selv i 1934 fik mit første job som stentrykker.

Firmaet hed da C. Ferslew og Co. og adressen havde siden 1861 været Store Kongensgade 24. Trykkeriet som lå på 2. sal i baghuset, var et typisk gammelt etablissement.

Jeg var 20 år, og udlært som stentrykker hos Chr. Cato, men firmaet var i krise, så det var kun takket være den ældre kollega der tog sig mest af lærlingenes uddannelse, at jeg havde fået nogle måneder som overtrykker og 4 må-

2 mands betjent håndpresse

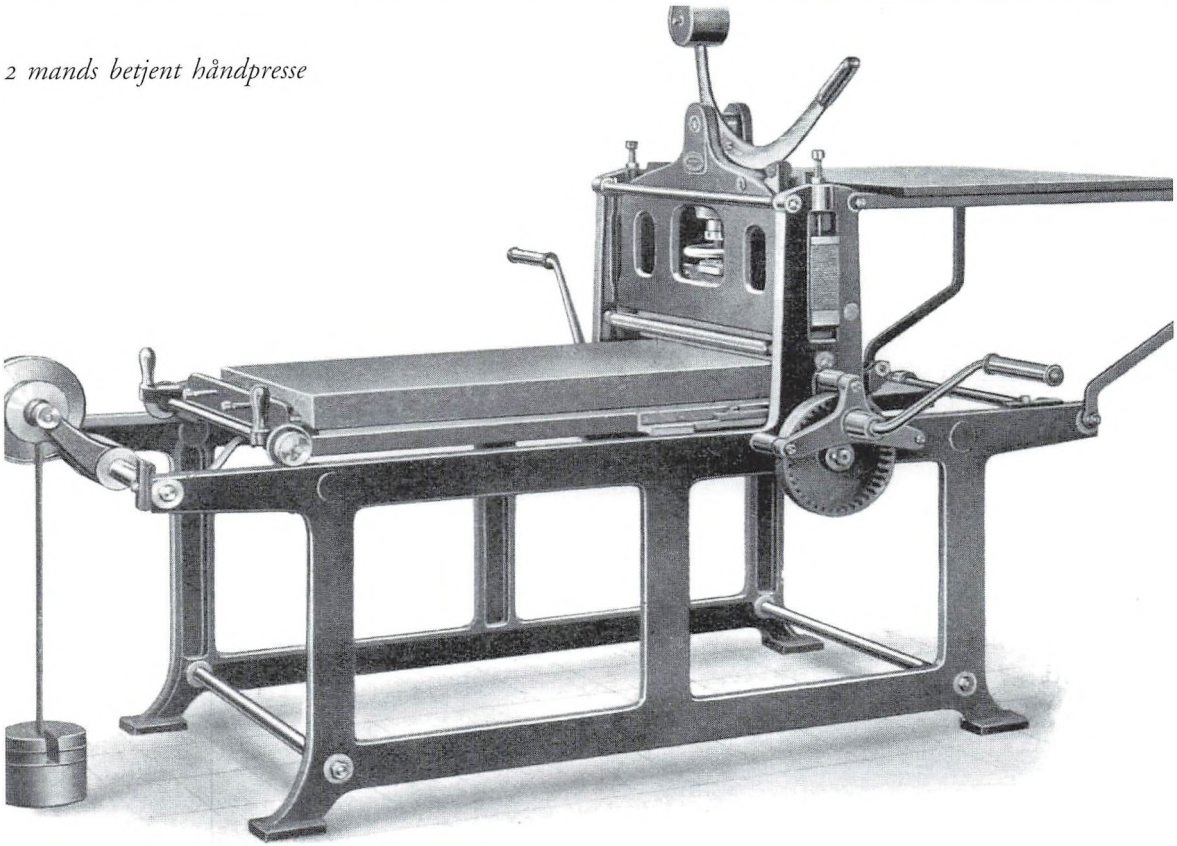

Hurtigpresse »Eickhoff« som lignede en bogtrykpresse. Det indbyggede fugteværk gjorde maskinens bevægelser længere og trykhastigheden langsommere

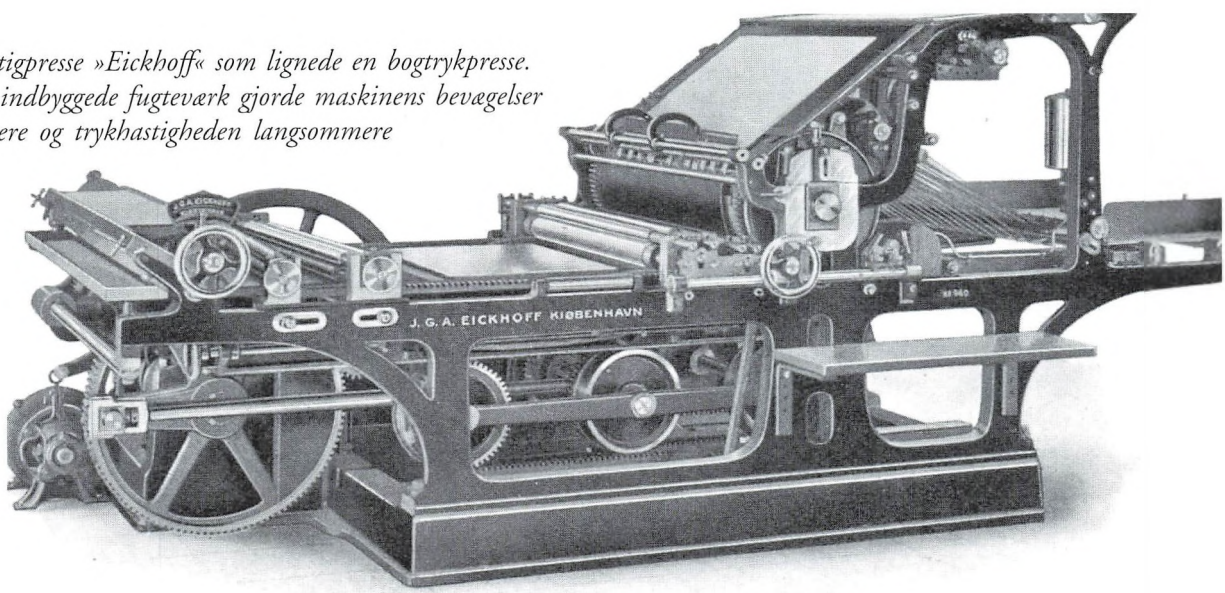

neder som trykker. Med meget lidt erfaring startede jeg min løbebane. Det var knald eller fald. Forbundet var meget sur over at firmaet C. Ferslew havde bedt om mig. Den plads havde jeg ikke fortjent – sagde formanden. Det forstod jeg ikke før jeg havde lært mine nye arbejdsfæller at kende. Det var overtrykkeren Julius Petersen, en god trofast forbundsmand, der havde fået et guldur for 25 års arbejde som kasserer i afdelingen. Stentrykkeren Valdemar Sørensen var ligeledes en gammel forbundsmand, og så var der en arbejdsmand, der sikkert var lidt ældre end de to førstnævnte, måske 70-75 år. Det er svært at sige, for han var forslidt og pjaltet. De to andre gik med hat og stok, særlig flot var »Valuta« Valdemar Sørensen, når han med klipfisk og stiv flip trådte ind ad døren og løftede sin stive hat til et høfligt godmorgen.

Så havde vi 2 pålæggersker: Nielsen som var i pensionsalderen. Den anden var en rap pige fra Viktoriagade. Jeg mener at jeg var dus med Jul Peter og arbejdsmanden. Lokalet var en lejlighed på 2. sal, hvor der lige var plads til 2 trykmaskiner og 2 håndpresser. Der var et vindue til forgården og et til baggården. En søvnig lampe oplyste den mørke ende mod baggården. Der var også en vandhane over en trævask. Afløbet herfra var tilsluttet nedløbsrøret fra tagrenden. Der manglede et toilet, men der var lokum og pissoir i gården. Nu var det umuligt for Valuta at løbe op og ned, hver gang han havde drukket en bajer, så han klarede sig med en farvebøtte ind under forklædet. Bagefter hældte han det i trævasken, og hvis det ikke var frostvejr løb det ned gennem tagrendens nedløbsrør.

Jeg passede slet ikke ind i selskabet, men det værste var dog at det altid havde været en selvfølge med en halv snaps til frokost. Nu var de tre eller fire mand nødt til at betale min andel – syntes de.

Trykkeriet var fast leverandør af alle køreskemaer til Københavns Sporveje. De blev leveret skrevet med autografblæk (tusch), og kunne straks overføres til en sten, og trykkes og leveres med det samme. Så var der trykning af konvolutter – indersiderne – og lidt etiketter til Tuborg porter.

Men ved siden af dette meget traditionelle trykarbejde, var det Jul Peters vigtigste opgave at fremstille de gravure-visitkort, brevpapir og konvolutter, som forretningen i forhuset reklamerede med.

Gravuretrykte visitkort blev, som den ene mulighed, lavet som ægte gravure. Dvs. at man trykte direkte fra gravurestenen.

Skriften var graveret ned i den blankpolerede sten, og graveringen var fedtet ind med olie. Nu kunne man tørre olien af, og med en tampon presse farve ned i graveringen, fugte stenen med vand, så farven kunne fjernes på den glatte sten. Trykket kunne nu fremstå med en svag forhøjning i skriftbilledet. Det er meget sandsynligt, at netop denne teknik har været udgangspunkt for en del af de første stentrykkeriers etablering.

Den anden mulighed var, at man tog et eller flere aftryk af emnet. Disse tryk hæftede man fast på større ark, overførte dem på en ren sten, indsværtede trykbilledet med en farvevalse, og ætsede stenen så man kunne arbejde videre. Nu kunne man tage flere aftryk på

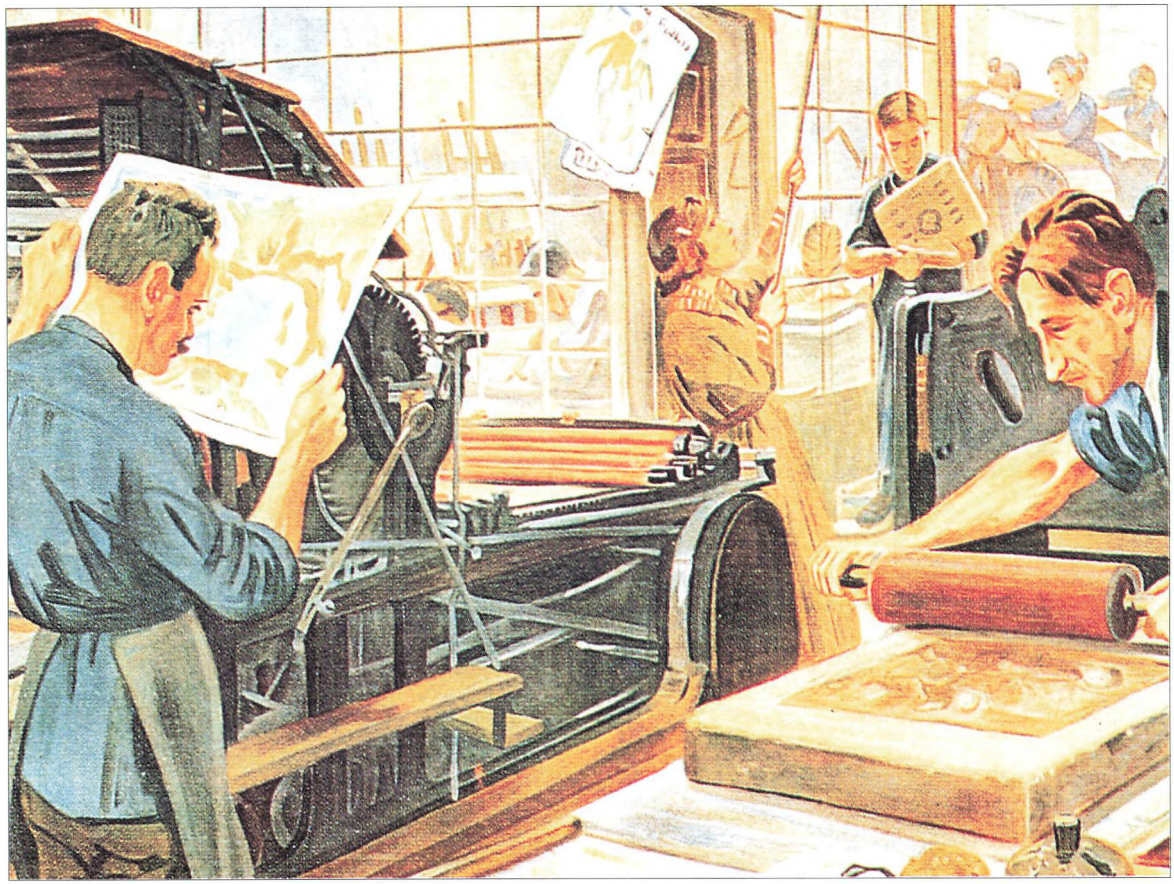

Billedet af Chr. Cato's trykkeri er fra 1920. Carl Møller studerer trykarket, hans pålægger er Rigmor Jensen. Honoré indsværter stenen i håndpressen. N. Bjørklund er i færd med papirophængning. Sliberen hedder Jeppesen og lærlingen William. Trykkeriet lå i Farvergade.

en gang, og bagefter skære dem ud til den ønskede størrelse, men det var ikke så fornemt og elegant som rigtig gravuretryk. Gravurestenen blev arkiveret, som det også var tilfældet med alle andre originalsten, og det var måske grunden til at trykkerierne måtte lukke. Der var bundet mange penge i lagerstenene.

Jeg vil ikke blive spor forbavset, hvis en nærmere granskning af firmaet C. Ferslews fortid vil vise, at stentrykkeriet har ligget i de samme lokaler siden man i 1861 flyttede til Store Kongensgade 24. Firmaet fik i 1910 prædikat af »Kgl. Hof Bog og Stentrykkeri«, og på det tidspunkt må bogtrykkeriet også være placeret i bygningen.

Jeg havde bedt om en ugeløn på 65 kr. og det fik jeg uden problemer. At få arbejde var som at vinde i lotteriet. I den tid jeg som »ungsvend« havde fortsat på mit lærested Chr. Cato, fik jeg 49 kr. om ugen. Det var den overenskomstmæssige løn for det første år. I 1933 havde jeg ikke ret til ferie, for det forudsatte at man havde haft 1 års arbejde som svend. I 1934 kunne jeg ikke få ferieløn, men eventuelt holde fri, hvis jeg bad om lov. Jeg fik fri, og samtidig fik jeg en fyreseddel, for jeg havde været så letsindig at fortælle om mine planer om et studieophold i Berlin. For mig havde tiden hos de gamle fyre været en rolig start i det til tider ret barske trykkeriliv. Jeg kunne lide at være der og opleve den helt specielle mentalitet, som var typisk for de gamle trykkere.

Næsten alle var de på en eller anden måde præget af det kunstneriske fag, for selv om de stod og trykte konvolutindersider og porteretiketter til daglig, var man jo litograf af navn.

C. Ferslew var ikke et trykkeri, hvor man kunne lære noget. Der var ingen udfordringer. De mennesker der skulle arbejde her skulle resignere og hygge sig på ubestemt tid. Men det var en dårlig anbefaling at fortælle man kom fra C. Ferslew, hvis man søgte nyt arbejdssted. Trykkeriet kunne opfattes som en velbevaret kuriositet fra 1870-80. Hvis man ser bort fra el-kraften til de to maskiner, lys og gas samt den tidligere omtalte vandhane uden reglementeret afløb, har man prototypen på et stentrykkeri. Hos Ferslew manglede man dog et bord og en stol, hvor litografen sad og arbejdede på stenene som skulle trykkes.

Litograffagets lærlinge

At give sig i kast med at skrive erindringer forudsætter, at man har nogle optegnelser, en nogenlunde god hukommelse, og mener, at det man kan fortælle er værd at bevare. Litografier er noget folk normalt forbinder med dyre billeder på væggene. Det kan man endnu fremstille enkelte steder, på den oprindelige måde med sten og trykpresse. Men litograffaget var meget mere end trykning af kunstværker. Det var et håndværksfag, som har haft mange forskellige trykopgaver. Det er et ungt fag, som først i 1896-1897 blev organiseret i forbund og laug. Organiseringen var en naturlig følge af de mange problemer der var opstået p.g.a. tilfældige arbejdsforhold. På det tidspunkt var litografi og stentryk fuldt udviklet, og hurtigpresserne havde overtaget oplagstrykningen.

Lærlingespørgsmålet var et af de første emner der blev behandlet i forbundets blad.

Bladet hed »Lito«. Organ for Dansk Litografisk Forbund, står der på forsiden. Første nummer er ikke dateret, men nr. 2 udsendes i december 1896.

Det håndskrevne blad er redigeret af litograf P. Nielsen Vestergade 98,1. i Odense, og er trykt hos Hagen og Sievertsens etablissement i Odense.

På forsiden indledes den 1. artikel: Om lærlinges Uddannelse/Lærlingeforholdene i Almindelighed. Den anden artikel i februarnummeret 1897 beskæftiger sig med udnyttelsen af stentrykkerlærlingene, og i april samme år er litograflærlingenes uddannelse behandlet. Artiklens forfatter peger på nødvendigheden af en alsidig faglig og parallel menneskelig uddannelse, og artiklen slutter således:

»Det er en Selvfølge at Eleven bør besøge Teknisk Skole i så stor Udstrækning som muligt, Nytten og Nødvendigheden heraf er sikkert enhver indlysende. Odense 1897«.

Dette interessante eksempel på Forbundets tidlige interesse og engagement i lærlingenes uddannelse er måske spiren til det medansvar, som mange år senere førte til at Laug og Forbund startede Litograffagets Lærlingeskole. Hvem der har skrevet disse artikler ved jeg ikke, de er usignerede. Da jeg i 1961 skrev forordet til »Refleksioner« i anledning af Asger Schmidts afgang, genoptrykte vi nogle numre fra de tidligere årgange. Kildematerialet var tre velbevarede bind med gamle Lito numre komplet for en årrække.

Chr. Juul havde fået bøgerne, og da han gik af forærede han dem til Litografskolen. Som jeg har bemærket blev de første numre trykt i Odense. I.P. Jensen har også været redaktør, men det må være lidt senere.

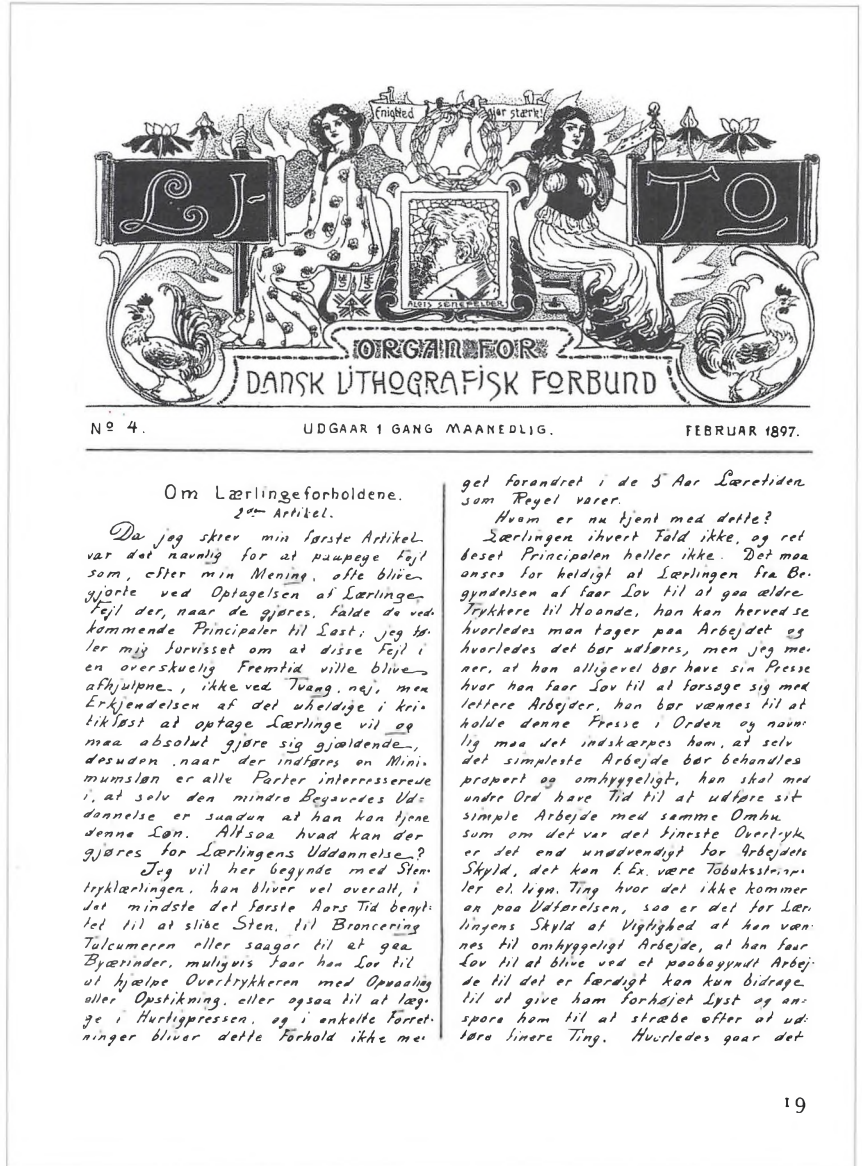

LITO

ORGAN FOR DANSK LITHOGRAFISK FORBUND

Nº 4. UDGAAR 1 GANG MAANEDLIG. FEBRUAR 1897.

Om Lærlingeforholdene.
2den Artikel.

Da jeg skrev min første Artikel var det navnlig for at paapege Fejl som, efter min Mening, ofte blive gjorte ved Optagelsen af Lærlinge. Fejl der, naar de gjøres, falde de vedkommende Principaler til Last; jeg tør ler mig forvisset om at disse Fejl i en overskuelig Fremtid ville blive afhjulpne, ikke ved Tvang, nej, men Erkjendelsen af det uheldige i kritikløst at optage Lærlinge vil og maa absolut gjøre sig gjældende, desuden, naar der indføres en Minimumsløn er alle Parter interresserede i, at selv den mindre Begavedes Uddannelse er saadan at han kan hjene denne Løn. Altsaa hvad kan der gjøres for Lærlingens Uddannelse?

Jeg vil her begynde med Stentrykklærlingen, han bliver vel overalt, i det mindste det første Aars Tid benyttet til at slibe Sten, til Broncering Tilcumeren eller saagar til at gaa Ærender, muligvis faar han Lov til at hjælpe Overtrykkeren med Opvaadning eller Opstikning, eller ogsaa til at lægge i Hurtigpressen, og i enkelte Forretninger bliver dette Forhold ikke meget forandret i de 5 Aar Læretiden som Regel varer.

Hvem er nu hjent med dette?

Lærlingen ihvert Fald ikke, og ret beset Principalen heller ikke. Det maa anses for heldigt at Lærlingen fra Begyndelsen af faar Lov til at gaa ældre Trykkere til Hoande, han kan herved se hvorledes man tager paa Arbejdet og hvorledes det bør udføres, men jeg mener, at han alligevel bør have sin Presse hvor han faar Lov til at forsøge sig med lettere Arbejder, han bør vænnes til at holde denne Presse i Orden og navnlig maa det indskærpes ham, at selv det simpleste Arbejde bør behandles propert og omhyggeligt, han skal med andre Ord have Tid til at udføre sit simple Arbejde med samme Omhu som om det var det fineste Overtryk er det end unødvendigt for Arbejdets Skyld, det kan f. Ex. være Tobaksstemplet el. lign. Ting hvor det ikke kommer an paa Udførelsen, saa er det for Lærlingens Skyld af Vigtighed at han vænnes til omhyggeligt Arbejde, at han faar Lov til at blive ved et paabegyndt Arbejde til det er færdigt kan kun bidrage til at give ham forhøjet Lyst og anspore ham til at stræbe efter at udføre finere Ting. Hvorledes gaar det

19

Lito nr. 4, 1897, faksimile om lærlinge

»Den 1. oktober 1923 startede en fagskole for litografilærlinge i Det tekniske Selskabs lokaler. Litograf W. Bachmann underviste 20 lærlinge hver lørdag kl. 2 til 5 i alle litografiens arbejdsmetoder.« (Citat fra Stentrykkerbladet 1935)

Han var en af foregangsmændene, og sammen med Albert C. Petersen, en af fortalerne blandt laugsmedlemmerne for oprettelse af en lærlingeskole. De startede begge deres eget trykkeri og fortsatte deres arbejde for en bedre uddannelse.

Da organisationerne i 1896-97 blev stiftet, må uddannelsesforholdene have været kaotiske. Dansk Litografisk Principalforenings jubilæumsbog fra 1922 »Litografien i Danmark« har et væld af oplysninger. F.eks. kan man læse, at der i tiden fra 1840 til 1870 blev startet 8, 9 og 10 nye trykkerier i de tre tiårs-perioder. Der står også i den korte oversigt over de forskellige personer, hvor vedkommende er uddannet, men der står intet om at vedkommende også har arbejdet ved faget, med undtagelse af dem der har været udenlands.

Måske har datidens småmestre levet af lærlingene, og lærlingene har først og fremmest gennemgået læretiden for at få et borgerbrev, så de selv kunne starte en virksomhed. En ud-

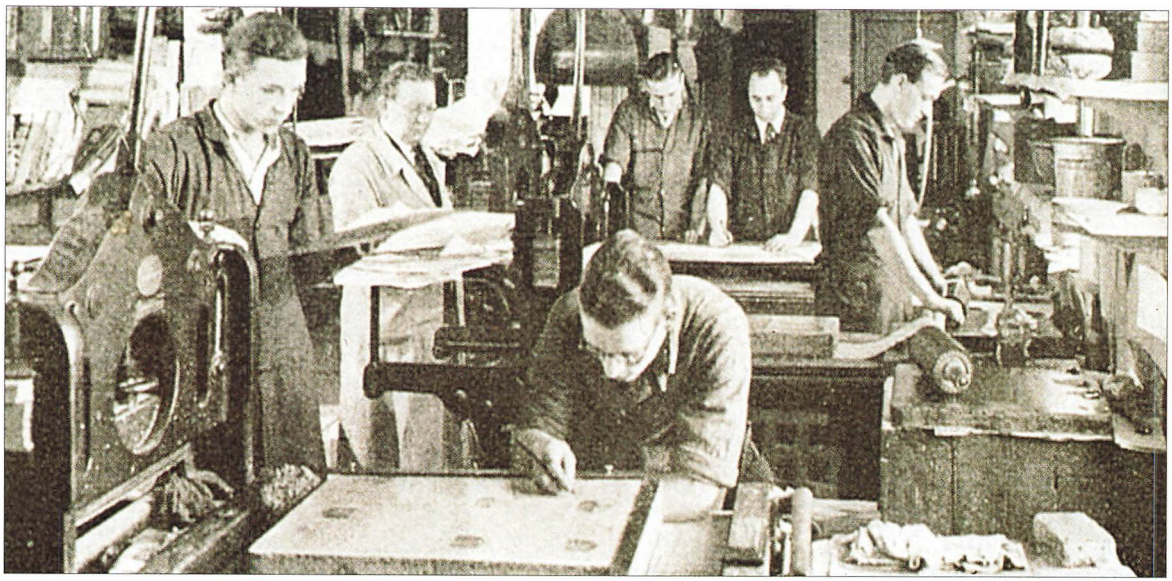

»Trykkerskolen begynder den 27. oktober 1923 med 34 trykkerlærlinge, der inddeles i 3 hold og undervises (på skift lørdag fra kl. 2 til 5) af overtrykker Arnold Petersen og maskintrykker C.W. Olsson, senere af Herman Jeppesen.« (Citat fra Stentrykkerbladet).

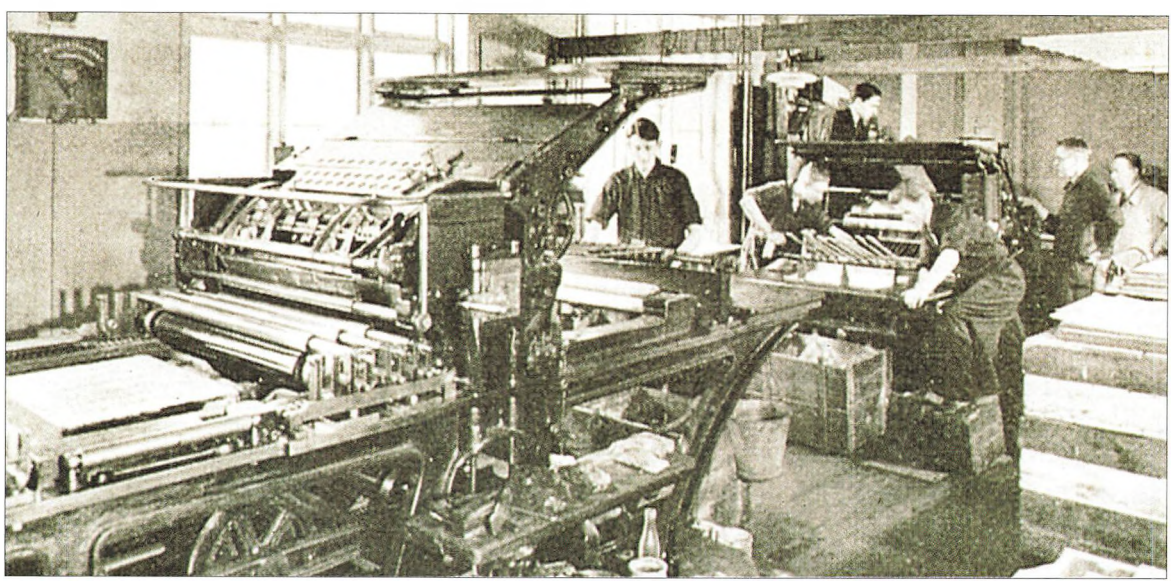

dannelse gav ikke automatisk adgang til en arbejdsplads. Organiseret arbejde fik man først efter at organisationernes overenskomst blev underskrevet i februar 1898.

Indtil da fungerede Den litografiske Forening af 12. marts 1857 som en fællesforening. Formålet var at fungere som syge- og begravelseskasse. Samt at virke for oprettelsen af en stiftelse for aldrende medlemmer af foreningen, samt disses enker. Foreningen blev videreført som statsanerkendt sygekasse, hvor jeg var medlem – til velfærdssamfundet lukkede de små faglige sygekasser.

I mere end 100 år havde medlemmerne betalt deres kontingent hver måned, og fået en snak med kassereren. I min tid var det H.V.O. Hemmingsen og senere Jeppesen, som begge var tidligere stentrykkere. Jeppesen havde jeg haft som lærer, da jeg som lærling gik på »lørdagsskolen« hos I.P. Jensen. Skolen på Niels Ebbesens Vej var en beskeden begyndelse på en fagskole for københavnske trykkerlærlinge. Den fik betydning, ved at registrere dårlige lærepladser og give moralsk støtte til disses lærlinge.

Stentrykkerbladet, medlemsblad for Dansk Litograflaug, bragte i nr. 5 den 15. maj 1935 en stor artikel: Vore Fagskoler.

Den er udformet som en tak til de mange medlemmer og medvirkende, som i 12 år havde haft andel i lørdagsskolernes funktion.
I den kan man også læse at laugets medlemmer måtte bøde med et strafkontingent på 15 kr. pr. måned for hver lærling de havde færre end den tildelte kvote. Det var disse penge der i 1936 blev brugt, som startkapital, til at lave fagskolen for litografer og fagskolen for trykkerlærlinge. Litografskolen startede den 6. oktober og trykkerne 3 uger senere den 27. oktober. Lærlingene var delt op i årgange, og kom hver tredje lørdag. Denne undervisning fortsatte til 1935, hvor I.P. Jensen sagde stop.

Litografisk trykkerlærling

For mig, der som 14 år gammel gik ud af 7. klasse og i 1927 ville finde en læreplads, var udsigten meget dyster. De gode lærepladser, og det forstod man som et sted hvor man kunne få arbejde som svend, gik til de drenge der gennem familie eller bekendtskab blev skaffet ind, hvor disse selv var ansat.

For drengene havde det den fordel, at de formodentlig kendte lidt til det fag de valgte. Jeg havde kun mig selv, og jeg havde en meget uklar forestilling om, hvad jeg ville og hvad jeg havde mulighed for at vælge. Ved et tilfælde hørte jeg en far fortælle, at sønnen var kommet i lære i litograffaget, og dette var noget helt enestående: Et meget interessant fag! Jeg fandt ud af at der krævedes særlige anlæg, og man derfor skulle prøves på Bahnsens psykotekniske institut, som vist nok lige var blevet etableret i det gamle Vartov. Her blev jeg prøvet for farvesyn, fingerfærdighed og akkuratesse m.m., hvad der kunne indikere anlæg for den ønskede faguddannelse. Det klarede jeg tilfredsstillende, og jeg fik til min store glæde anvist læreplads hos Chr. Cato i Dronningensgade på Christianshavn.

Der begyndte jeg den 1. august 1927 for en ugeløn på 9 kr stigende med 2 kr om året. Læretid 5 år.

Jeg var på prøve og havde endnu ikke fået kontrakt, da jeg efter nogle ugers forløb pludselig fik 18 kr i min lønningspose. Jeg var arbejdsdreng, for firmaet havde allerede alle de lærlinge de måtte have. Det var meget almindeligt, at firmaerne forlangte at de kommende lærlinge arbejdede et helt år som arbejdsdrenge, for at få en læreplads. Jeg slap med at vente til 1. januar 1928, hvor jeg fik lærekontrakt som overtrykker/maskintrykker.

Det betød dog ikke nogen forandring i mit arbejde som hjælper ved en stentrykspresse, som var det nærmeste jeg kom til fagligt arbejde i mere end 3° år. Det var utilfredsstillende, for jeg skulle lære både overtryk og maskintryk, og her kom forløberen for dagskolen ind i billedet.

I.P. Jensen var en mindre stentryksmester, som stillede sit trykkeri til rådighed for undervisning af trykkerlærlinge. Her kom de tre ældste årgange på skift lørdag fra 14-17 i vinterhalvåret, og jeg var ikke den eneste af 3. års lærlingene, som aldrig havde lavet selvstændigt fagligt arbejde. Her blev vi sat i gang med at lave et overtryk, som vi senere trykte i stentrykspressen.

Læresvendene var i overtrykkeriet Arnold Pedersen, en ilter og inspirerende personlighed, som hersede med lærlingene, så vi kunne få mest muligt ud af den alt for korte tid. I maskintrykkeriet var det Jeppesen som roligt og sikkert styrede det farlige eksperiment, at lade en flok ivrige drenge låne fraværende trykkeres maskiner. Værdien af disse anstrengelser, var ikke så stor for de få som var godt i gang på lærestedet. Men jeg er sikker på at de ca. 20 gange gav mig en moralsk støtte, og jeg ved at firmaet fik en bemærkning om den mangelfulde undervisning og uddannelse.

Selvfølgelig var der også Teknisk Skoles aftenundervisning, men den var kun obligatorisk i 1. læreår, og kun de velhavende firmaer betalte for undervisningen i fagklasserne.

Læretiden blev overstået den 1. jan. 1933, men min svendeprøve fik jeg ikke lavet før vi var inde i marts måned. Jeg havde fået lov til selv at lave mine overtryk, som jeg senere trykte i maskinen, og dertil kom den obligatoriske prøve på at tage aftryk fra en gravuresten, føre dem over på en maskinsten og trykke et oplag i maskinen. Det var reelt en dobbelt svendeprøve, og da den blev vurderet til udmærkelse, var jeg både stolt og overrasket.

Da erfaring og rutine er en nødvendig del af uddannelsen, blev det nu mit problem, hvordan jeg kunne få det, og lære noget mere om offsettryk, som jeg kun kendte som en farlig konkurrent til stentryk. Det jeg havde at bygge på var overvejende »hvad jeg havde set mig til«. 90% af den tid jeg havde været lærling, havde jeg været arbejdsdreng. Man kan undre sig over at det var muligt, men de mange lærlinge var en forudsætning, for at det utidssvarende stentrykkeri kunne overleve. Og trods alt har jeg ikke fortrudt, at det blev hos Cato, jeg kom i lære.

Offsettryk var fremtiden. Der var ikke nogen mulighed for oplæring i Danmark. Men heldigvis havde jeg lært noget tysk. Som så mange andre af 1920'ernes lærlinge og elever, som det hed i kontor- og lignende slipsefag, havde min lille løn, hvoraf de 2 kr. var til min disposition, tvunget mig til at finde nogle gratis interesser i de lange vinteraftener. En af dis-

se var »Kommunalt Fortsættelseskursus«. Undervisningen og bøger var gratis, og indskrivningsgebyret på 5 kr. blev tilbagebetalt, hvis man gennemførte kurset.

Der var meget stor tilslutning, og blandt de 30(!) elever i en klasse, var der ofte lærlinge, som gik på Teknisk Skole 3 gange om ugen fra 17.30 til 19.00, og derefter mødte op kl 19.30 på K.F. Jeg gik der i flere år, og vovede derfor at satse på deltagelse i et tysksproget kursus, på en skole i Berlin.

Takket være min svendeprøve fik jeg fra Håndværkerforeningen et legat på 400 kr., som tilskud til et studieophold. Undervisningen på Höhere Graphische Schule kan sammenlignes med den mange år senere indstiftede EFG-uddannelse, som vi kender på godt og ondt. Ved dispensation havde jeg fået mulighed for at deltage i det offsetprogram, der forløb fra 1. okt. til jul 1934, for jeg havde selvfølgelig ikke mulighed for at deltage i et år eller to. Jeg fik lært noget om pladefremstilling og offsettrykning. Eleverne var mest arbejdsløse fagfolk fra litograffaget, som i flere tilfælde havde meldt sig for at undgå indrullering i Hitlers arbejdsbrigader ved vej- og fæstningsanlæg.

Det gik ikke så let med at finde et sted, hvor jeg kunne prøve mine opsamlede kundskaber, men endelig fik jeg et job hos Egm. H. Petersen, som på det tidspunkt udvidede sin offsetafdeling og manglede folk. Her havde man allerede godt fat på teknik og arbejdsgang, og her fik jeg efterhånden styr på arbejdet. Det blev ikke nogen livsstilling; jeg kom til F.E. Bording og var der i mange år.

I løbet af 1930'erne blev betingelserne for at uddanne lærlinge på et fagligt-tidssvarende niveau yderligere vanskeliggjort. Årsagen var rationalisering på grund af den teknologiske udvikling. For de litografer som arbejdede på stentrykkerier, lærte kun den gode gamle »bondelitografi«, mens samtidig foto- og retoucheарbejde var dominerende alle steder, hvor firmaet helt eller delvis var gået over til offsettryk.

For overtrykkerne blev der tilsvarende problemer. Til offset blev overtrykkene lavet på zinkplader. Det var en helt anden teknik, og hvis man skulle bruge originalsten, som var litograferet til stentryk, skulle aftrykkene spejlvendes, for offsetpladerne er retvendt.

En langt større forandring var den teknik, som skulle læres for at montere og kopiere de fotolitograferede film. Her kom montering af tekst til at få revolutionerende indflydelse på overtrykkerens arbejdsområde, for med zinkpladen og offsettrykket havde man fået værktøj til at trykke mere acceptabel bogtryksats. For disse to faggrupper var der opstået to sideløbende specialer.

For trykkergruppen havde uddannelsen af lærlinge altid været afhængig af maskinkapaciteten. Havde et firma faste lærlingemaskiner og passende arbejde til disse, kunne begge parters interesser tilgodeses. Nu rationaliserede man. Stentryksmaskiner er blevet bygget fra ca 1850, og i 1930'erne har der stået mange ældgamle, men perfekt fungerende maskiner. Nu smadrede man tandhjul og vitale dele, af konkurrencehensyn, på 2-3 stentrykspresser og opstillede en offsetpresse, som teoretisk kunne producere mere med den ene trykker.

Planer og beslutninger om en lærlingeskole

Endelig kunne planer og forslag forelægges organisationernes medlemmer. I Dansk Litografiaug var I.P. Jensen primus motor, og det havde han med sine erfaringer fra »Lørdagsskolen« de bedste forudsætninger for at bestride.

I Litografforbundet blev forslaget livligt debatteret. Fra en generalforsamling husker jeg, at medlemmerne var modstandere af at skulle betale til lærlingeskolens drift og etablering. Sofus Frederiksen var den stærke mand i sin stilling som forretningsfører og hovedkasserer. Han stod urokkeligt fast som fortaler for forbundets økonomiske deltagelse. Det havde han forudsætninger for at vurdere. Han kendte de ikke så få medlemmer, som på grund af dårlig uddannelse gik arbejdsløse, og belastede den »private arbejdsløshedskasse«. Det var dyrt for medlemmerne, og han har nok med sin legendariske spidse blyant opstillet nogle kalkuler til hovedbestyrelsen.

Et andet aspekt, som gjorde det nødvendigt at få en landsdækkende skole, var provinsafdelingernes ønske om at få kontrol med de mange små trykkeriers lærlingeuddannelse. Herfra måtte næsten alle de nyudlærte rejse til København, og melde sig som arbejdssøgende. Ingen af medlemmerne bestred forsikringen om, at lærlingeskolen kunne forbedre de kommende årganges kvalifikationer. Der har nok snarere været en og anden, som spekulerede over, hvordan han selv skulle uddanne sig.

Nyvej 1936

Men starten i 1936 på Nyvej skete under beskedne former, nærmest som et lille stentrykkeri med 4-5 håndpresser til overtrykkerne og 2 stentrykspresser og en Kleinod offsetpresse (fra 1920) til maskintrykkerne, hvor 2-3 lærlinge måtte dele ansvaret som trykker. I den første periode skulle de i begge afdelinger. Det var et af de vigtigste punkter i planlægningen af skoleskemaet. Den første periode var 10 uger i det tredje læreår. Så kom de igen i fjerde læreår og var da kun i udlæringsafdelingen, og i femte læreår havde de en periode til afvikling af svendeprøven. Her varierede perioden for de tre faggrupper. For trykkerne var det 2 uger, hvor den første blev brugt til en repetition, og under svendeprøven var de selvfølgelig alene på maskinen med den til lejligheden ansatte pålæggerske.

Alle svendeprøver blev – uanset om lærlingen var offsettrykker – afviklet på stentrykspressen. For lærlinge fra provinsen blev ophold og forplejning betalt. De fik tilbudt den samme beskedne komfort, som københavnske lær-

Henning Jensen

Kjeld Jensen og tre andre lærlinge lavede de 4 litografier. Kjeld Jensen og Finn Nonboe har signeret deres billeder, de to andre er Henning Jensen og Erik Iversen. Billederne er et eksempel på den traditionelle teknik, hvor alle muligheder med pen, pensel, kridt og sprøjteteknik er anvendt.
Billederne er litograferet på samme sten og blev trykt i maskinen.

Finn Nonboe (Negerkonen)

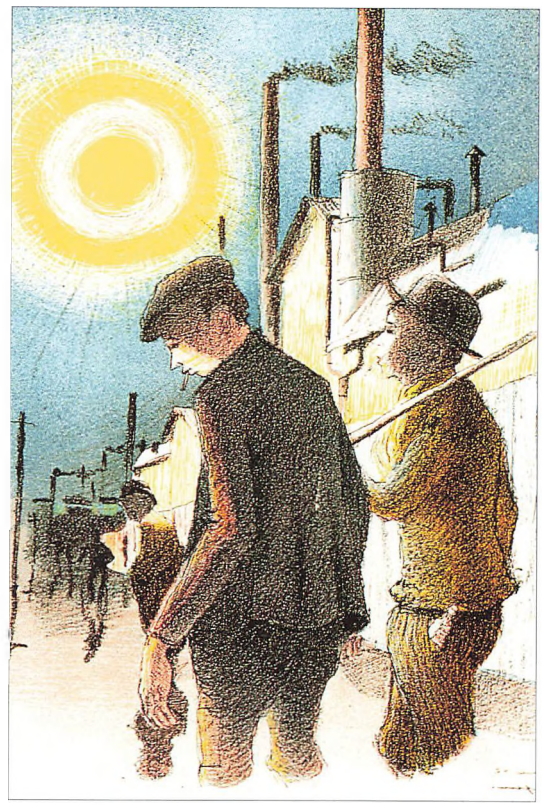

Kjeld Jensen (To arbejdere)

linge fik på lærlingehjemmet i Rantzausgade. Efter den tids normer var det usædvanligt, at to organisationer i fællesskab påtog sig disse betydelige udgifter.

Jeg har ikke de tal, der viser hvor meget statstilskud der blev opnået, men jeg mener at kunne huske at der var 15% tilskud på etablering af en af trykmaskinerne på et langt senere tidspunkt.

Man fik det første hold indkaldt, og har sikkert haft nok at gøre med de 45 timers undervisning, samtidig med at få tingene til at fungere. Der blev gjort klar til den officielle indvielse, og ved den lejlighed fik gæsterne overrakt et litografi af Alois Senefelder.

Det blev trykt i stentrykpressen, og det var indledningen til den tradition, at alle besøgende skulle have noget »kunst« med hjem.

Erik Iversen

Lærerne i de første år

Organisationerne blev enige om at vælge lærere, og jeg tror at udvalgene d.v.s. fagkomite, fagligt udvalg og svendeprøvekomite var indstillet på at blande sig så lidt som muligt, og overlade så meget som muligt til lærerne. Det praktiserede man i mange år, og det er interessant, at Asger Schmidt havde næsten frie hænder. Han levede op til denne tillid, voksede ind i rollen som den altvidende moralske lærer. En forsigtig, økonomisk autoritet i form af en ældre gentleman, som han udtrykte det.

Asger Schmidt var på det tidspunkt 46 år. Han var udlært og havde arbejdet som stentrykker, sikkert som en god fagmand. Han satte en ære i at passe sit arbejde, og blev faktor hos Kruckow og Waldorff, der var hans lærested. Det varede 13 år, og det har sikkert været en balancegang at lede byens største trykkeri. Kruckow og Waldorff var et af de første trykkerier, der fik offset. Man købte en Potterpress, længe inden »de fine gamle trykkerier« blev klar over at dette var fremtidens trykmetode. Han havde fratrådt denne stilling, efter at han havde sikret sig ved at købe en cigarforretning og starte et lille stentrykkeri sammen med sin broder Henry. Asger Schmidt var Laugets mand.

Når Christian Juul blev den anden lærer, havde det også en naturlig forklaring, han var forbundets mand. Chr. Juul var 51 år, og var en anerkendt dygtig og alsidig fagmand. Han havde »arbejdet med zinkplader«, hvilket skal oversættes til at han havde lavet overtryk til offset. Som mangeårig formand for trykkerafdelingen, stod han på god fod med Sofus Frederiksen, forbundets hovedkasserer og forretningsfører.

Sofus Frederiksen var en god strateg der ikke var blind for de mange problemer, som måtte komme, når skolen kom i gang. De to lærere havde det tilfælles, at de var vokset op med socialdemokratiets fødselsveer tæt inde på livet.

Juul blev en tro partisoldat. Asger Schmidt

har vist aldrig været medlem af noget parti, men han elskede at fortælle om sin fattige barndom. Om hjemmet hvor det var moderen der rullede cigarer, og tjente til familiens fornødenheder. Faderen var politisk agitator, og derfor udelukket fra sit fag som bogbinder til han blev 60 år. Samarbejdet mellem disse vidt forskellige personligheder gik godt. Jeg tror at det var Schmidt der bar hovedskylden for, at de med mellemrum opfriskede deres ungdomsidealer i nogle gevaldige skænderier.

Den tredje lærer, Viggo Sørensen, var en hyggelig stilfærdig litograf på 63 år. Han havde været lærer på litografernes aftenskole. Han blev respekteret af lærlingene, som dog ikke kunne modstå fristelsen til at lave lidt fest med Viggo-Søren, som var noget tunghør.

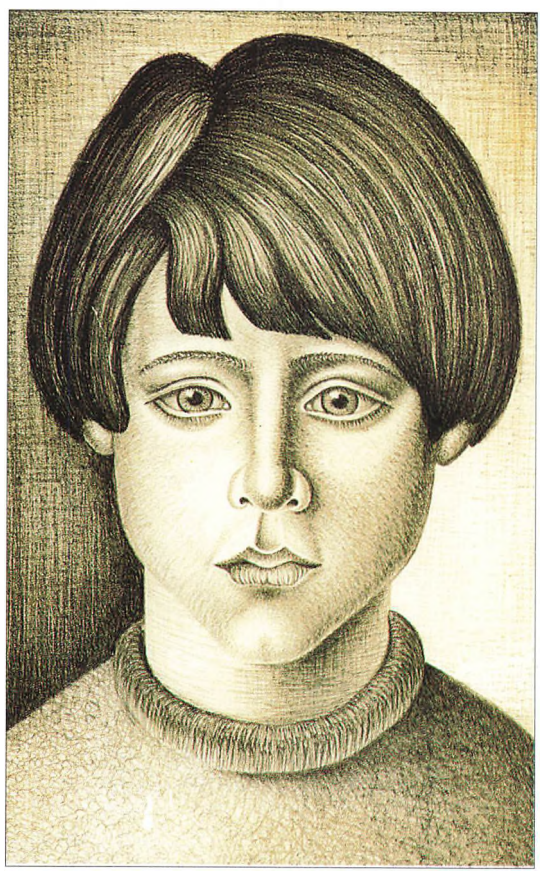

Jørgen Kæhler var en ung kunstner, som i 1951 tegnede nogle kridtlitografier på sten. Han var et naturtalent som det kan ses af dette tryk. De kunstfærdigt udførte kridttegninger på kornet sten var endnu en del af litografens svendeprøve, selv om de til sidst indskrænkede sig til et format mindre end et postkort.

Litografkælderen i Julius Thomsens Gade

I Det tekniske Selskabs røde bygning i Julius Thomsens Gade er der en række kældervinduer. Her ligger varmekælderen, og der er elevkantine, og imellem dem er der 3 rum, hvor litograffagets skole var presset ind. Året er 1950 og jeg skal begynde som lærer. En af Danmarks første lærlingedagskoler. I mange år den eneste i Europa, som var obligatorisk dagskole for litograffagets lærlinge.

Litograffagets historie går kun tilbage til 1796. Det er ikke meget, hvis man sammenligner med andre håndværksfag, hvor bogtrykfaget, som regnes fra 1440, hører til de yngre fag. Gamle håndværksfag bygger deres erhverv og uddannelse på hundreder af års erfaringer, og har i al den tid haft deres vigtige plads i dagligdagen. Bogtrykkunstens mest revolutionerende påvirkning af dagligdagen, må være reformationen. Uden trykte bibler på hverdagssproget, havde reformationen været utænkelig. Så epokedannende blev opfindelsen af litografi ikke. Man klarede sig udmærket med træsnit og stik, til litografien var en realitet. 30 år senere var man så småt kommet i gang i København, så litograffaget havde fungeret under stadig udvikling i ca. 100 år, da jeg kom i lære. Stentrykket var på det tidspunkt stagneret, og håndpressernes dage var talte. Det var med håndpresser de fine gamle sorte litografier var fremstillet. Jeg var dybt fascineret, når jeg oplevede Hans Honoré fremkalde en kridt- eller tuschtegning på en varm sten. Det var nok viden og erfaring, men det var også håndværk. Denne mærkelige fornemmelse kan man have i mange lignende situationer i vort fag. Der er ofte lidt spænding. Vil det lykkes? Det samme kan man på en måde sige om hele den periode, hvor jeg var lærer på skolen. Vi svævede i det uvisse. Jeg tvivler på at vi har haft den bevågenhed og forståelse, som var livsnødvendigt for at undgå de katastrofale nedskæringer i undervisningstiden i 50'erne. Det hører med til det billede jeg tænker tilbage på. Lærerne prøvede på at få det bedst mulige ud af utilstrækkelige ressourcer i de alt for små lokaler.

Da jeg begyndte at arbejde med denne beskrivelse af Litografskolen, havde jeg en idé om, at en vigtig del af stoffet kunne jeg finde i de notater, jeg i 1980 havde gjort ved en gennemgang af vore publikationer. Publikationerne fik stor betydning for trykkerlærlingenes undervisning. Litograffaget havde ingen traditioner og erfaring mht. bogarbejde. Når vi talte om baneretningen på papirer, var det udelukkende trykprocessen der interesserede os. Når et trykark med farvearbejde skulle gennem mange trykgange, var smal-baneret-

ning naturligt og teknisk set en forudsætning for god pasning. Med offsettrykket blev vi pludselig stillet over for nogle af bogtrykkerens regler og normer. Vi havde haft en lidt overbærende indstilling til typografens evindelige trykken sort. Nu opdagede vi at det ikke var så ligetil. Sats og trykarbejdet stillede nogle helt specielle krav til typografernes teknik og faglige kunnen, som vi ikke kunne honorere.

I årene 1950 til 1969 lavede vi ca. 20 publikationer. Satsarbejdet var i de første år leveret – eller trykt på bogtrykskolen. Senere blev Henry Thejls en uvurderlig hjælp og støtte. Dette samarbejde kulminerede, da vi i fællesskab lavede bogen om Carlo Rosberg, »Havnenes maler«.

I de intime forhold kom elever og lærere tæt på hinanden, og det betød, at der var en uhøjtidelig atmosfære i kælderen, og det gjaldt selvfølgelig også på Kemigrafskolen. En forudsætning for dette, var de faglige og menneskelige kvaliteter, som de gamle lærere kunne trække på. Og så kunne vi lide arbejdet.

Vi befandt os godt i Julius Thomsens Gade, hvor Det tekniske Selskabs direktør Barner Rasmussen svævede over vandene. Alle kendte hinanden, og der var ikke langt til hr. Skovgaard Christensen eller hans personale på kontoret, hvis vi havde brug for dem.

Henry Andreasen var formand for Litografskolens fagkomite og fulgte nøje med i alle vore aktiviteter. Dertil hørte også, at give tilladelse, hvis vi ønskede at lave en publikation. Det var også fagkomiteen, der vurderede om vi var egnede til ansættelse på skolen. Hvad skulle lærlingene kunne?

Litograflærlinge

Knapt 100 af forbundets medlemmer var litografer. En lærlingeårgang blev, ligesom for de andre to faggrupper, delt i 2 hold; der kunne lige være 6-7 lærlinge i det snævre lokale i kælderen. I løbet af de to skoleophold på 10 og 6 uger skulle de litografere farvearbejde på sten samt skrift-, kridt- og gravurearbejde på sten. Til farvearbejdet fik lærlingen fire slebne sten. Den første var hovedpladen, som også blev brugt til afklask til de tre andre plader. Denne sten blev i overtrykkeriet sværtet op, og når den var ætset og gjort i stand, blev der taget tre aftryk, som blev overført på tre rene nyslebne sten. Det var de såkaldte afklask, og når den violette specialfarve blev vasket af med benzin, litograferede man sin farveplade efter den svage kontur, som blev ætset væk, når stenen var færdig hos litografen og overgivet til overtrykkerens efterbehandling.

Til kridttegningen skulle stenen være kornet, til skrifttegning skulle den være glat, og en gravuresten var glat og poleret blank som en gravsten, det gjorde sliberen med oxalsyresalt. For læreren i overtrykkeriet gav alt dette ekstraarbejde, som nok kunne bruges som demonstration, men ikke egnede sig som øvelse for overtrykkerne. Så gik det bedre med at prøvetrykke farvearbejdet fra litograferne, for skulle det uheldigvis gå galt, kunne en hurtig indsats fra læreren redde stenen. I løbet af 50'erne blev ætsning af film taget op for alle litograflærlingene, og gradvist blev den gamle litografteknik besværlig at få afviklet. Overtrykkerne kom på den bekvemme idé, at lærlingene kunne litografere på en maskinsten,

som så skulle rundt til 5 forskellige lærlinge som selv måtte finde ud af, hvordan de kunne litografere uden at ødelægge de andres arbejde. Prøvetrykket kunne så tages i maskinen af lærlingene i trykkeriet. Resultatet blev en forringelse af arbejdsbetingelserne for litograferne, og det var ikke egnet til elevarbejde i trykkeriet.

Litografuddannelsen havde en særstilling i systemet. At få læreplads som litograf var forbeholdt de udvalgte. Udvælgelsen skete f.eks. ved at man var søn/datter af en trykkeriejer eller tilsvarende tilknyttet et firma.
I provinsen var der små litografer, som var glimrende læresteder. De havde alsidigt varierende arbejde. Hovedstaden havde optagelsesprøve, hvor man gav ansøgerne tre tegneprøver, som kunne vise lidt om deres evner for faget. Den første prøve bestod i at kopiere en ca. 30 40 cm stor hane i 3/4 størrelse.

Hvis den blev godkendt, blev lærlingen sendt til litografiæreren der gav ham til opgave at tegne trappen i trykkeriet, og den tredje opgave var at tegne en stol. Den mest nøjagtige, og det var sjældent det samme som den mest kunstneriske tegning, havde den bedste chance for gevinst.

Erfaringen havde lært udvalget, at kunstnere ikke blev i faget. Litografiærlingene havde nu generelt mere eller mindre en trang til kunstnerisk og kulturel aktivitet. Der blev endnu i mange år ved at være lidt spænding og inspiration ved at arbejde med Senefelders storartede opfindelse. Vi har heldigvis opbevaret nogle få af de bedste ting som lærlingene i tidens løb har tegnet på sten eller plader.

Overtrykkere

Navnet er afledt af deres funktion som fremstillere af de overtryk på sten de leverede til stentryksmaskinerne. I over hundrede år havde håndpresserne bevaret deres betydning som produktionsled.

En hånddreven presse med forbløffende enkle og effektive mekanismer hvormed der var fremstillet fremragende litografiske kunstværker og tryksager af enhver art, fra det enkle visitkort til etiketter og store plakater.

I overtrykkeriet på skolen stod der 5 håndpresser i lokalet til gaden, og til gårdsiden var der et mørkt kopirum, med et tilsvarende antal arbejdspladser. Meget af teknikken og hemmeligheden ved den gode overtrykker var den sikkerhed og hurtighed, som muliggjorde at han kunne styre balancen vand/farve. De lærlinge som oplevede Chr. Juul i hans glansperiode på skolen husker hans instrukser. Der var »fart over feltet« og med sine rappe replikker satte han tingene på plads og stemningen i vejret, hvis det var nødvendigt.

Aftryk af sten blev i håndpressen taget, efter man med håndvalsen havde indsværtet, og lagt papir på stenen plus de 2-3 nødvendige overlæg, sat stenen på tryk, drejet igennem, taget trykket af og fjernet papir og overlæg. Denne traditionelle teknik sluttede da stentryk i 1958 gik ud af skolens undervisningsprogram. Navnet blev ændret til kopister, for nu var det pladekopier man skulle fremstille til offsetpresserne.

Så længe der var stentryk, måtte der også slibes sten. Det var lærlingearbejde, og var med til at begrænse trykkeriets muligheder for

at få nye trykopgaver, til den årligt tilbagevendende periode, hvor vi pga. svendeprøverne måtte ansætte en sliber, der kunne rette op på de skæve sten og oparbejde et lager.

I den første periode, som varede 10 uger, fik alle over- og maskintrykkere den samme undervisning. Holdet blev delt, og på hver halvdel var der begge faggrupper, og det åbnede mulighed for at lære gennem gruppearbejde. Men det begrænsede også ønsket om at kunne tage prøvetryk til litografafdelingen og lave plader og overtryk til trykkeriet. Det hang lærerne på, og det kunne give alvorlige gnidninger, for det var et til tider helt uacceptabelt stop for en forsvarlig planlægning af undervisningen i overtrykkeri og maskintrykkeri. Jeg tror nok problemet var mest mærkbart for lærlingene i trykkeriet. Der er dog ikke tvivl om at netop denne fællesundervisning havde stor betydning for de mange lærlinge, som var dårligt oplærte og kom fra små eller ensidige virksomheder. Dem var der en del af. Uanset om jeg taler om stentrykperioden eller senere da der kun var offset, var afdelingen bedre stillet mht. at holde lærlingene i snor og rokere til de forskellige discipliner, for der var flere muligheder, og dermed den nødvendige fleksibilitet, så man kunne tage hensyn til særlige forhold hos de enkelte lærlinge. Der var kun én ting der gjorde det vanskeligt at få hele dette apparat til at fungere som et trykkeri.

Det var det såre enkle problem at få prøvetryk til litografer, og trykningen af kopisternes opgaver skulle ske i den eller de sidste uger af skoleopholdet. Vi havde slet ikke maskiner til at klare dette, som jeg senere vil forklare. Problemet blev forstærket, da offset helt havde overtaget pladsen. Det var meget lettere at kopiere en offsetplade end at lave et overtryk, men trykningen af de to andre afdelingers elevarbejder blev ikke lettere. Vi havde som sagt tidligere ikke en chance, men lærlingene kom i vid udstrækning til at lave plader til offsetlærlingene.

Stentrykkere

Da skolen blev flyttet til Det tekniske Selskabs bygning i Julius Thomsens Gade var trykkeriets maskiner den store stentrykspresse på trykformat ca. 70 100 cm. Den noget mindre Eickhoff presse, hvor alle trykkerlærlingenes svendeprøver blev aflagt, fra de begyndte på skolen og til man i 1958 skrottede både undervisning i stentryk og maskinerne. Offsettrykkerne havde da siden midten af 40'erne haft deres egen prøve, og nu blev de enkelte lærlinge, som fortsat lærte stentryk, udlært som offsettrykkere.

Betjening og sikkerhedsforhold var den vigtigste disciplin, der var ingen undskyldning for leg og sløseri, som nemt kunne koste dem selv eller andre førligheden. Farveblanding til stentrykspressen blev altid demonstreret af Asger Schmidt. Hans teori bestod i at få farverne leveret så stive, at vi havde det største besvær med at få dem ud af bøtterne. Der gik megen tid med det. Der blev ikke mulighed for at give lærlingene rutine i trykning, for da jeg begyndte var oplagene fra 25 til 75 ark i stentrykspresserne, men indretning af stenen og grundprincipperne i arbejdet kom vi igennem. De lærte at rense og sy deres fugtevalser,

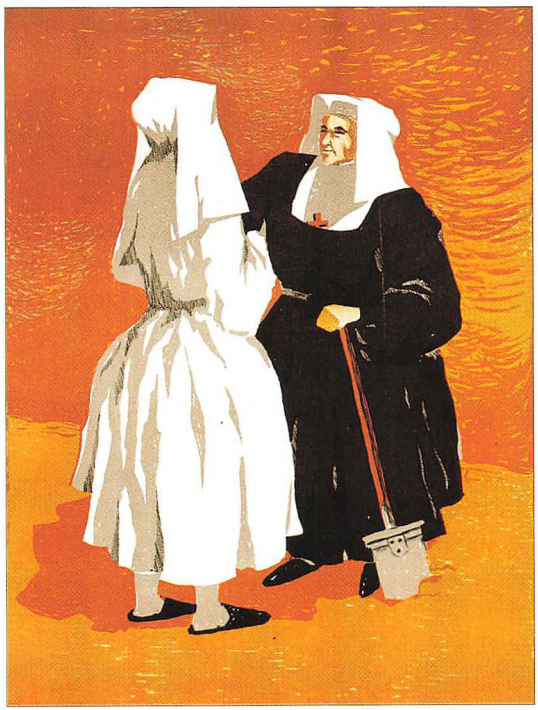

Nonnerne var obligatorisk trykopgave i den lille stentrykspresse.

og selvfølgelig også at skrabe lædervalserne. Alle valser skulle enten vaskes af eller skrabes, og det var håndarbejde udført uden handsker med benzin, petroleum og stenkulsnafta, når farven var tørret på valserne. Fugtevalserne måtte renses med varmt vand, benzin og blød børste, og endelig blev stenen »udvasket« med vand, fransk terpentin og asfalt. Det var før arbejdsmiljø var blevet aktuelt.

Trykkerlærlingene var dyre elever for skolen. De store stentryk- og dyre offsetpresser kunne i realiteten kun dække undervisningen af én lærling, nemlig ham som var i gang med en tildelt opgave. Men der var altid to lærlinge på hver maskine. Det kunne være godt, hvis den ene havde erfaring, og den anden aldrig havde prøvet at arbejde selvstændigt, men det var undtagelsen. For det meste var der en masse spildtid, som desværre måtte accepteres som uundgåelig.

I litografien og kopiafdelingen havde lærlingene i hele perioden en arbejdsplads, her kunne man planlægge og gennemføre en opgaverække så alle var engagerede og ansvarlige for resultatet. Det var ikke tilfældet når der var to eller tre på den samme maskine.

En af de få faste øvelser vi havde var »Nonnerne«, og i arkiverne har jeg fundet et aftryk af fire lærlinges frie fantasier på den samme sten.

Litografiet af grønlænderne, der er omtalt i anden forbindelse, blev det mest efterspurgte enkeltblad, der nogen sinde blev trykt på skolen, men på samme tid blev der trykt et andet stort billede, af en udmærket kunstner, der hed Kæhler. Disse to opgaver blev trykt af Asger Schmidt, på den store stentrykspresse, og er de eneste ting som ikke er lavet af lærlingene som trykopgaver.

I den lille stentrykpresse har vi også trykt litografiske arbejder af kunstnere, men ikke nogen vi måtte anvende som elevøvelser og til almindelig uddeling.

Offsettrykkere

I årene fra start og til 1950 var offsettryk en supplerende disciplin, og det i så høj grad, at lærlinge der kom fra offsettrykkerier og derfor fik svendebrev som offsettrykker, lavede sven-

deprøve på skolens stentrykspresse. Jeg ved ikke hvornår man måtte bøje sig for udviklingen, men det var vist ikke nogen større forbedring, set fra offsettrykkernes synsvinkel, da svendeprøven blev aflagt på den forældede Kleinod. Det gjorde de så til 1952 eller måske var det 1953, for man var bange for, at lærlingene ikke kunne klare deres prøve forsvarligt på den ny avancerede Mann-presse, som de ikke havde set på deres skoleophold.

Trykpladerne til offset blev i adskillige år lavet som overtryk. Det blev et alvorligt problem for skolen at skaffe undervisningsmateriale. Litografiærlingene kunne man overkomme, det var ikke så dyrt at anskaffe nogle tegninger der kunne øves på år efter år. Overtrykkerne kunne bagefter bruge litografernes øvelser til at øve sig på, og disse øvelser kunne trykkerne passende bruge i maskinen som trykopgaver. Det var bare den dårligst tænkelige start for trykkerne. Det var meget få lærlingeopgaver, der var så gode at de kunne sendes hjem til firmaet som trykprøver. Vi måtte derfor gang på gang bede firmaer og svende om at finde opgaver til overtrykkerne og trykkeriets sten- og offsetpresser.

Det man kunne få, var materialer firmaerne ikke mere skulle opbevare til genoptryk, f.eks. gamle øletiketter, som blev trykt på træholdigt koncept, andre etiketter egnede sig måske til C-masse, og var der også opgaver til offsettryk blev der brug for det tredje af skolens papirsortiment, det gode gamle ru offsetpapir, som også blev fabrikeret af De forenede Papirfabrikker.

Fra skolens start fik man den ordning, at papiret blev leveret gratis, og en tilsvarende ordning med Danske Farve- og Lakfabrikker, bevirkede, at man fik gratis farver.

Organisationerne aftalte, at der ikke måtte produceres nogen form for brugeligt arbejde, der kunne konkurrere med arbejdsmarkedet. Den eneste fravigelse af dette forbud er nok, at fagets feriemærker i nogle år blev trykt på skolen. Hvis der er nogen af lærlingene som husker dette, kan de fortælle en festlig historie. Det gik ikke stille af.

Man kan af dette forstå, at der var begrænsede muligheder for at skaffe arbejde. Men når det lykkedes at få noget som lærlingene (og Asger Schmidt) kunne lide, blev det benyttet i mange år. Alle lærlinge fik »lov« at trykke Mombassa, som en litografiærling tegnede på en zinkplade til Kleinod-pressen. Og der er heller ikke mange, der mistede chancen for et foredrag om kunst, når de trykte A. Schmidts to sofastykker: Peder Lieps hus og Husbåden i kanalen. Det var den stil som førte til skolens kunstsamling, og det kan ikke nægtes at det var en god ting. Lærlingene fik trykt lidt større oplag af noget, der kunne bruges, og gennem årene har der, forbavsende nok, været stor interesse for rullerne, men da vi midt i 50'erne mere og mere savnede opgaver, havde vi allerede i flere år trykt julepapir til Kunsthåndværkerskolen, til elevernes julebasar. Vi har da også trykt plakater til Guldsmedehøjskolen, og en del julekort har vi allerede fra de første år trykt for organisationerne eller skolen. Vi var normalt glade for disse opgaver.

Ole Hammeleff's litografi 1952 trykte jeg i den lille stentrykspresse. Hammeleff havde fået lov til at lave sit arbejde på anbefaling af Henry Andreasen, skolens formand.

Det tekniske Selskab

Ved flytningen til Det tekniske Selskabs nye bygning i Julius Thomsens Gade skete der det lykkelige, at Kemigrafskolen blev etableret i samme bygning. Det blev en positiv gevinst for Litografskolen. Kemigraf- og litograffaget var i samme forbund og var beslægtede, idet begge fagene havde noget med billedfremstilling at gøre. Men kemigraffaget var, så længe bogtrykfaget var dominerende, leverandør til bogtrykkerierne. De leverede klicheer til højtryk, og mestrene havde deres egen organisation.

Fagskolen for Boghaandværk blev også installeret i bygningen. Det var den største grafiske skole, som modtog alle typograffagets lærlinge på dagskolehold. Naturligvis fik de klicheer fra Kemigrafskolen. Der kom også et nyttigt samarbejde i gang, efterhånden som kreative lærere udgav små publikationer.

Ætseriet lå på 4. sal. Her regerede Reimer Nielsen. Det er den bedste betegnelse for den justits og undervisning, som han foretrak. Der skulle være orden i tingene, og det gennemførte han så vidt, at lærlingene kom hen til ham og bad om at få nøglen, når de skulle på WC. Så var der ikke mulighed for at holde små hyggemøder. Han var selvfølgelig lige så omhyggelig med sin undervisning, alt blev grundigt tilrettelagt og planmæssigt udført. Men han havde det samme problem, som vi havde i trykkeriet, at lærlingenes arbejde skulle leveres af fotolærlingene eller læreren.

Ansgar Bakøy havde sit domæne på etagen under Reimer Nielsen. Her herskede en anden ånd. Det var de hurtige beslutningers afdeling, og Bakøy var de hurtige beslutningers mand. Betingelserne for undervisningen var vidt forskellige, for hos Bakøy vimsede eleverne rundt om kamera, mørkekammer, vaske og arbejdsborde. Hvis man stod og talte med Bakøy, blev han bestandigt afbrudt for at se på film, eller for at forklare belysningstid. Alt skulle gå hurtigt for Bakøy, og det gør det vel nok for de fleste fotografer. Han havde meget at se til, men fik indimellem tid til lidt arbejde til offsetpresserne hos Asger Schmidt.

I kælderen var der et stort bord. Her havde Asger Schmidt sin stol, og her samledes lærerne til frokost og kaffetid. Også kemigraflærerne var faste medlemmer af inderkredsen, og her var alle betingelser for at holde kontakt med hinanden og udveksle nyheder fra organisationerne. Der var stadig usikkerhed om et eller andet, og økonomien var anstrengt.

Frokostbordet blev nervecentret mellem de to skoler, og senere fik vi følgeskab af vore gode venner fra Bogbinderskolen. Det var Jens Olsen og A.V. Priem Nielsen. Det blev også samlingspunkt for mange drøftelser mellem Asger Schmidt og medlemmerne fra laug og forbund, som ofte kom på uanmeldt besøg. Mestre kom for at høre hvordan lærlingene klarede sig. Hovedbestyrelsens provinsmedlemmer var regelmæssige gæster. Det gjaldt både mestre og svende.

Asger Schmidt havde altid god tid, når han fik lejlighed til at præsidere ved det grønne bord. Da vi blev flere lærere blev der endnu bedre tid. Oluf Hassing, der var Den Grafiske Højskoles første direktør, kom også ned i kælderen. Han foreslog, at højskolens elever fik nogle timers undervisning på Kemigraf- og Litografskolen. Det blev et stort projekt, og undervisningen på kemigrafafdelingerne blev gjort til eksamensfag.

Undervisningen foregik inden for den normale skoletid.

Da man ikke kunne undervise lærlinge samtidig, blev der arrangeret klasseundervisning i kemi, kunsthistorie, papir og farvelære. Ofte var alle tre lærlingegrupper samlet til undervisningen. Det var nytænkning og det var en vanskelig undervisningsform. Det blev aldrig værdsat af lærlingene, og vi nye lærere, der blev beordret til at sidde bagest i klassen, var heller ikke begejstrede.

Vort behov for filmmateriale til litografer, kopister og trykkere blev større og større. På litografskolen var Svend Buntzen antaget som lærer, da Chr. Juul skulle fratræde til sin 70-årsdag. På Kemigrafskolen etablerede man en afdeling for dybtryksretouche. Der blev antaget en fotograf og en dybtryksretouchør på Kemigrafskolen.

Tre nye lærere, som kom med frisk viden om de nyeste landvindinger på deres fagområder. Tre kolleger som fik stor betydning i fagenes accelererende forandring. Og tre personligheder, som på forskellig måde var med til at sætte præg på det faglige og venskabelige samarbejde.

Leif Andersen var en erfaren klichefotograf, da han startede hos Bakøy. Han havde sidst arbejdet i flere år hos Aller. Her var man teknisk vurderet i fortroppen blandt vore offsetvirksomheder. Det var man vel også mht. dybtryk, og det var overraskende, at både han og Robert Kjellander valgte at blive lærere på lærlingeskolen. Måske søgte Kjellander pladsen som følge af opfordringer og pres fra Marius Sørensen, der var forbundsformand. Det var et nyt område, og det er nok tvivlsomt om der var andre der var kvalificerede.

Nu var aflønningen for en lærer ved Det tekniske Selskabs lærlingeskoler ikke fulgt med i fagets lønniveau. Organisationerne trådte til, med et tilskud så de bevarede deres løn. Det vakte opsigt på Litografskolen og resulterede i et møde mellem lærerne og fagkomiteen. De lovede at tage sig af sagen, og nåede frem til en løsning, der gav alle os andre et beløb, udbetalt to gange årligt, som konsulenthonorar. Så vi havde al mulig grund til at byde hjertelig velkommen. Både Kjellander og Andersen blev forøvrigt et festligt indslag i den daglige diskussion ved frokostbordet, og i det daglige samvær. Bakøy og Reimer

Nielsen holdt sig lidt tilbage over for Asger Schmidt's polemiske tilbøjeligheder. Men både Kjellander og Andersen var opgaven voksen. De lignede slet ikke hinanden, men begge havde lune og charme, som afvæbnede ham. Han vidste aldrig hvor han havde dem. »Lille Leif« og Kjellander havde givet ham noget at tænke på. Men han satte pris »på deres måje a være på«, som A.S. udtrykker sig, i en af sine taler. Den har jeg på bånd, og på Schmidts 100-års dag samledes vi omkring et andet bord, fik et glas øl og fik julelys i øjnene ved at høre den gamle overlærers stemme.

Vanskelige år

I trykkeriet kørte arbejdsgangen uændret i 14 år, hvor A.S. var enelærer, hvorimod der skete mange forandringer med litografers og overtrykkeres arbejde.

Jeg blev ansat i oktober 1950. Der var tre kandidater til det afgørende møde. Og det var takket være min studierejse og min musikpædagogiske eksamen, at jeg blev foretrukket. Lærerne var orienteret, og Asger Schmidt tilkendegav, at han ikke havde noget imod afgørelsen. Det kunne han godt have haft, han kendte mig af omtale for mine politiske synspunkter.

På det tidspunkt begyndte virkningen af nedsættelse af læretiden fra 5 til 4° og senere til 4 år, at sprænge alle rammer for undervisningen af trykkerlærlingene. Da man flyttede til Julius Thomsens Gade i 1938 bestilte man en Klein Roland. En lille hurtig

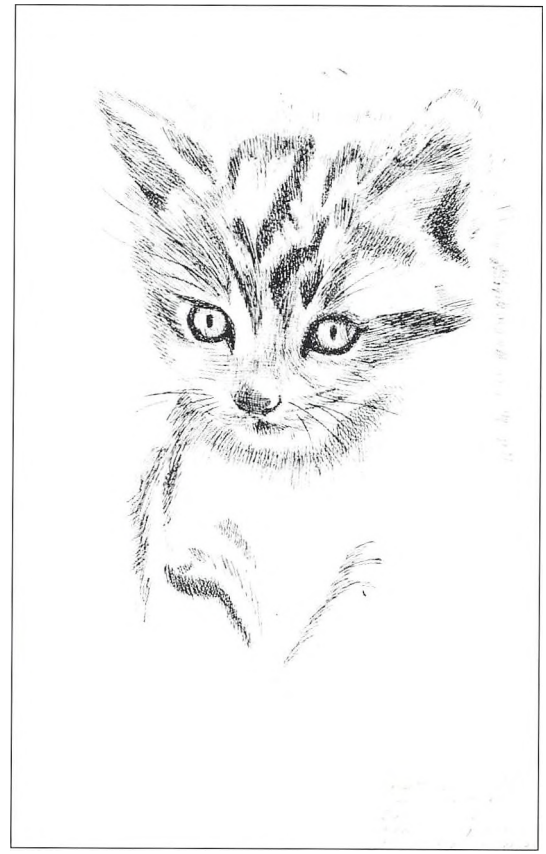

Katten; den lille charmerende pennetegning af litografiæreren Arne Mansa har alle lærlinge trykt i offset og alle gæster fået udleveret.

maskine – for hurtig tror jeg A.S. mente, for i 1940 var 4000 tryk i timen usædvanligt i de danske trykkerier. Det passede ikke ind i normerne.

Oplagsstørrelsen var på stentrykpressen 50-100 ark papir, og det var ikke ændret til den »Gamle Kleinod«, men nu var det kun til 1-2 minutters tryktid.

Det kom ikke på tale at få mere plads, men alligevel bestilte man en enfarve Georg Mann presse til omgående levering.

Det var i efterkrigstiden den dominerende offsetmaskine, og forøvrigt med hensyn til farvevalser og udtrykning, den bedste maskine vi nogensinde har haft. (Tror jeg).

Den blev leveret i november 1950, og samlet på stedet af en dansk smed. Asger Schmidt havde frabedt sig at få det originale H.T.B. pålægningsapparat. I stedet blev der monteret et svensk fabrikeret Ellees-apparat, som blev en prøvelse for trykkerne. Konstruktionerne passede ikke sammen, men det er et eksempel på organisationernes tyrkertro på A.S.'s vurderinger.

Endnu før pressen var opstillet, blev der tilbudt trykkere omskoling til offsetkursus. Skolen havde på dette tidspunkt et beskedent kopiapparatur, og Chr. Juul havde aldrig kopieret så store formater som Mann's 58 83 cm trykformat. Vi lånte nogle gamle film fra Hjalmar Joensen, men før jeg kunne nå at prøvetrykke dem i maskinen,
stod eleverne rundt omkring den. Det var trykkere, som skulle lære betjeningen af offsetpressen. Her kunne jeg godt have ønsket forståelse fra skolens overlærer, for det var en

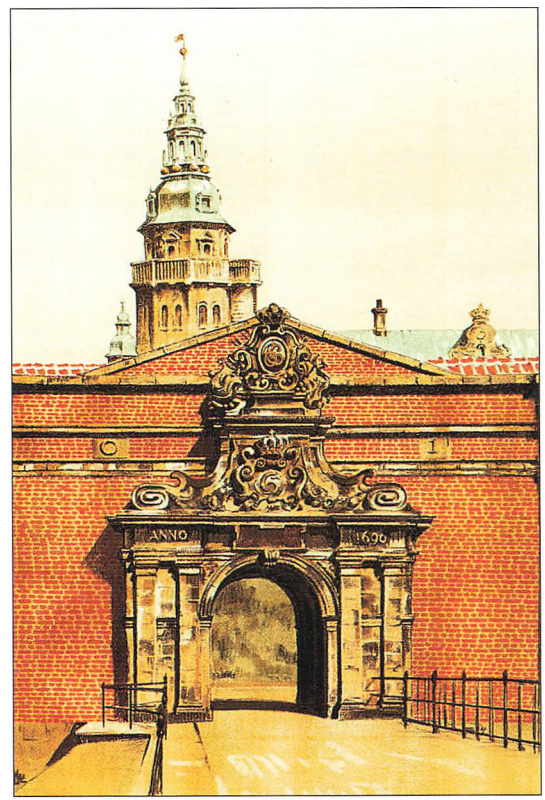

Kronborg er oprindeligt tegnet af litograf Lund til Kruckow & Waldorff's jubilæumsskrift. Viggo Sørensen litograferede det i stor størrelse til Kleinod pressen, på Asger Schmidt's opfordring.

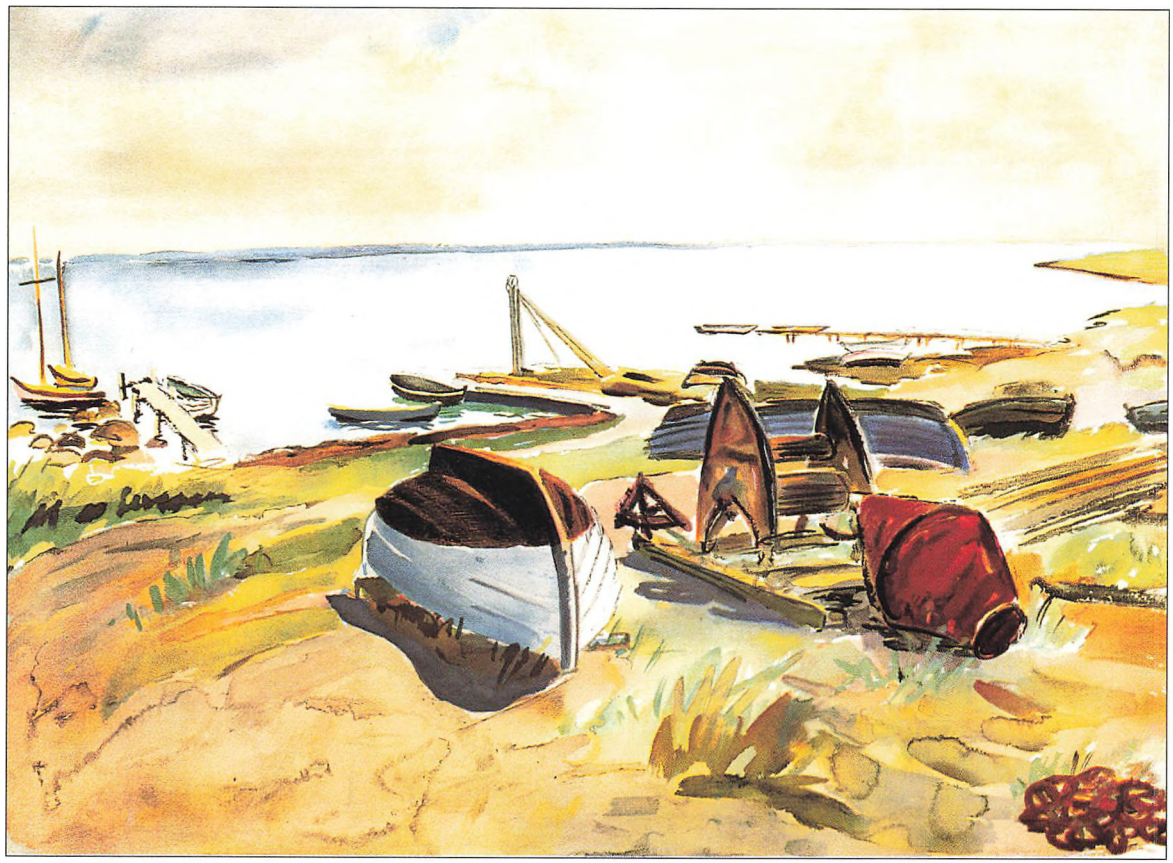

Strandbillede af Arne Mansa. Mansa var en ivrig maler, og dette billede litograferede han efter sin original. Det vil sige; han tegnede en kalke af alle konturer i billedet, og disse konturer blev overført på 7 plader, som han udarbejdede til de 7 farver, en noget ustabil metode, da de ikke blev lige store. Det noterer jeg mig hver gang jeg ser på det charmerende billede. Alligevel blev det et af Asger Schmidt's favoritbilleder.

umulig og uanstændig start på min lærergerning.

Den eksplosive udvikling som faget oplevede i de kommende år, smittede af på trykkerlærlingenes forventninger. Vi måtte give dem nye opgaver, så ved siden af de klassiske litograf- og overtrykkerøvelser, blev vore hovedleverandører af film, offsettrykkeriernes overskudslager. Lidt efter lidt fik vi samlet så meget materiale, at de 3 offset- og de 2 stentrykspresser kørte med et tidssvarende trykmateriale. Så opstod der endnu et problem, vi havde brug for realistiske trykøvelser i farveblanding, som var et vigtigt led i litografiske trykkeres arbejde. Her kom Kjeld Jensen os til hjælp, da han, der var litograf og kunstner, skabte en række originallitografier i 6 farver. De smukke og usædvanlige litografier, som blev trykt på stribet antiktryk, interesserede og engagerede lærlingene. Jeg skal senere vende tilbage til mit betydningsfulde samarbejde med Kjeld Jensen, og de mange andre bemærkelsesværdige trykopgaver, som trykkerlærlingene har klaret. Det skal lige tilføjes, at oplagstallet var steget, for den hurtigkørende offsetpresse var jo også hurtig til at makulere papiret. Men jeg vil vende tilbage til stentrykket.

I litografiet var der problemer med tidnød, og interessen for lito på sten var mindre. Der kom dog stadig lærlinge, som kun var stenlitografer. Bjarne Gru var litografiærling fra Aalborg. Han boede sammen med de andre provinslærlinge på skolehjemmet, hvor kost og logi blev betalt af organisationerne.

Bjarne Gru var en begavet tegner og en dygtig litograf, der beherskede den gamle tek-

Grønlændere af Bjarne Gru. Litografi 70 x 100 cm er udførligt beskrevet i teksten.

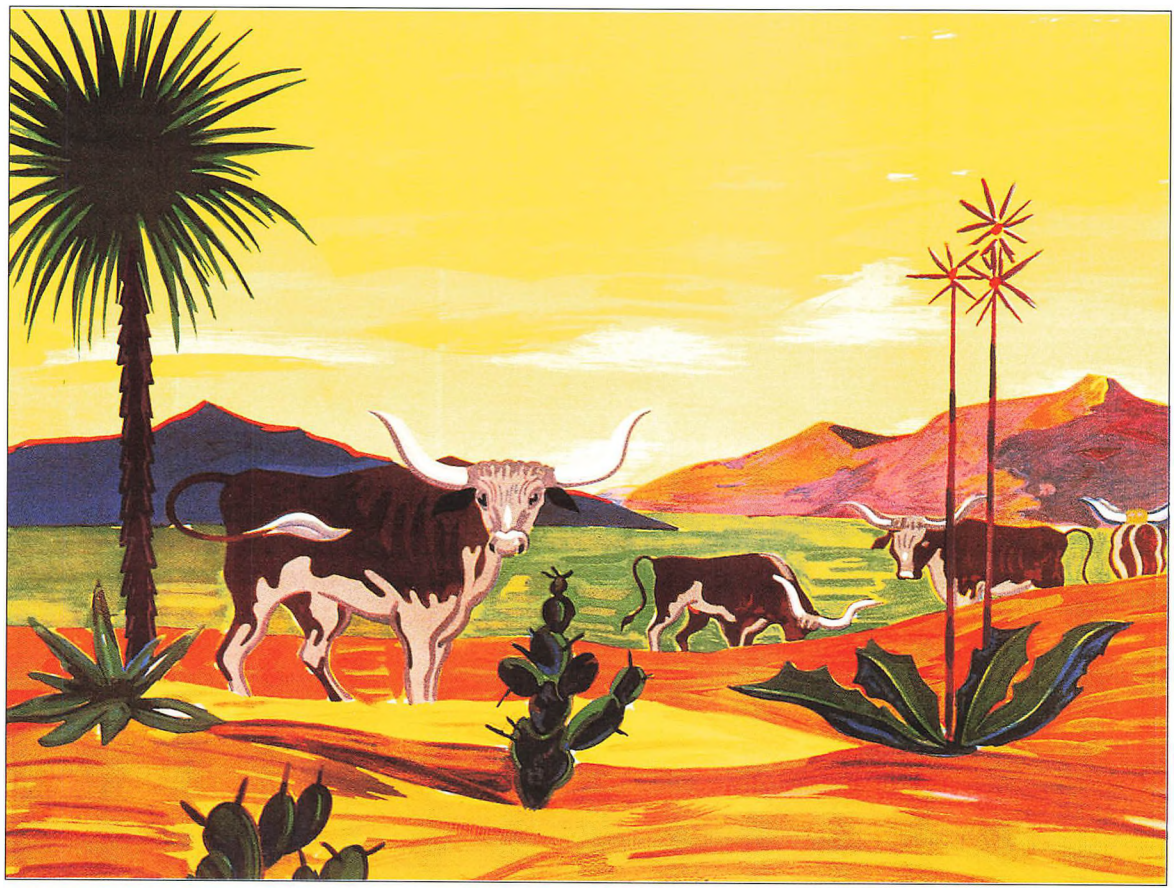

Mexiko er et lærlingearbejde fra midten af 50-erne. I de år mødte lærlingene op på skolen med vidt forskellige forudsætninger og dermed tilsvarende indstilling til undervisningen. Men de nød at afprøve deres kunstneriske evner og lave et litografi.

nik med kridt på kornet sten. Han havde tegnet en stor tegning: »Grønlændere«.

Asger Schmidt slog til, da han foreslog at litografere den på sten – om aftenen. Formatet skulle være 70 100 cm. Det var en kraftpræstation, da Gru fire dage i træk gik tilbage til skolen, hvor han helt alene færdiggjorde en farveplade (sten). Den store stentrykspresse var udgået af undervisningen, så Asger Schmidt havde alt klar til trykning af den færdige farveplade. Da de 300 eks. var færdige, fik Gru 25 kr. og 25 eksemplarer. Kort tid efter stod de i vinduet hos glarmesteren i Rantzausgade. Selvfølgelig fik alle elever, alle gæster m.m. en grønlænder, så længe A.S. kunne trykke nye oplag.

Lærlingene havde en elendig økonomi, værst var det vel for provinslærlingene, der skulle klare sig for nogle få kr. om ugen, og havde et noget spartansk ophold i Rantzausgade. Jeg tror at skoleopholdene havde stor betydning for deres faglige og menneskelige udvikling, og at alle kan mindes gode og festlige øjeblikke derfra. F.eks. må trykningen af grønlænderne have en fremtrædende plads. At opleve Asger Schmidt som trykker på den store gamle stentrykspresse med lærlingene som pålæggere og mellemlæggere ved udlægningen, og assistenter og tilskuere her og der, var en pragtfuld manifestation af det fællesskab, der var så nødvendigt ved de gamle stentrykspresser. Det var en værdig afslutning på en betydningsfuld periode i Litograffagets Lærlingeskoles udvikling.

Denne entusiasme har jeg observeret mange gange, for ikke at stramme påstanden ved at

Tyrefægtning er også lavet af en anden af 50-ernes begavede lærlinge, som ville prøve kræfter med en fri opgave og lavede denne spændende plakat.

Christiansø blev et af vore populæreste billeder. Med sit friske syn på opgaverne, blev Jan Reimer en af vore dygtigste og flittigste leverandører af kunst. Trykkerne var glade for en opgave, hvor det at blande farver og styre trykningen, var en forudsætning for at opnå et godt resultat.

sige hver eneste gang, at trykkerlærlingene fik »ansvaret« for noget der skulle bruges.

I 1960 blev Asger Schmidt 70 år. Jeg havde i den anledning bedt Kjeld Jensen om at lave et litografi tilegnet Asger Schmidt, men det blev forsinket et år, da han meddelte os, at han var prolongeret 1 år.

Det kom som en overraskelse da han jo forlængst var holdt op med at undervise regelmæssigt. Litografiet er et fint eksempel på K.J.'s kunst. En sikker fornemmelse af form og farve, og derudover litografens særlige forståelse af at udnytte laseringen i trykprocessen. Der var et gennemgående motiv – som jeg opfattede som et timeglas – men måske var det, ligesom løvehovedet på omslaget af »Refleksioner« en malers udtryk for et gennemgående træk i Asger Schmidt's personlighed. Denne syntes absolut ikke om litografiet, desværre, men det og de andre litografier Kjeld Jensen har lavet til os, sætter han selv pris på, og han kan sagtens tage dem med på sine udstillinger i Paris, eller på de sjældne udstillinger han holder herhjemme. Litografiet var, som de andre jeg skal vende tilbage til, trykt på Mann-maskinen. Det var et fortræffeligt øvelsesarbejde for lærlingene i trykkeriet. Alle farverne skulle blandes, og farveføringen være ensartet. Ofte blev litografierne trykt på imiteret antiktryk, hvis karakteristiske linierede overflade, var en god og billig erstatning for dyre kunsttrykpapirer.

Asger Schmidt sluttede den 31. marts 1961 efter 24 års virke som lærer og skoleleder ved Litografskolen. Vi kunne hylde ham med en relevant publikation. Nemlig ved at optrykke de første artikler om lærlingeuddannelsen.

Refleksioner er et fint eksempel på vort samarbejde med Henry Thejls og Den Grafiske Højskole. Det gav os mulighed for at markere Asger Schmidt's afgang med den festlige og relevante publikation om lærlingeproblemer.

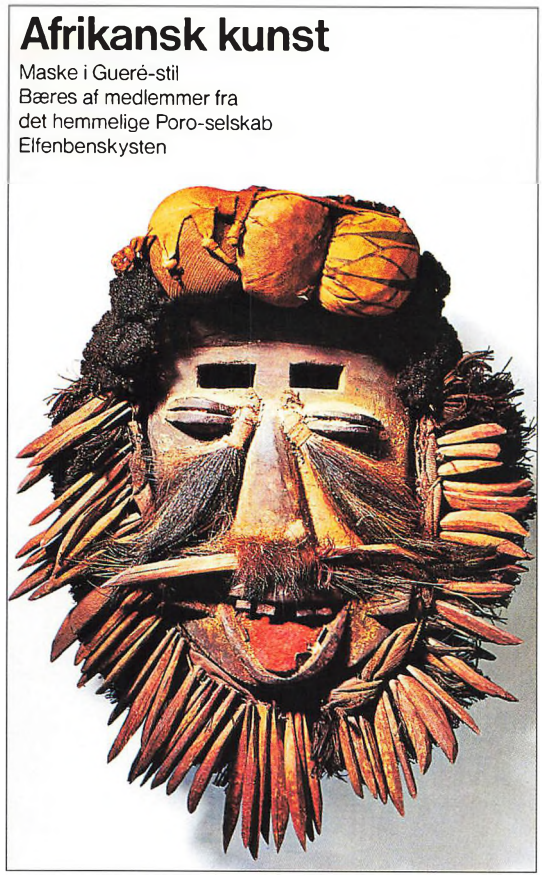

Afrikansk Kunst. Den ene af disse plakater blev trykt på bestilling til Robert Jacobsens udstilling af sin samling. Kjellander fik sine venner Ib K. Olsen og Erik Christensen til at overlade ham materialet, og til at lave lay-out til fire andre plakater. De gik ind i vort standardarkiv, som fremragende godt undervisningsmateriale, og senere blev de i lille format brugt som postkort.

De blev trykt i »Lito« 1896. Som udgivere står der »Løverne«, og det var naturligvis lærerne fra Kemi- og Litografskolen, det var Kjeld Jensen, Jens Olsen og A.V. Priem fra Bogbinderskolen, som også stod for udformningen, og det var venner i og uden for huset, som vi havde forbindelse til og støtte fra, når vi havde brug for hjælp og inspiration. Henry Thejls, tidligere lærer på Bogtrykskolen leverede satsarbejdet.

Birgit Sylvander, elev hos Kjeld Jensen på Den Grafiske Højskole, originallitograferede omslag og konvolut, som Bogbinderløverne færdiggjorde. Alt sammen som con amore-leverede bidrag.

Løven var forside på et af de gamle blade, som vi trykte i faksimile med de originale farver. Når jeg læser dem i dag, er det med den samme forbløffelse og beundring, som var min naturlige reaktion den første gang. Bladet Lito er udsendt i november 1896. Hovedartiklen har overskriften »Om Lærlingeforhold«. I artiklen finder forfatteren det nødvendigt at bruge vendinger som: »– den skam og bitterhed de nyudlærte må føle, over at de i grunden har spildt år af deres bedste alder – – –«. De havde været retsløse billige arbejdsdrenge i 5-7 år, og forfatteren fortsatte i de følgende numre med en opremsning af principalernes misbrug af såvel litograf- som stentrykkerlærlinge. Det er ord, som stadigvæk 93 år efter kan give stof til eftertanke.

I mange år var litografernes undervisningslokale »tarmen«. Sådan kaldtes det smalle rum, der var gangareal i overetagerne. Her havde Arne Mansa efterfulgt gamle Søren. Min gamle ven fra Bording var et stilfærdigt

menneske, en fin fagmand og en kreativ litograf.

Han havde den erfaring og viden, som var en forudsætning for at undervise lærlingene i alle de gamle og nye emner. Nu var ætsning og retouche på film højt prioriteret. Det gamle stenarbejde skulle fortsat beherskes. Det var besværligt, og gav mange flere problemer for Juul i overtrykkeriet. Det endte med, at man lod alle litograferne litografere efter tur, på en stor sten som vi så skulle trykke i stentrykspressen. Da den samme geniale løsning også blev indført for filmøvelserne, blev resultatet, at prøvetryk af såvel stenarbejde som film blev trykkeriets hovedpine. Mansa måtte også bruge megen tid på at tilfredsstille A.S.'s umættelige trang til at udvide kunstgalleriet. Til sidst blev han træt, og holdt op.

Chr. Juul havde lært sig den nye teknik, og sammen med Ansgar Bakøy, lærer på Kemigrafskolen og ing. Andersen fra Den Grafiske Højskole fået opbygget en kopiafdeling. Nogle af de første forsøg var reproduktion af malerier fra Asger Schmidt's dagligstue, Peder Liep og Christianshavns Kanal. De var selvfølgelig trykt i den gamle Kleinod-model fra 1920, for den mere moderne og hurtige Klein Roland blev Schmidt aldrig fortrolig med. Det er de to eneste kopiarbejder, jeg kan erindre fra 1950, men litograføvelser, som blev brugt til svendeprøve for offsettrykkere, har nok også været filmarbejde, men man kunne ikke se det, og jeg husker det ikke. George Mannpressen havde trykformat 58 81 cm, og selv om vi normalt kun kørte med papirformat 50 70 cm, blev der stillet større krav til kopiafdelingens leveringsdygtighed. Det stillede også større krav til pladekvaliteten. Juul havde fået en assistent. K.C. Jensen havde nogle gange været prøvetrykker ved litografernes svendeprøver. Han var blevet hængende et par år før jeg kom, men blev betragtet som overtrykker. På skolen arbejdede man selvfølgelig efter de samme instruktioner som i virksomhederne. Men offsetteknikken var i sin vorden. Pladekorningen, blanding af kopihinde, udslyngningen på pladen, belysningstid og effekt, og de kopierede films dækkraft var svingende og ukontrollabel. I firmaerne f.eks. E.H.P. og Bording var man nået langt, det skulle vi indhente hurtigst muligt. Asger Schmidt insisterede på at fortsætte svendeprøverne på Kleinod-maskinen. Først i 1953 flyttedes de til Mann-maskinen, men med de samme gamle film. Kvalitetsforbedring tænkte man ikke på. Og kvalitetsmålet var opnåelse af punktskarphed på film, plade og papir.

Teoritimer

Lærlingene var glade for at arbejde med den nye hurtige maskine, og vi arbejdede meget med afvikling og punktskarphed, f.eks. når vi sammenlignede opnåede trykresultater med prøverne, der var fulgt med filmene. Det var tydeligt at der var kvalitetsforskel, til begge sider, og det lagde op til teoriundervisningen. Der forelå intet anvendeligt undervisningsmateriale. Afviklingsteori blev tavle- og notatarbejde. Maskinlæreren gik ud fra en gennemgang af de forskellige funktionsdele, som lærlingene tegnede efter bedste evne. Dertil kom farveblandingsøvelser og materialekendskab,

Julefred som Kjeld Jensen litograferede, var en spændende opgave. De ni originallitografier og omslag, alt i tre farver, blev litograferet på plader, hvor teksten var kopieret.

og efterhånden fik hver lærling samlet en mappe med optegnelser.

Schmidt så meget uvilligt til disse skøre ideer. Han lukkede øjnene for det der skete, og jeg lavede teoriundervisning onsdag eftermiddag. Den dag var A.S. gået hjem, for at ordne tipsregnskabet i cigarforretningen på Amager.

En udmærket instruktionsbog der fulgte med Mann-maskinen var på engelsk. Det var ikke mit bedste fremmedsprog, men da vi fik en engelsk trykkerlærling, fik jeg korrigeret min oversættelse. Vi fik de 11 helsiders illustrationer fra England, og endelig i 1957 forelå den på tryk. Bogtrykskolen havde trykt teksten, og vi stod for omslaget og de 11 folde ud billeder, som var bagest i bogen. Nu kunne vi give lærlingene den første fagbog. Det skabte præcedens, så jeg oversatte de tyske instruktionsbøger til vore Planeta- og Roland-presser. Men her måtte vi nøjes med maskinskrevne reproduktioner eller kopier. Det måtte ikke koste skolen noget og blev ikke honoreret. Blandt oversættelserne var der en serie artikler om Roland-maskinerne. Det blev til 56 sider, som vi fik firmaet til at renskrive. De blev trykt og samlet i en bog. Det blev heller ikke honoreret. Forbundets repræsentant sagde: »Det er jo bare noget du har oversat«. Vi fik gavn af bogen. Denne arrogance forbløffede mig og skuffede mig. For som medlem af fagkomiteen havde han selv været til stede, og hørt Fritz Schur rejse spørgsmålet, om trykkerlærlingene fik en forsvarlig teoriundervisning. Asger Schmidt deltog som det var sædvane i mødet. Han gik ned i trykkeriet og lånte en af lærlingenes teorimapper, som han lagde på bordet i mødelokalet. Så kunne han sige at det problem har vi forlængst taget op. Sagen var ikke klaret med det. Firmaerne havde i stor udstrækning fået en ny type lærlinge. De blev rekrutteret fra medhjælpere ved offsetpresserne og fra andre funktioner i firmaet.

Nogle var 35-40 år. De fik en kontrakt og startede så som 2. trykker på de store maski-

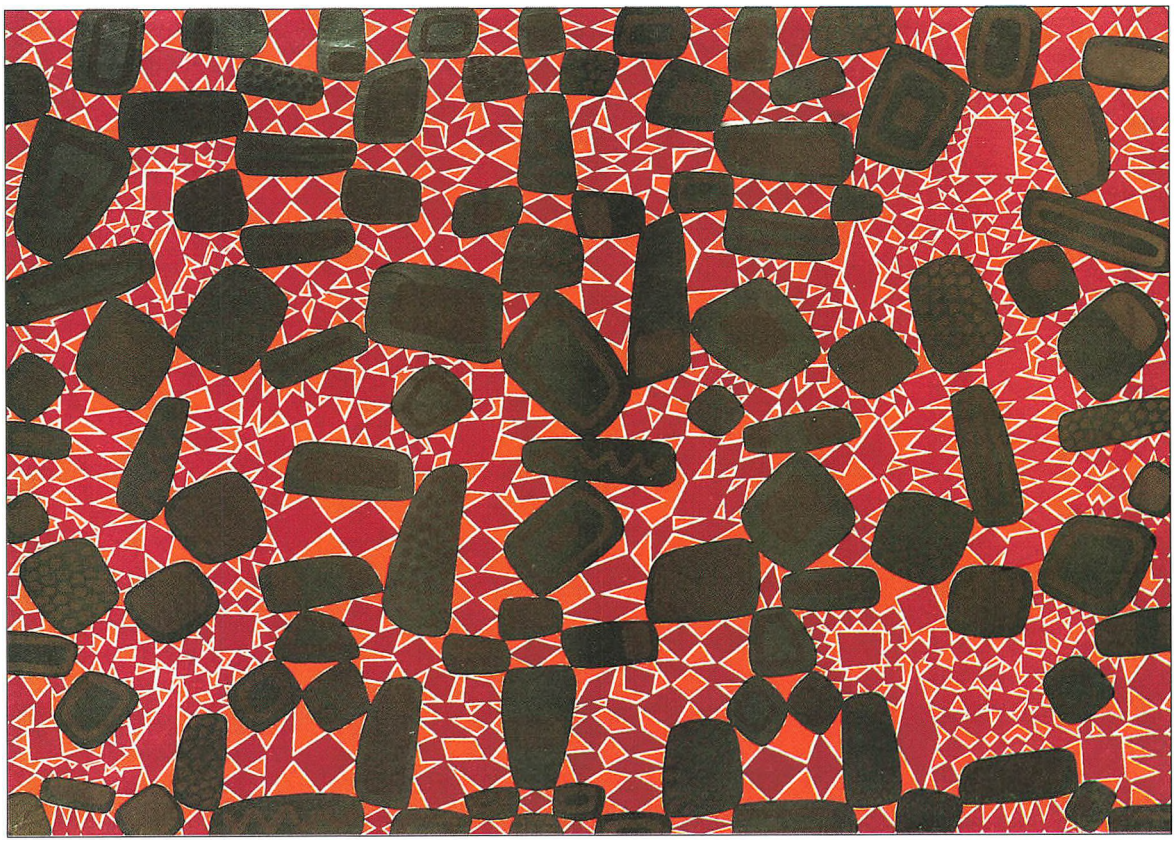

Kjeld Jensen's gavepapir var oprindelig tænkt som bogomslag med forskellige motiver og figurer i de sorte felter. Undervejs blev det ændret til guldbronzefelter. Der var fremkommet guldbronzefarver, som kunne trykke i offset. Pædagogisk var det meningen at give lærlingen ansvaret for farvesammensætningen, vi fik derved en ny dimension i arbejdet. For sten- og offsettrykkerne var grundig viden om farveblanding en forudsætning for at bestride jobbet.

ner. En stor del af dem var fra provinsen. Skoleopholdet var dyrt for firmaet, og det var besværligt og ubelejligt for de ældre lærlinge. Det er forståeligt.

I trykkeriet fik vi sværere og sværere ved at klare den voldsomme stigning i antallet af trykkerlærlinge, og samtidig at skulle effektivisere undervisningen. Skoleperioder blev afkortet, og selv om vi fik udskiftet stentrykspresserne med en Planeta og en Roland Parva, var der mindst 2 mand på hver maskine. Udbygget teoriundervisning og interessante trykopgaver, var vort bud på at klare denne situation.

For de voksne lærlinge, som var sprunget lige ind i trykkerværdigheden, var farveblanding et relevant teoriemne. Vi lavede et gruppearbejde, hvor de blandede farver, som blev duppet op og sat ind i et system. Det fulgte vi op i maskinerne, bl.a. med Kjeld Jensens storartede litografier. Det var 6-8 farvede opgaver, og alle farverne var blandingsfarver. Det var noget de aldrig havde prøvet, og det var noget enhver veluddannet stentrykker altid havde behersket. Med det interessante arbejde var der lange udsigter, en af de vigtigste forhindringer var at ingen ville vove at foreslå, at man købte relevant arbejde til trykkerne.

På Bogtrykskolen udgav flere af lærerne nu og da en publikation. Fra Henry Thejls havde vi fået flere ting, og vort første forsøg: Johs. V. Jensens »Julefred« kom i 1954 med tegninger, som var originallitograferet på den sorte trykplade. Det vender jeg tilbage til; det var ingen lærlingeopgave. Kjeld Jensen og jeg trykte den om aftenen når lærlingene var gået. Men det var trykkerlærlinge som, for det meste med godt resultat, trykte alle vore andre publikationer som vi udsendte i de år vi tilbragte i kælderlokalerne på Det tekniske Selskabs store bygning i Julius Thomsens Gade. Arbejdet blev udført af ældre eller yngre lærlinge; og de fik her en usædvanlig oplevelse ved at trykke noget særligt. Denne mærkelige tilfredsstillelse husker jeg helt tilbage til min læretid. På arbejdsstedet havde disse lærlinge trykt kartonnage, blik eller papir, ensformige massefabrikationer. Vore normale lærlingeopgaver var ikke sindsoprivende, men vi oplevede at se en entusiasme, en medvirken hver gang det var et rigtigt litografarbejde.

Kunsthåndværkerskolens julebasar og Den Grafiske Højskoles afslutningsprojekt for formgiverne var vore faste kunder. Begge dele passede fint ind i de normale trykopgaver. I særdeleshed blev julepapir velegnet til rutinemæssigt øvelsesarbejde. Vi benyttede det f.eks. til at køre til lager til julerullerne.

Det var også velegnet, hvis vi skulle trykke nogle tusinde ark, for at teste en ny fabrikation for De forenede Papirfabrikker. Vi forsøgte på alle måder at klare skærene.

Det stramme budget skulle overholdes. Det tekniske Selskabs souschef Skovgaard Christensen var en varmhjertet og hjælpsom kontorchef, men alle udgifter skulle nøje dokumenteres på øre. Asger Schmidt betalte hellere af sin egen lomme, end han gik op med en tvivlsom nota. Alt fremmedarbejde som f.eks. sats skulle være gratis. Bording har hjulpet os, og den 300 sider store Eckersbergbog (den er fra 1976) fik vi sat på Frederiksberg Bogtrykkeri. Helt speciel var Henry

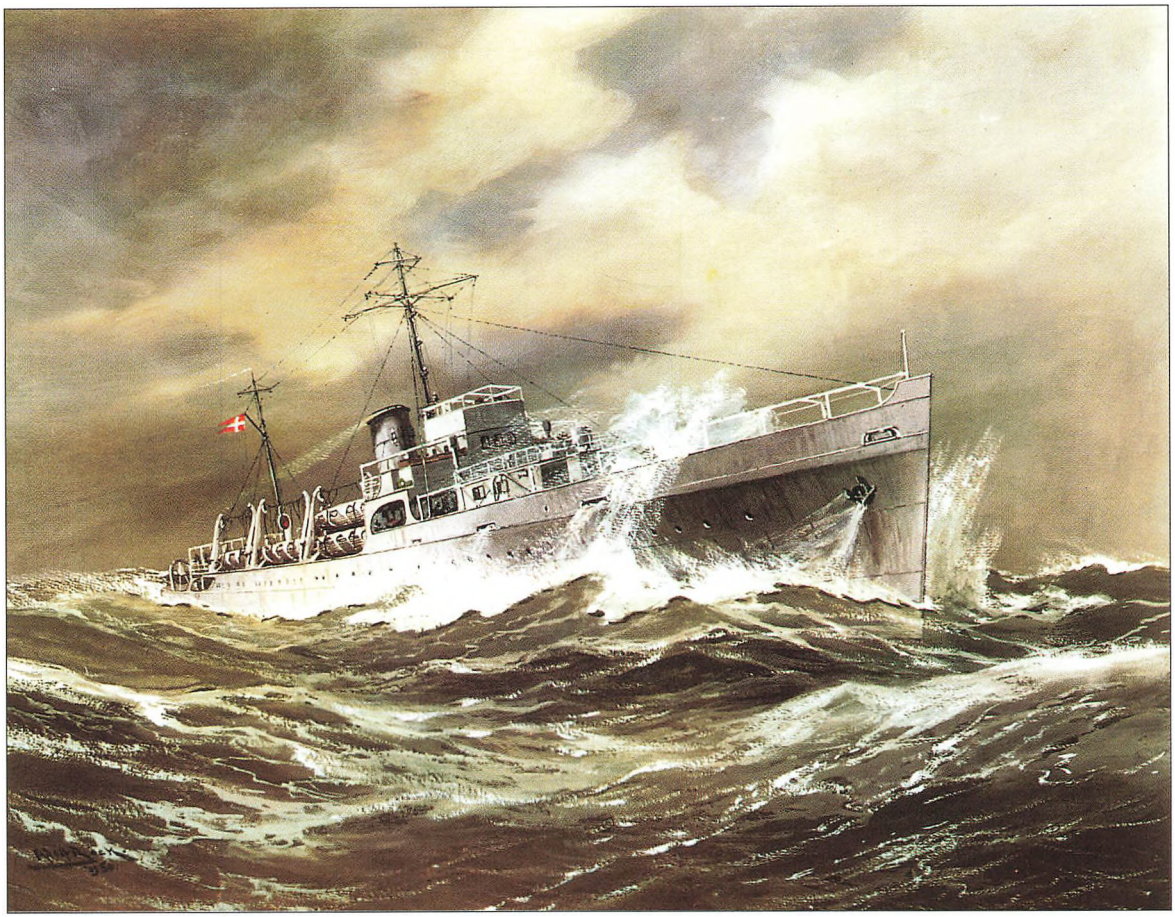

Galathea var et berømt ekspeditionsskib. Vi fik de store film, som Familie Journalen havde fremstillet til det særtryk de tilbød deres læsere. Ekspeditionen var i flere år et tilbagevendende emne i aviser og ugeblade, som bragte lange artikler om de videnskabelige resultater. Billedet var en oplagt opgave for offsettrykkerne.

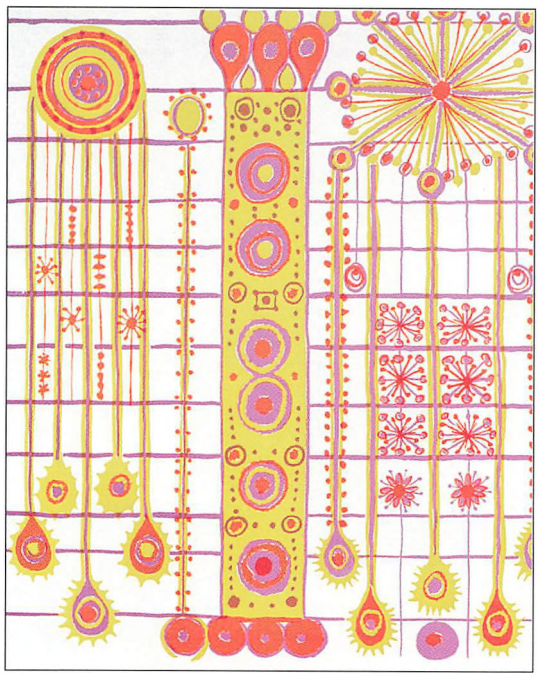

Julepapir. Dette smukke papir er, så vidt jeg erindrer, tegnet af Funder Nielsen. Efter sin elevtid på Kunsthåndværkerskolen fortsatte han i en årrække med at tegne julepapir og kort. Betalingen var julepapir og julekort. Normalt havde vi 2-5 nye mønstre hvert år. Økonomien satte grænser for oplagsstørrelsen, og Kunsthåndværkerskolen måtte nogle gange betale papiret til deres basar. I de år hvor vi havde afprøvet papir for De forenede Papirfabrikker, blev oplagene ofte 3-4.000 ark. Alt blev delt ud. Til Lauget, Forbundet, Teknisk Skoles kontor, de andre fagskoler; kemigrafer, bogbindere, malere og glarmesterskolen og selvfølgelig Den Grafiske Højskoles personale. Elever og lærere holdt sig heller ikke tilbage, det sørgede deres lærere for. Endelig var der venner og velgørere, så det blev til adskillige tusind ark.

Thejls' generøsitet, som jeg omtaler i et andet afsnit. Vi havde heller ikke kunnet undvære hjælpen fra vore venner på Bogbinderskolen, Jens Olsen og A.V. Priem. Inden for vore egne døre havde vi foto, lito og kopi, det beroede på de respektive læreres velvilje om disse ekstra opgaver kunne komme igennem.

I trykkeriet var det kun undtagelsesvis lærerne som trykte disse ting, i de andre afdelinger kunne man sjældent overlade disse opgaver til lærlingene. Heldigvis har vi aldrig opgivet en opgave af den grund. Vi var enige om at prøve vor formåen indadtil, og markere vor duelighed udadtil. Det var et godt udgangspunkt.

Papir

På skolen var udvalget af papir meget beskedent. I alle årene til 1950 havde hovedfaget i trykkernes uddannelse jo været stentryk. Asger Schmidts tid som stentrykker var tiden før 1920. Men han havde erfaringer fra sin tid som faktor, og fra trykkeriet som han og broderen havde startet. Han var ikke i tvivl om, at til den store stentrykspresse skulle man bruge træholdigt koncept, som var en robust og taknemmelig papirsort at arbejde med.
I virksomhederne anvendte man stadig koncept, men mest til øletiketter. På skolen var trykopgaverne på den store stentryk – i min relativt korte periode med denne maskine – kun litografernes øvelsesarbejder. Traditionelt 4-farve litografi på sten. Oplagene var vist nok på 100 ark.

Derimod var det gerne C-masse der blev brugt i den mindre Eickhoff presse, hvor svendeprøverne blev trykt på de samme papirkvaliteter. C-masse var et bedre glittet trykpapir, men det var vanskeligere at trykke på, da det nemt gav afsmitning på bagsiden. Endelig var der offsetpapiret, som blev brugt i de to offsetpresser Kleinod og Klein Roland.

Der kunne man undtagelsesvis trykke på andre papirsorter, men maskinerne var ikke så avancerede, så valgmulighederne var små. I virksomhederne blev de tre papirkvaliteter også brugt i offset, men her var en række nye kvaliteter ved at trænge sig frem, som udenlandske papirfabrikker havde udviklet. Det var kriderede og bestrøgne sorter.

De forenede Papirfabrikker leverede papiret vederlagsfrit, og en tekniker fra salgsafdelingen gav lærlingene en introduktion i papirfremstilling, og tog dem med til Dalum- eller Maglemøllefabrikken.

De forenede Papirfabrikker fik nu travlt med udvikling og forsøg med offsetpapir og hel- eller halvcoatede kvaliteter. Skolen kom ind i billedet, for inden man sendte papiret på markedet, lavede man en prøveproduktion. Den prøvetrykte jeg på Mann-maskinen for udviklingsafdelingen. Det blev til mange prøver. Når lærlingene var gået hjem, gik vi i gang. Vi brugte vor normale testplade, trykte 500 ark. Tog de støvprøver af gummidugen, der skulle analyseres i laboratoriet, og gik så til næste prøve. I flere år fortsatte vi med dette arbejde. Det var ikke lønnet på nogen måde. Det var noget man tog for en selvfølge, at skolens lærere stillede sig til rådighed. Det var i øvrigt interessant at følge dette arbejde med at udvikle nye papirkvaliteter. Og så fik vi en hel del makulatur til lærlingene. To af de nye papirkvaliteter fik en særlig betydning for skolen. Den ene var sulfitpapiret. Vi fik 10-15.000 ark, som blev brugt til trykning af julepapir, og vi kunne så være lidt flotte med oplagsstørrelsen, som i reglen kun var på 1.000 ark, og det var det kun, når det f.eks. var julepapir, hvor der gerne skulle være noget at aflevere.

Farve

Vi brugte jo lidt trykfarver, og Danske Farve- og Lakfabrikker var i mange år ene om leveringen af de gratis farver. Maimann, udlært som stentrykker hos Cato, kom altid ved frokosttid, og så var der snaps på bordet.

Maimann fortalte hvad der rørte sig i faget, og når han kom til bestillingssedlen, forsøgte han stilfærdigt at få A.S. til at tage de lagervarer, som man brugte ude i virksomhederne. Schmidt var urokkelig. De små partier skolen skulle have, ønskede han ekstra stive. Den stive trykfarve var et levn fra fortiden, og et godt eksempel på Schmidt's konservatisme. Oprindeligt »rev« trykkeren selv sin farve og hemmeligholdt opskrifterne. Selv om det var 100 år siden, at man fik litografi i landet, var der stadig rester af dette hemmelighedskræmmeri. Schmidt troede på sin opskrift.

G.F. Ursin udgav i 1844 sin bog om Litografien og Stentrykkerkunsten, hvor han på siderne 114-115 giver en pragtfuld skildring af farvefremstilling. Her understreger han problemer med at finde den rigtige konsistens.

Det måtte vore lærlinge erfare, når de i halve og hele timer sled, først med at få farven ud af dåsen, og derefter med en stiv spartel bearbejde klumperne, og tilføre dem fernis. Jeg tror ikke det lykkedes os at ændre Asger Schmidts opfattelse, men fabrikkerne sagde stop. Det var dårlig reklame. Lærlingene gik ikke hjem og anbefalede farverne.

De hurtige offsetpresser og nødvendigheden af nye papirkvaliteter stillede krav til farvefabrikkerne, og jeg kom ind i billedet. Ing. Rønager var ansat på fabrikkens laboratorium, og havde eksperimenteret med nogle nye farvetyper. Det havde givet nogle ubehagelige overraskelser for kunderne. Så farverne måtte på en eller anden måde testes, og det blev os, der var den eneste mulighed. Gustav Christiansen var offsettrykker, og han havde været min hjælper hos Bording. Nu var han ansat hos D.F.L. som sælger. Det blev til mange aftener, med utallige forsøg, før alle de nye bindemidler og farvepigmenter var gennemprøvet. Det resulterede selvfølgelig i flere forsøg. De øvrige farvefabrikker fandt ud af, at det måtte de også prøve. For Drubin, Sadolin og Lorrilleux har vi lavet lignende forsøg.

Vi fik det udbytte af anstrengelserne, at nye farvetyper og nye papirkvaliteter gav os større spillerum, og åbnede mulighed for mere tidssvarende trykopgaver. Når vi arbejdede med film, vi havde fået fra trykkerier i byen, kunne vi bedre se om vi kvalitetsmæssigt fulgte med. Vi så om punktskarpheden var lige så god som prøven. Det var dog svært at afgøre, hvad der var årsagen, hvis vore resultater ikke stod mål med prøven fra trykkerierne. Men lærlingene lærte at se kritisk på en tryksag.

Danske bogbind var vor hilsen til overlæreren på bogbinderskolen, som havde den interessante opgave at leve op til de kunstneriske og håndværksmæssige ambitioner, som det århundredegamle bogbinderfag havde bevaret. Det fine omslag tegnede litograf Mogens Høver, som i 1964-65 gik på Den Grafiske Højskoles kursus for litograffagets medlemmer.

De lærte også, at der var mange muligheder for fejl både før og under trykprocessen. Så længe vi brugte de zinkplader, som lærlingene sleb og kornede, var pladerne ikke perfekte, ved vi nu. Vi oplevede nu og da, at en plade ikke duede, men vi koncentrerede os om at lære lærlingene forståelse af trykkerens ansvar for korrekt afvikling og afprøvning af maskinen. Her kom de forskellige testplader som vi havde udviklet i forbindelse med papir- og farveprøverne, i anvendelse.

Kemigrafer lærte, at i bogtryk skal papir og

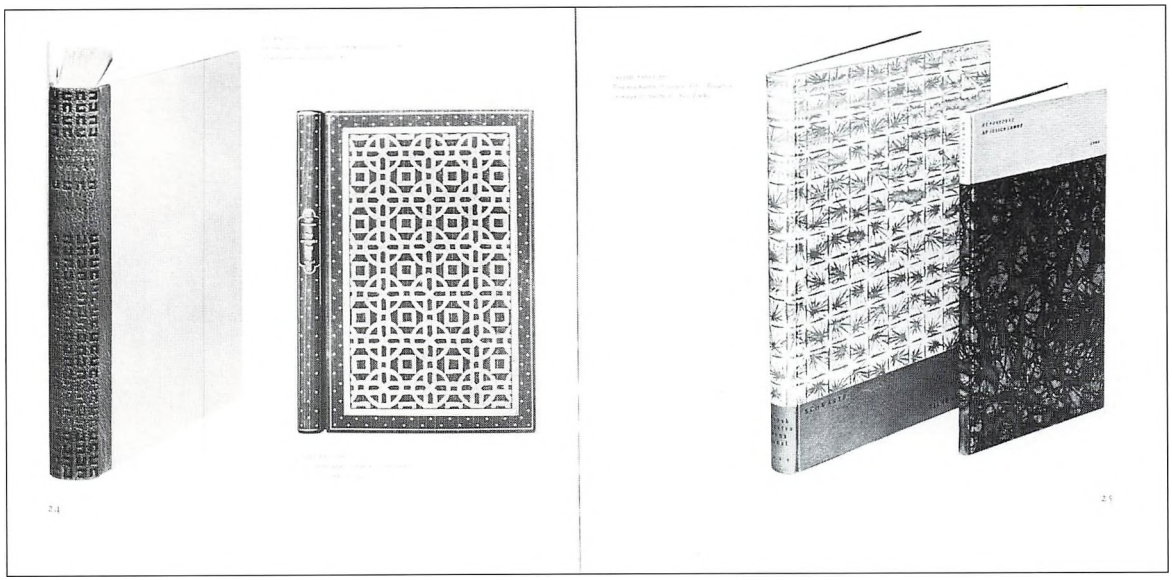

Vi havde sat alle sejl til f.eks. ved at trykke fremragende illustrationer i 2 sorte plader, som aktuelt var Leif Andersens og mit store hit. I indledningen citerer Erik Dal meget rammende, vores indstilling til den fine bog: »...man betaler kun for håndværket – kunstværket får man i tilgift«.

rasterlinier passe sammen. Et 54 liniers raster til krideret papir, men til avispapir brugte man 24-30 linier. I offset havde man ikke taget videre hensyn til disse erfaringer.

Generelt kan man godt sige, at offsettrykkere ikke tog hensyn til, og ikke tænkte på, at det kunne være uhensigtsmæssigt at trykke på ru overflade med fint raster. Et godt eksempel har jeg selv oplevet.

Da Eggens Mikralplader i midten af 50'erne kom på markedet, blev de lanceret sammen med et reklametryk, hvor man havde 60, 80 og 120 liniers raster. Vi fik fat i filmene, og brugte dem i undervisningen, og selv om det gav os problemer, idet Mann-pressen var uegnet til krideret papir, var det et spring fremad, til forståelse af vore problemer og fordele. Bogtryk ville jo ikke kunne trykke disse ting, men det var farvearbejde. Hvad hvis det var sorte billeder?

Bogbinderne

Den nødvendige for- og efterbehandling af trykpapiret blev, når det ikke drejede sig om andet end skæring af små oplag, klaret med en 75 cm bred håndskæremaskine. Den var unøjagtig, tung og besværlig at betjene, men heldigvis blev de fleste oplag trykt på indkøbte

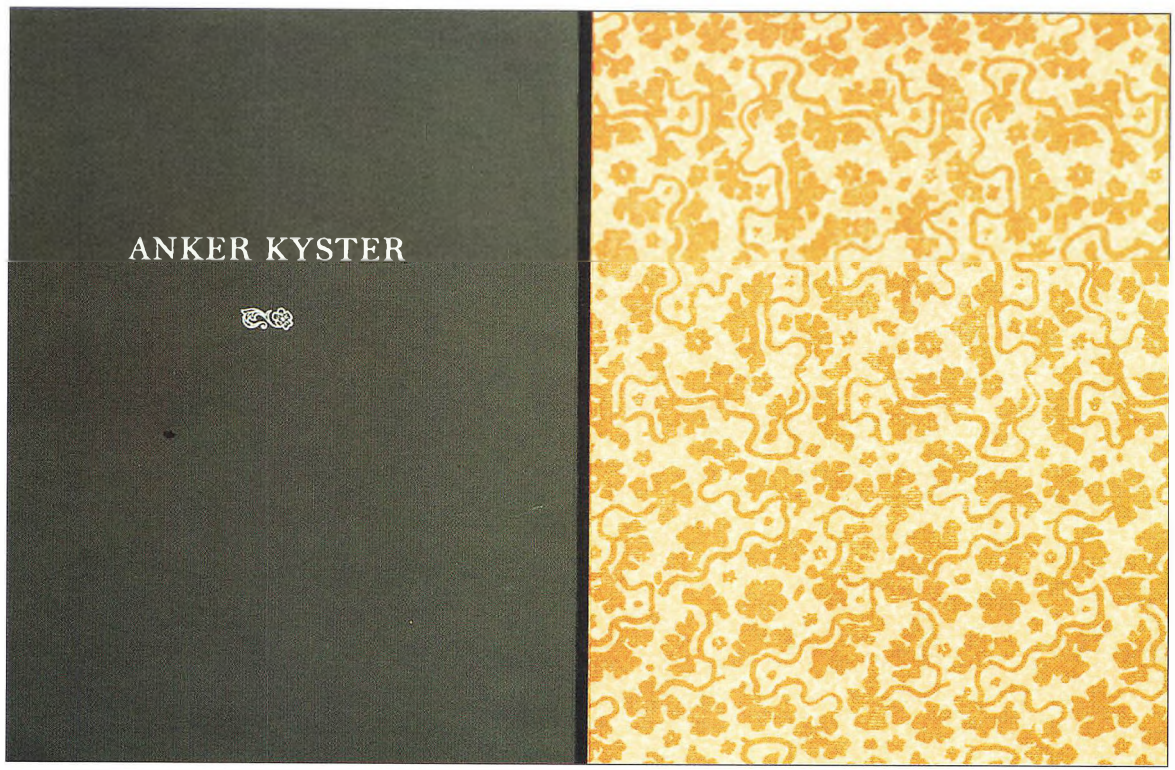

Vor tidligere lærling Eric Mourier har tilrettelagt bogen om Anker Kyster, vi trykte den til A.V. Priem's 60-årsdag i 1969.

standardformater. Skulle det ske, at vi ikke selv turde binde an med en besværlig skæreopgave, måtte vi op til vore venner på Bogbinderskolen. De boede på anden etage i en række store lyse lokaler, og vi blev altid hjulpet af vore venner Jens Olsen og A.V. Priem. Her mødte vi de gode gamle håndværkertraditioner. En af dem var, at de altid var parat med en hjælpende hånd. Maskinerne kom mere og mere ind i undervisningen, men A.V. og Jens Olsen havde uafbrudt helbind og andre fine privatarbejder i opdrag som »pligtarbejde« eller vennetjenester. Uden deres flid og interesse for samarbejdet mellem vore skoleafdelinger, havde udsendelsen af vore små publikationer ikke været mulig.

Litografskolens lærere fik et nært venskabeligt forhold til dem, og markerede det på de runde dage. Ved Jens Olsens 70 årsdag, 23. oktober 1964, havde vi optrykt »En artig og nyttig Konstebog« som i 1810 var oversat til dansk.

Vi var samtidig gået i gang med en større ting. Danske Bogbind 1930-1965 som vi havde

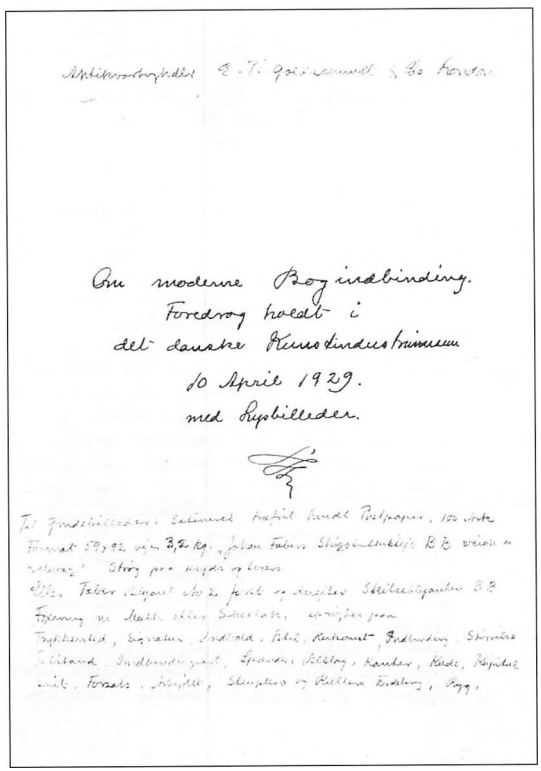

Om moderne Bogindbinding.
Foredrag holdt i
det danske Kunstindustrimuseum
10 April 1929.
med Lysbilleder.

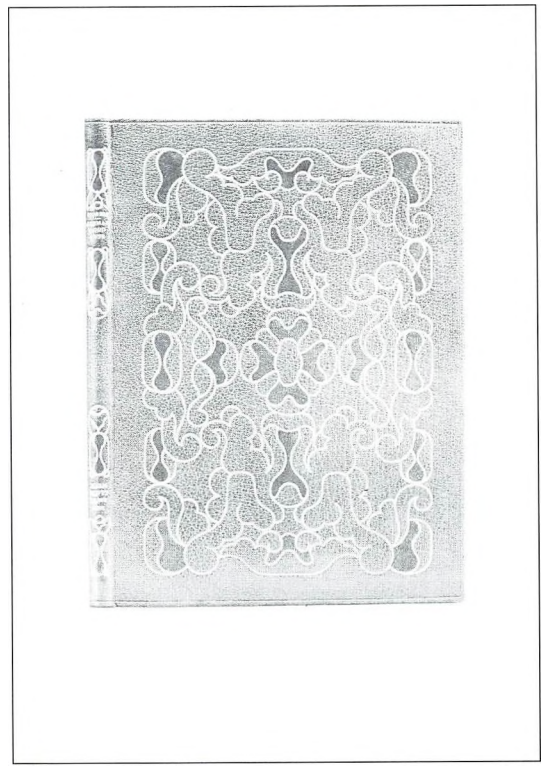

Publikationen omfattede Anker Kyster's manuskript, og 3 fine illustrationer af hans bøger med Thorvald Bindesbøll's dekorationer.

håbet at få færdig til Jens Olsens fratræden i 1965. Det blev den nu ikke. En række uforudsete vanskeligheder forsinkede den.

Bogens emne bliver behandlet bl.a. af tidligere elever, der nu var anerkendte fagfolk, som med tekst og fotos viser relationerne mellem deres arbejde og den undervisning og inspiration de modtog på Bogbinderskolen.

For lærerne på Litografskolen står denne publikation som en milepæl i vores tekniske formåen.

Tilrettelæggeren og omslagstegneren var kemigraf og litograf. Begge gik i 1964 på Den Grafiske Højskoles vinterkursus for litografagets medlemmer. For første gang arbejdede vi med fotosats, og skriften er et interessant eksempel på tidens smag og normer. Reproduktionerne blev fremstillet til 2 sor t, også dette var en nyskabelse. Man kan sige, at det var Litografskolens første selvstændige bogarbejde. Nogle af de ting vi havde eksperimenteret med, fik vi her gennemprøvet.

Til A.V. Priem's 60-års dag den 28. februar 1969 måtte vi selvfølgelig udsende en publika-

Holmensgade. Maleren var en af byens betjente, som malede den berygtede gade en tidlig morgen. I Holmens Kro havde H.C. Andersen sit første logi; et tørverum uden vindue.

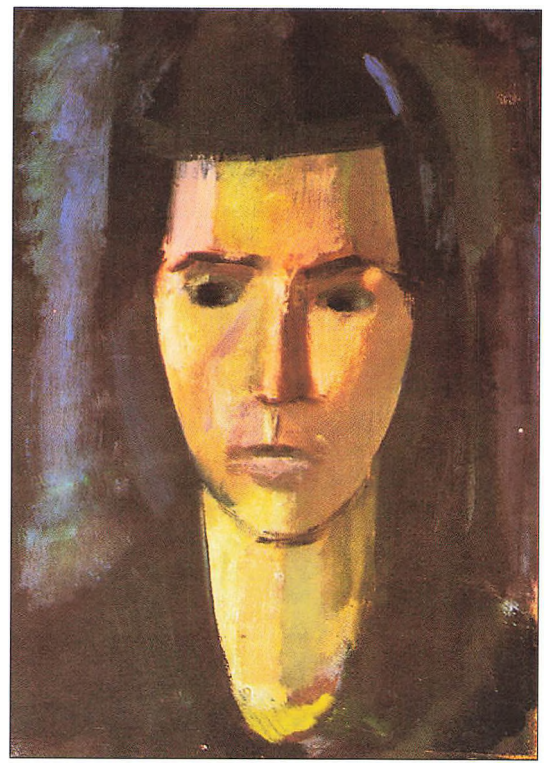

Svend Engelund's portræt af datteren.

tion. Jeg havde mødt Anker Kyster's datter Bodil Plate Petersen hos nogle venner, maleren V. Isbrandt, der ligesom Bodil Plate Petersen var lærer på Kunsthåndværkerskolen. Vi havde trykt en del ting til skolens julebasar og i forbindelse med elevekskursioner. Bodil Plate Petersen bemærkede at hun ikke kunne komme igennem med udgivelse af en bog om sin far Anker Kyster. Hun havde alle hans efterladte manuskripter liggende.

Det var nærliggende at undersøge muligheden for at bruge noget af dette materiale til en publikation. Jens Olsen blev naturligvis den centrale person i forberedelserne. Han formidlede kontakten til forfatteren Peter Christiansen, som skrev den indledende tekst. Vor tidligere lærling, dengang lærer på Højskolens specialstudium, Eric Mourier, tilrettelagde den vanskelige opgave.

Vi foreslog at manuskriptet blev trykt fak-

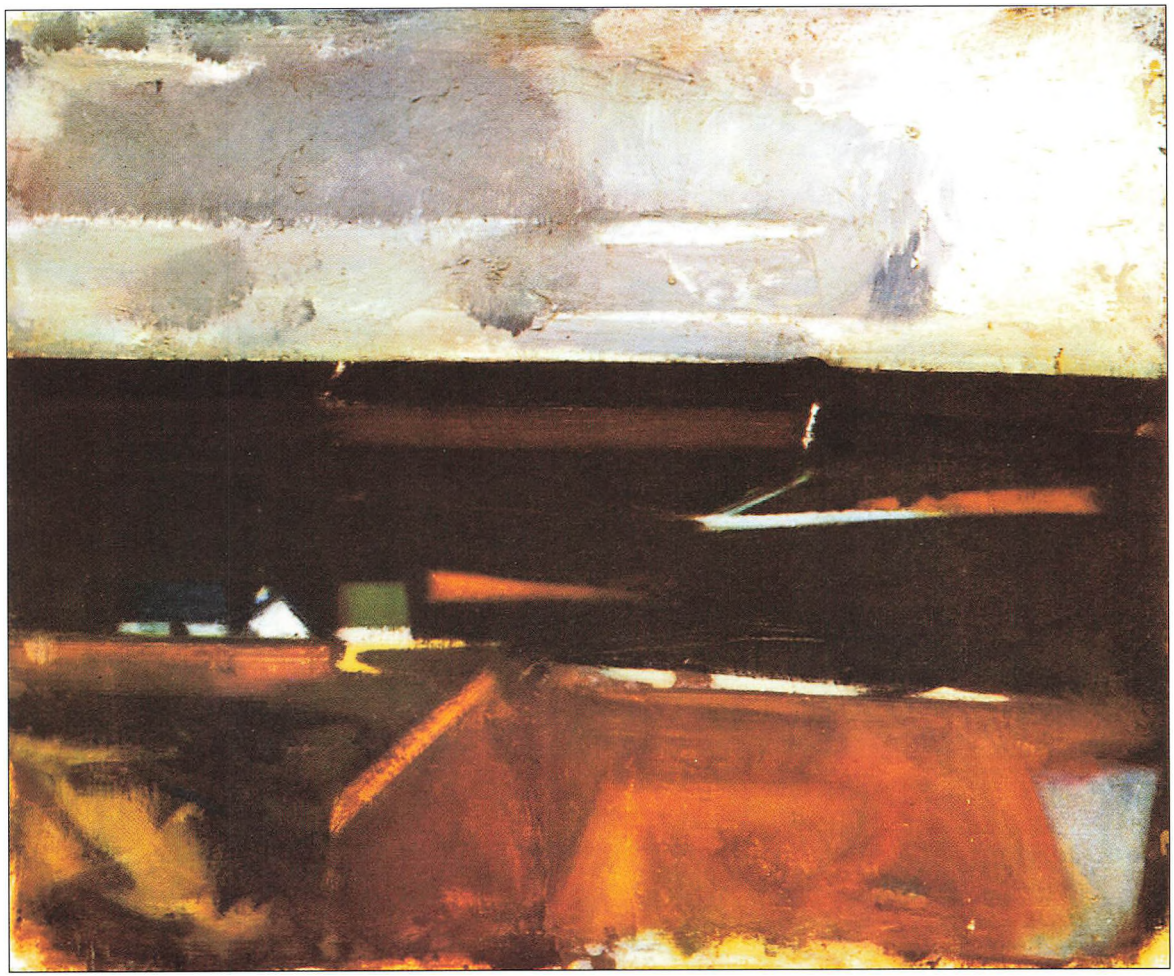

Svend Engelund's landskabsbillede er tidstypisk for de »jyske« malere. I dag kan jeg se, at vi forspildte en oplagt chance for at følge trykningen op med nogle kommentarer. Det skyldtes nok at tekstfremstilling lå uden for vort arbejdsfelt.

simile, som det var med blæk og blyant. Det var skrevet med blæk, men kommentarer, understregninger og rettelser var skrevet med blyant. Vi kunne bevare denne karakter, ved at fotografere siden og først trykke den med den svagere blyantsfarve, og derefter lave endnu en plade med blækskriften, og trykke den oven på den grå. Det fungerede fint, og når jeg nu i 1992 ser kritisk på den lille sag, kan jeg kun glæde mig over resultatet. De glimrende illustrationer af Thorvald Bindesbøll's bogbind og hans fine rødbrune omslagspapir til kassette og æske er en fin indramning af Peter Christiansens tekst og Anker Kyster's manuskript. Første gang jeg så Thorvald Bindesbøll's papir var på mit lærested i 1929. Når der ikke var arbejde til presserne, fandt man de gamle sten med Bindesbøllmønstre frem af gemmestederne og trykte til lageret. Forening for Boghaandværks bog om Anker Kyster udkom i 1982, og i den er vort lille bidrag blevet nævnt.

Offset-repro

Afdelingen for offsetfotografer var etableret i kælderen. Nu skulle Leif Andersen finde på nye opgaver, der egnede sig til hans undervisning. Det måtte gerne være større ting, end de originaler man brugte på Kemigrafskolen. Der arbejdede man med klicheer til bogtryk, som normalt blev trykt i forbindelse med en tekst. På Litografskolen var trykningen af billeder en selvstændig arbejdsopgave. En meget stor del af øvelserne var reproduktioner, litografier eller flere billeder samlet til trykark. Leif Andersen fangede den nye situation. Her kunne lærlingene for første gang følge deres arbejde op. At se trykresultaterne var en pædagogisk landvinding. En motivation uden kunstigt åndedræt. Vi fik kontakt med nogle kunstnere.

Svend Engelund er en glimrende maler, og da hans søn kom i lære som offsetfotograf, gav det anledning til, at Leif Andersen lånte nogle malerier. Svend Engelund fik nogle trykt og vi fik lov at benytte billederne som trykopgaver. Et af malerierne var et portræt af datteren, og vort resultat blev så godt, at filmene blev brugt til omslaget på »Bogen om Svend Engelund«. Den udkom et par år senere, trykt hos I.Chr. Sørensen. Engelund formidlede kontakt til Gregersen, og også fra ham fik vi stillet billeder til rådighed.

Hertil kom de mange litografier, som Kjeld Jensen i løbet af nogle år havde skabt på sin helt specielle måde. Reproduktioner af gamle stik og tegninger i en eller to farver udvidede vort repertoire, så vi med praktiske eksempler i de ruller, lærlingene fik med hjem, med en vis ret kunne tale om en kunst- og kulturlinie.

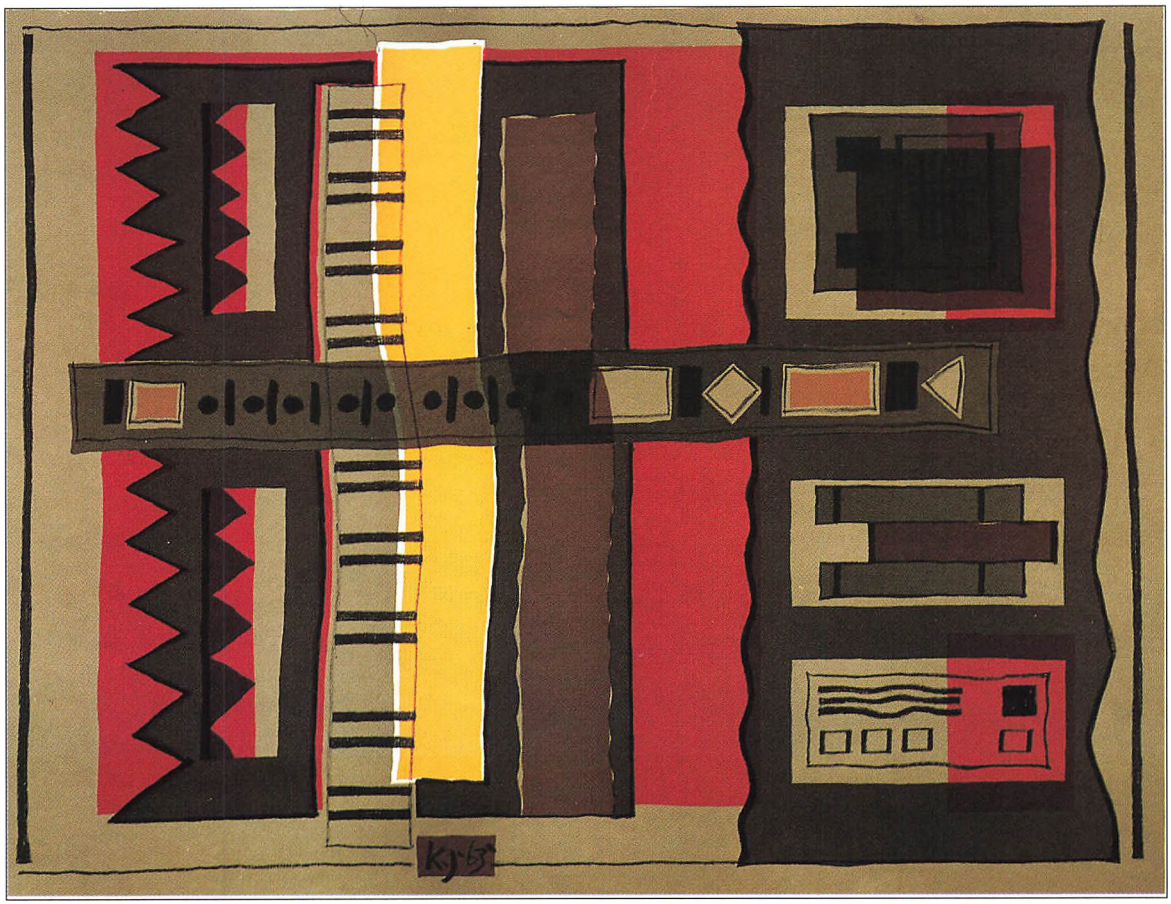

Kjeld Jensen, Brunt motiv, litografi.

Publikationer

De mere specielle engangsarbejder havde vi god brug for. Jeg tænker her også på vore små og store publikationer. Jeg har lavet en oversigt over ting vi lavede mens skolen lå i Julius Thomsens Gade.

1948 1) Et budskab til Garcoa, Elert Hubbert. Bogtrykskolen
1951 2) Fra min skitsebog, Knud Brøndsted/K.C. Jensen. Bogtrykskolen
1952 3) Koreabogen, Kate Fleron. Bogtryk- og Litografskolen
1954 4) Julefred, Johs.V. Jensen, ill. Kjeld Jensen. Litografskolen
1956 5) Venedig, Vignet af Kunsthåndværker- Bogtryk- og Litografskolen
1957 6) Gader og navne i Absalons by, Bogtryk- og Litografskolen
1958 7) Paul Hauton »Resignation«, Henry Thejls/K.Jensen. Litografskolen
1959 8) Roma, Kunsthåndværker- Bogtryk- og Litografskolen
1960 9) Kunstplakat og Kalender, Erik Jørgensen/Kjellander Litografskolen
1960 10) Indiske Digte v. E.Stinus og Kjellander. Litografskolen
1961 11) Refleksioner (Asger Schmidt's afgang) Løverne og Lærerne
1962 12) Bogstav Billede, Specialstudiet DGH/Litografskolen
1963 13) Evighedskalender, Specialstudiet DGH/Litografskolen
1964 14) Havnenes maler, Carlo Rosberg/ Henry Thejls, Litografskolen
1964 15) Londonplakater, Specialstudiet DGH/Litografskolen
1965 16) Linie 8, Sporvognsholdet, DGH/Litografskolen
1965 17) Tegninger af Kj.Jensen til Henry Thejls, Litografskolen
1965 18) Danske Bogbind, Overl. Jens Olsens virke. Litografskolen
1966 19) Børnerim og Remser, Specialstudiet DGH/ Litografskolen
1967 20) Memoryspil, Specialstudiet DGH/Litografskolen
1969 21) Anker Kyster, til A.V.Priem, Litograf- og Bogbinderskolen
1970 22) Katten i Sækken, Specialstudiet DGH/Litografskolen

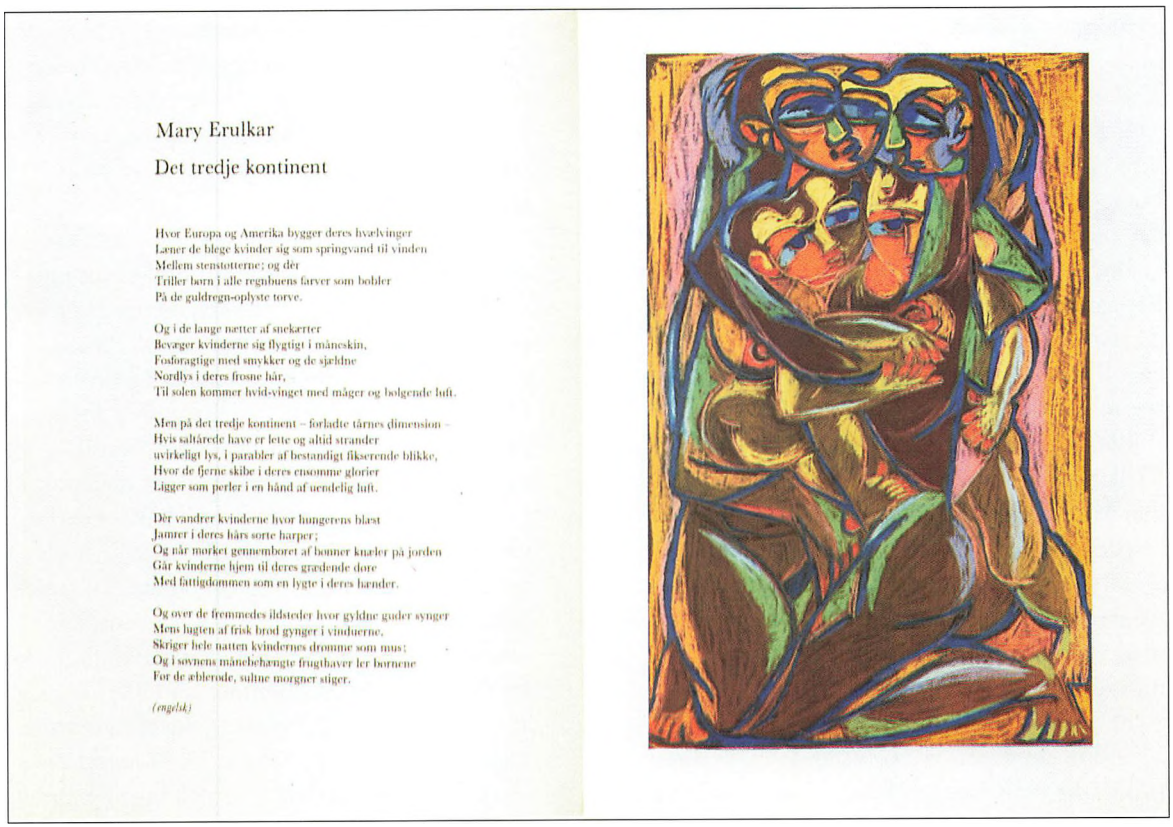

Mary Erulkar

Det tredje kontinent

Hvor Europa og Amerika bygger deres hvælvinger
Læner de blege kvinder sig som springvand til vinden
Mellem stenstotterne; og der
Triller børn i alle regnbuens farver som bobler
På de guldregn-oplyste torve.

Og i de lange nætter af snekærter
Bevæger kvinderne sig flygtigt i måneskin,
Fosforagtige med smykker og de sjældne
Nordlys i deres frosne hår,
Til solen kommer hvid-vinget med måger og bølgende luft.

Men på det tredje kontinent – forladte tårnes dimension –
Hvis saltårede have er lette og altid strander
uvirkeligt lys, i parabler af bestandigt fikserende blikke,
Hvor de fjerne skibe i deres ensomme glorier
Ligger som perler i en hånd af uendelig luft.

Der vandrer kvinderne hvor hungerens blæst
Jamrer i deres hårs sorte harper;
Og når mørket gennemboret af bønner knæler på jorden
Går kvinderne hjem til deres grædende døre
Med fattigdommen som en lygte i deres hænder.

Og over de fremmedes ildsteder hvor gyldne guder synger
Mens lugten af frisk brød gynger i vinduerne,
Skriger hele natten kvindernes drømme som mus;
Og i søvnens månebehængte frugthaver ler børnene
For de æblerøde, sultne morgner stiger.

(engelsk)

Indiske Digte v. E. Stinus og Kjellander, 1960

Den første store opgave kom i 1960. Det var Robert Kjellander, der fik tilslutning af Asger Schmidt og formidlede de kontakter, som var nødvendige. Asger Schmidt informerede fagkomiteen, så den formelle tilladelse var i orden.

Robert Kjellander havde lige fra sin tiltræden som lærer på 4.sal været på jagt efter materiale til lærlingene. Noget som var anderledes end det almindelige dusinarbejde. Et fornemt resultat af hans anstrengelser var bogen om de franske malere, hvor hans lærlinge havde ætset klicheerne. Originalerne til disse billeder hænger rundt om i verden på museer og samlinger, så udgangsmaterialet var dybtryksreproduktioner, han købte i »Magasin«. 13 af billederne blev samlet i en bog og trykt på Bogtrykskolen. Det var også lykkedes ham at overbevise den forsigtige overlærer Christian Pedersen om, at han ikke overtrådte de

gældende copyrights, ved at lave en intern øvelsesopgave på skolen. Det lykkedes ham også at overtale bogtryklærerne til, for en gangs skyld, at trykke med det nødvendige farvelag, som klicheerne var fremstillet til. Han var på tæerne og fulgte med i hele arbejdet.

Bogen blev optrykt i offset med fotosats på Reproteknisk Fagskole i 1970. Kjellander havde lavet forarbejdet endnu en gang. Resultatet blev lige så godt, eller bedre sagde han i oktober 1992.

Både lærere og trykkereleverne nød godt af Kjellanders kreative evner. Som et aktivt medlem af Glostrup og omegns kunstforening, lavede han to plakater til foreningen.

Til den ene benyttede vi et træsnit af Jost Amman, og det er hentet fra en »Ständebuch« med vers af Hans Sachs trykt i 1560'erne. I min lille billigbog fra 1934 er billedet kun 6 8 cm. Det forestiller musikanter: Drey Geiger. Vi trykte det i sort på grå bund. Plakatteksten var: Kirke og Kunst, reklame for en udstilling, et kirkespil og en koncert. Koncerten var jeg formidler af. Jeg var medlem af Københavns Lærerkor, som under ledelse af min gode ven Karl Clausen den 4. marts 1960, gav koncert i kirken. Billetter kr. 2,50. Jeg gætter på årstallet, for hverken Kjellander eller jeg har ført dagbog, og her i 1992 kan det være svært, så jeg må undskylde for evt. unøjagtigheder eller mangler. F.eks. kan jeg ikke huske idemanden til kalenderen 1961.

Historien begynder med billedet til en anden plakat: Glostrup og omegns kunstforening. Maleriet er signeret Erik J.60. Jørgensen havde malet billedet på groft brunt lærred med plads til tekst underneden. Teksten stod fint på lærredsgrunden. Bagefter har vi benyttet billede og lærred til at trykke kalenderen. Det krævede at man fik tilladelse fra Universitetet og erlagde en afgift på ti øre pr. stk. i stempelafgift.

I samme kreds af intellektuelle og kunstnere mødte Kjellander forfatteren Erik Stinus, gift med en indisk kone og selv oversætter af indisk poesi. Han havde en god ven Chitta Prosad, der var en progressiv indisk maler og skribent. Hans inspirationskilde var de elendige livsbetingelser, hvorunder størstedelen af befolkningen levede. Da Kjellander så det materiale Erik Stinus havde samlet, syntes han, at de farverige pasteltegninger og sorte linoleumstryk var ønskeopgaver for offsettrykkerne. Til farvebillederne kunne vi trykke med det normale offsetpapir, og linoleumstrykket gav mulighed for flere løsninger. Eli Reimer fra DGH tog sig af udformningen og fremskaffelse af fotosatsen. Det store format 24 36 cm, passede fint til to af offsetmaskinerne, men der var ingen penge til bøttepapir, så omslag og de sorte billeder blev trykt på det grå kardus vi fik gratis. Til omslaget trykte vi en blommefarvet undergrund og et tætstribet mønster. Dertil kom lidt tekst i sort og guld, så det illuderede dyrt. Der blev trykt en fin konvolut, og så var der et møjsommeligt indbindingsarbejde, som heller ikke måtte koste noget. Alle de implicerede fik vor hjerteligste og velmente tak og nogle eksemplarer af bogen.

Billederne blev gentagne gange trykt som øvelse. Nogle år senere lavede Kjellander et nyt mindre lay-out, og bogen blev optrykt flere gange.

Kjeld Jensen

I trykkeriet var vi, mere end nogen anden afdeling, opsat på at forny og forbedre vort undervisningsmateriale. Når sten- og offsettrykkerne sluttede et skoleophold fik de udleveret en mappe som indeholdt de opgaver de i den forløbne periode havde udført. Imellem dette udvalg måtte der selvfølgelig være nogle gengangere. Der var som regel nogle faste opgaver, f.eks. nogle der lignede den svendeprøve de skulle aflægge.

Men der skulle være fornyelser, og det krævede stor opfindsomhed, og her blev Kjeld Jensen en stor hjælp, med sine uortodokse litografier, hvor alle farver var blandingsfarver af de rene standardfarver. De passede fint ind i vore bestræbelser på at opøve en farvesans, som havde været et særkende for de litografiske trykkere.

Kjeld Jensen var ikke ansat på Litografskolen. Men allerede som litografilærling havde han i sin skoleperiode fået lov til at lave et litografi, og dermed startede ideen med at lave en gaverulle til besøgende. 15 år senere var han nu timelærer på Bogtrykskolen, og havde udviklet et godt system i farvernes blandingsmuligheder. Vi havde mange fælles interesser og blev gode venner, så det var meget naturligt, at vi ville prøve noget nyt og udnytte det store tekniske apparat og de tekniske landvindinger.

Julefred

Kjeld Jensen ville gerne anvende Johannes V. Jensens fortælling til en litografisk publikation, med litografierne tegnet på tekstpladen, efter at teksten var kopieret. Det mente vore kopister kunne lade sig gøre. Vi fik familiens tilladelse til at trykke novellen, og vi lovede den 25 eksemplarer.

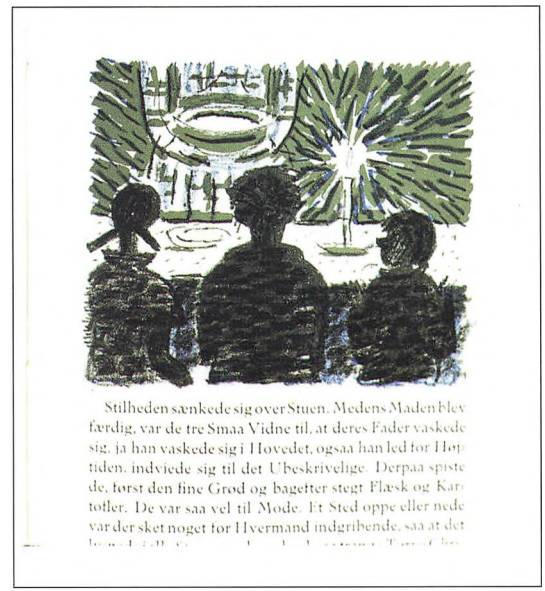
Stilheden sænkede sig over Stuen. Medens Maden blev færdig, var de tre Smaa Vidne til, at deres Fader vaskede sig, ja han vaskede sig i Hovedet, ogsaa han led for Højtiden, indviede sig til det Ubeskrivelige. Derpaa spiste de, først den fine Grød og bagefter stegt Flæsk og Kartofler. De var saa vel til Mode. Et Sted oppe eller nede var der sket noget for Hvermand indgribende, saa at det

Kjeld Jensen's aftenstemning har truffet Johannes V. Jensen's malende beskrivelse i Julefred.

Teksten fik vi fra Bogtrykskolen – som papiraftryk af bogtryksatsen, hvorefter Bakøy fotograferede, og Chr. Juul og K.C. Jensen monterede efter K.J.'s udkast. Når teksten var kopieret på de kornede zinkplader og pladerne var udsyrede, litograferede Kjeld Jensen på de sorte plader. For at kunne litografere blå og grå, blev der taget et aftryk af sort, og afsmittet på en ren plade, så farvepladerne kunne litograferes. Det lykkedes.

Paul Hauton's Resignation; eventyret om den uheldige filmløve passede godt som en uhøjtidelig hilsen fra »Løverne«. Kjeld gennemillustrerede fablen med sine bedrøvet-sprælske løver.

Trykningen kunne ikke finde sted i skoletiden, hvor vi havde hver sit job. Vi startede efter skoletid kl. 16 og blev ved til sent på aftenen. Den sidste dag var det vistnok til midnat. Bogbinderne Jens Olsen og A.V. Priem klarede indbindingen, og der blev ikke mange til rest, når alle medvirkende og de mere eller mindre overordnede havde fået deres andel. Jeg formoder, at Kjeld Jensen og jeg var de gladeste modtagere. En af de virkeligt sagkyndige var så venlig at fortælle os, at side 15 havde paginering i ryggen. Så lærte vi det.

Løvebogen

Fra 1958 har vi Poul Hauton's Resignation om den resignerende løve.

Den var et samarbejde mellem Henry Thejls, Kjeld Jensen og Litografskolen. Teksten blev trykt hos Henry Thejls, men det var trykkereleverne, der klarede de festlige farver i bogen, og omslaget var også vor andel.

Løverne som udsendte denne og flere andre publikationer, var en lukket kreds for legesyge lærere, og andre med tilknytning til bygningen. Kjeld Jensen og Henry Thejls hørte til de ydende medlemmer. Der var en del, som betegnedes som slappe løver, og de havde lige så megen fornøjelse af sammenkomster som aktiviteterne på det faglige plan.

Tegninger af Kjeld Jensen

Motiv: Kvinden 1965
Bogen blev til da vi i denne kreds ville markere Henry Thejls' 60 års dag. De 35 kvindetegninger vidner om Kjeld Jensens talent og

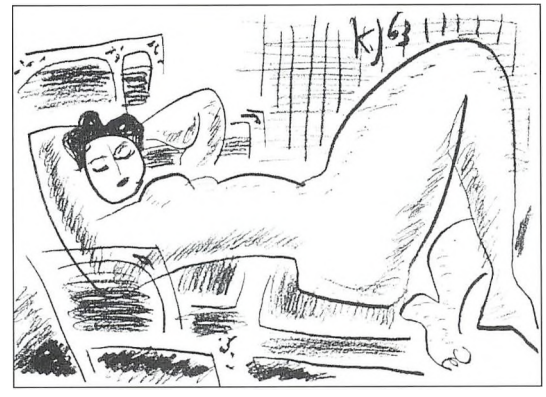

Kjeld Jensen's kvinder blev skabt da forstander og lærere fejrede Henry Thejls på hans 60-årsdag 1963.

kunstneriske sikkerhed, og man kan dårligt tænke sig en festligere cadeau til Henry Thejls. Trykteknisk fik den en overraskende og usædvanlig udformning, og det var Kjeld Jensens idé.

Omslaget blev trykt i to sorte farver, og tegning og kanter i sølvbronze. På indersider var tegningerne trykt i felter, hvor der var trykt to gange dækhvidt, så der blev en svag tone, hvor de sorte tegninger stod meget klart. Vore venner på Bogbinderskolen klarede indbindingen, og trykningen blev som vanlig udført af lærlingene.

Den blev modtaget pænt. Måske en lille smule overbærende, men det var jo en forære, og de mest kritiske koncertgængere er jo dem der sidder på fribilletter.

Litografi 1959

Dette litografi med paraplymotivet, format 25 × 47 cm, er måske lavet som et forstudie til

Kjeld Jensen, Rødt motiv, litografi.

de tre senere litografier. Det er trykt i Klein Roland pressen, og jeg havde glemt det, hvis jeg ikke havde fundet et eksemplar. Jeg tror det blev trykt samtidig med det påfuglemønster han havde tegnet til hr. Svendsen på Det tekniske Selskabs kontor. Han skulle bruge papiret til indbinding af Den Store Danske Ordbog eller Tusind og en Nat. Det siger lidt om vennetjenesternes omfang, at han kunne få tegnet og trykt sit personlige papir

Paraplymotiverne

I årene 1960 til 1963 fik vi en række store litografier til trykning. Der var tre paraplymotiver, som vi kaldte A det røde, B det blå og C det gule og det var alle 5-6 farvede blandingsfarver.

De var i vort normalformat 52 72 cm og egnede sig fint til de største maskiner.

Der fulgte endnu 3 billeder og et omslagspapir, og de blev alle trykt adskillige gange i de kommende år. Kjeld Jensen underviste i den periode på Bogtrykskolen, og mens lærlingene arbejdede med farveøvelserne, tegnede han litografierne på mat folie. Når en farve var færdig, og vi havde trykt den, lagde han trykket under den nye folie og tegnede næste farve. Han arbejdede kun med dækfarver eller tusch, men offsettryk åbnede mulighed for overtryk af 4-5 farver, uden at overfladen blev blank. Når den sidste farve var trykt havde vi en farvesymfoni af rene blandingsfarver. Det var kun i få blandinger at sort blev benyttet. Det er indlysende at vi havde fået et første klasses undervisningsmateriale.

Kunstnervenner

Huset i Julius Thomsens Gade fungerede med en stram rollefordeling. Titlen »Overlærer« og det beskedne beløb som Det tekniske Selskab udbetalte de 4-5 overlærere ved lærlingedagskolerne, gav dem ansvar og pligter, som alle tog meget bogstaveligt. De var og følte sig som direkte kontaktled til direktøren hr. Barner Rasmussen. Normalt var proceduren den, at sekretæren ringede, og bad dem indfinde sig

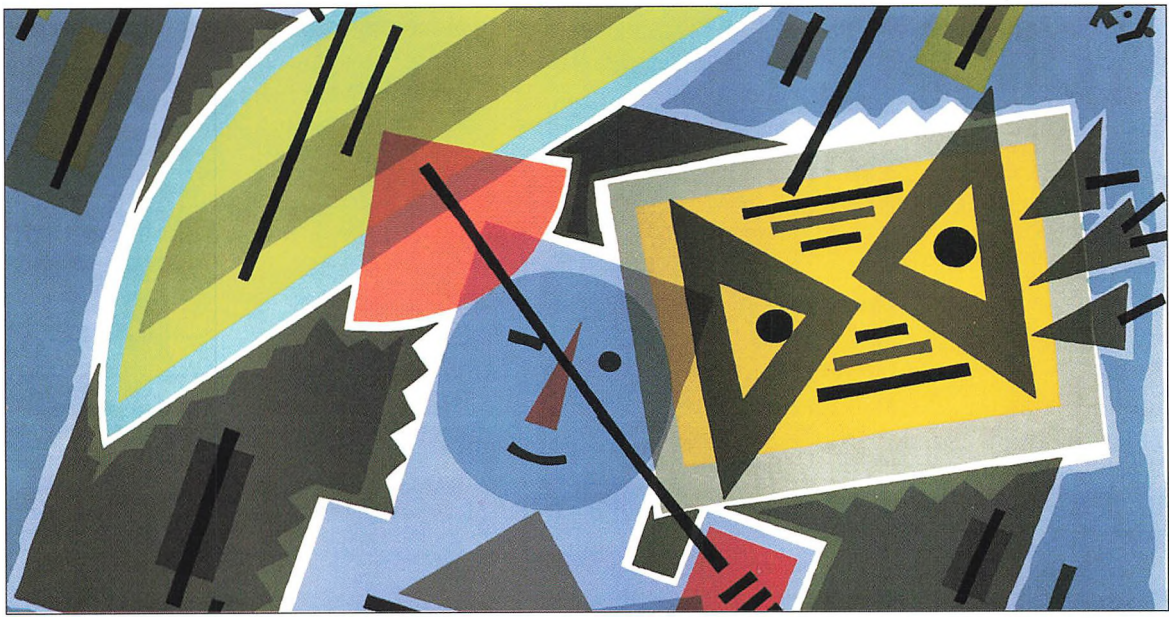

Kjeld Jensen, Blåt motiv, litografi.

Kjeld Jensen, Gult motiv, litografi.

på kontoret, men det skete også at han selv kom ned i kælderen. En dag, da vi lidt over tiden sad ved frokostbordet der var dækket med små og store glas, stod Barner Rasmussen pludselig i lokalet, »Undskyld. Vil De komme op til mig når d'herrer er færdige«.

Hans stilling medførte at en del mennesker kom for at bede om en vennetjeneste. Det var selvfølgeligt at få lavet et eller andet på lærlingeskolerne, meget ofte af en af skolens lærere. Mindst en gang om året var det tid for julekort. Malermester Deleuran var medlem af D.t.S's bestyrelse, han havde en meget stor virksomhed, og et lille talent som akvarelmaler. Barner Rasmussen gav sin tilladelse, efter at Bakøy og Asger Schmidt var konsulteret. Formaliteterne blev respekteret. Det var egentlig en hyggelig traditionel håndværkerånd.

Efterhånden som behovet for opgaver trængte sig på, så vi os om efter kontaktmuligheder til kunstnere.

Ud over Svend Engelund og de andre nordjyske malere, havde vi også lånt billeder af maleren Svend Johansen, som havde en søn der var lærling på skolen. Jeg havde håbet, at vi måske kunne låne hans skitser til Svend Johansens Holbergfigurer.

Det kunne vi ikke, men han lånte os en arbejdsskitse til »Før Cannae«, som vi fik trykt i den lille offsetpresse. Mærkeligt nok blev billedet ikke værdsat.

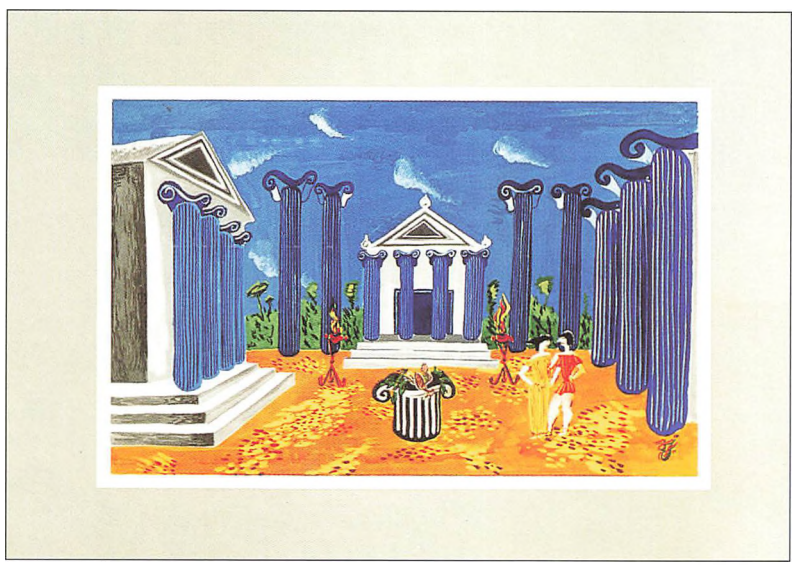

Svend Johansen's scenedekoration til »Før Cannae«, blev det eneste billede han kunne låne os til reproduktion. Jeg prøvede at låne nogle skitser til hans storartede Holbergfigurer, men rettighederne var købt af teatret.

Havnenes maler

Carlo Rosbergs kraftige og maleriske havnemotiver var mere populære. Vi havde allerede reproduceret en del af hans billeder, før ideen om at lave en større publikation kom på tale. Henry Thejls var straks med på tanken, og han insisterede på at trykke sats og stregklicheer i bogtryk. Vi skulle så bagefter trykke farvebillederne på de fortrykte tekster. Det turde jeg ikke gå med til. Vi kunne risikere at lærlingene makulerede alt for meget. Vi måtte trykke farvebillederne først.

På mødet sagde Leif Andersen, at han var blevet enig med Scherling om, at reproduktionerne skulle laves med 80 liniers raster, for at kunne bevare så mange detaljer som muligt under nedfotograferingen af de meget store malerier. Reproduktionerne skulle trykkes i 6 farver.

Papirvalget var let. Vi havde på skolen gennemført en forsøgsrække med fabrikkernes nye Micha-sortiment. Overfladelimet offsetpapir hed det. De resultater vi havde set, viste at det var en stor forbedring af overfladen. Kopieringen af film med 80 liniers raster stillede ekstra krav til trykpladen, og vi valgte at anvende de nye »Drem-plader« vi netop havde prøvet.

I alle fire afdelinger var vi på eksperimentstadiet. 20 farvereproduktioner i 6 farver, er 120 enkeltfilm som skulle laves og retoucheres i litografien. I kopiafdelingen blev det til 24 montager, og i trykkeriet til lige så mange trykgange. Inden dette skulle vi lave prøvetryk af alle filmene, og der kunne ikke være mere end 8 stk. pr. ark.

Carlo Rosberg. Fiskeren fra Positano er et stort billede. Den dominerende røde baggrund er tolket som stop for hans blå periode.

At gennemføre en større ting, var altid afhængigt af det løbende undervisningsprogram i de fire afdelinger. Det var også afhængigt af lærlingenes årgang, for det var mere sandsynligt at de ældre lærlinge på 4. års læretid ville klare opgaven. I trykkeriet blev papiret vort største problem. Litografkælderens luftfugtighed kunne i efterårstiden være ekstremt høj, og det bevirkede, at papiret under trykningen fik kantbølger. I en 1-farve offsetmaskine, hvor arkene skulle 12 gange gennem maskinen, fik vi derfor alvorlige pasningsproblemer. Men vi kom dog igennem til sidst. Lærlingene var,

som det altid var tilfældet når vi trykte noget der skulle bruges, engagerede og satte en ære i at leve op til vore forventninger.

For første gang var det bogbinder Jørn Gornitzka, som indbandt bøgerne. Arbejdet var alt for omfattende til at Bogbinderskolen kunne påtage sig opgaven.

I trykkeriet fik vi meget udbytte af dette projekt. Vi fik en periode, hvor øvelsesarbejdet var spændende. Vi fik prøvet nye materialer som papir og plader, men først og fremmest havde vi fremover en masse film, som vi anvendte til mange forskellige store og små trykopgaver.

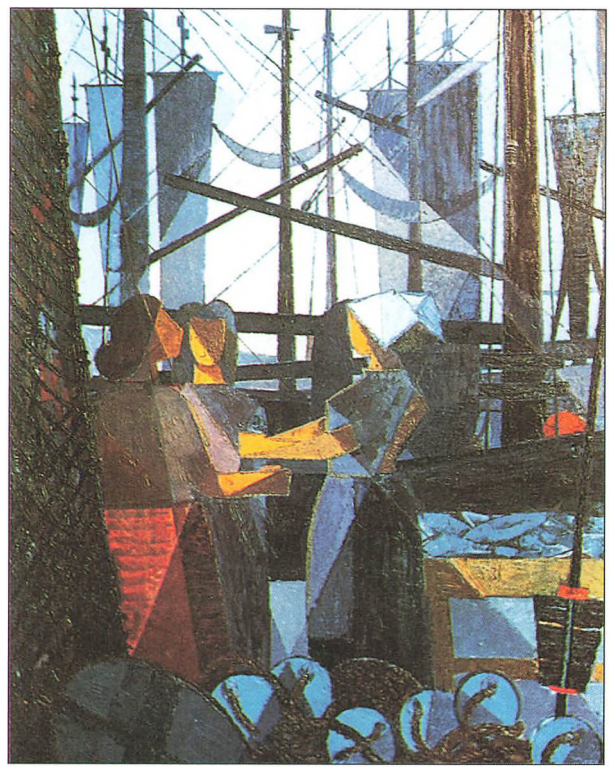

Carlo Rosberg. Fiskerkoner, Hvide Sande er et eksempel på malerens foretrukne motiver, med de mange stramme linier og de kølige nuancer i de blå farver.

Den Grafiske Højskole

På de to øverste etager i den bageste fløj, havde Højskolen sine undervisningslokaler, administration og laboratorium, og det var specielt med laboratoriet vi i 50'erne havde et nært samarbejde, for både kopiafdeling og trykkeri blev løbende stillet over for nye opfindelser og materialer.

Højskolens undervisningsplan var overvejende domineret af bogtrykfaget, men offsettrykket var ved at komme godt med. Højskoleeleverne som kun omfattede det almene studium, fik nogle lektioner på alle de grafiske skoler, og det var meget spændende at undervise disse elever. Det samme kan man sige om de korte kurser, som Højskolen hvert år arrangerede for reklamefolk om aftenen. Ved disse kombinerede foredrag og demonstrationer var det mest interessante at lære deltagerne at se forskel på højtryk og offsettryk, og det gav anledning til en masse eksperimenter og udarbejdelse af undervisningsbilag, som vi også brugte til lærlingeundervisningen. Det skal bemærkes, at dagundervisningen af højskoleeleverne var ret kortvarig. Lærlingene blev undervist 44 timer om ugen, og lokaler og maskiner var kun disponible i de perioder, hvor lærlingene var på andre opgaver i eller uden for huset. Lærerne havde for øvrigt også

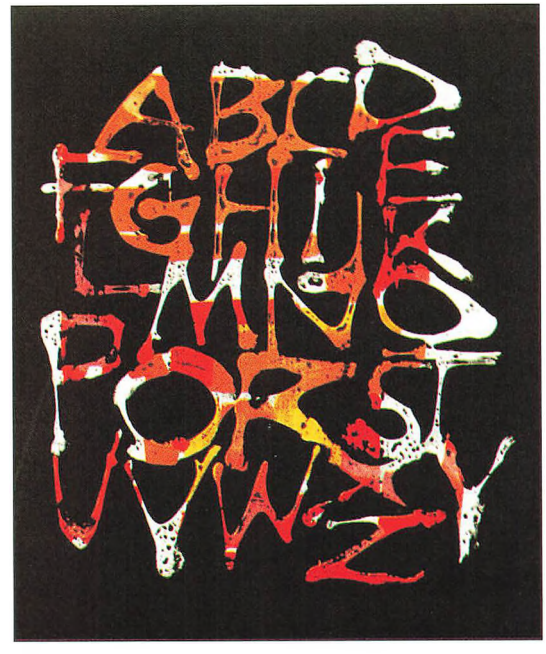

Bogstav-Billede var, som jeg tidligere har omtalt fra 1962. Det var første gang vi lavede Højskolens publikation.

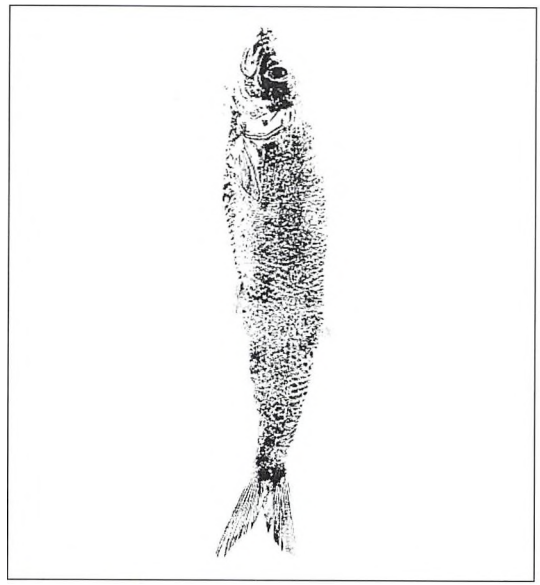

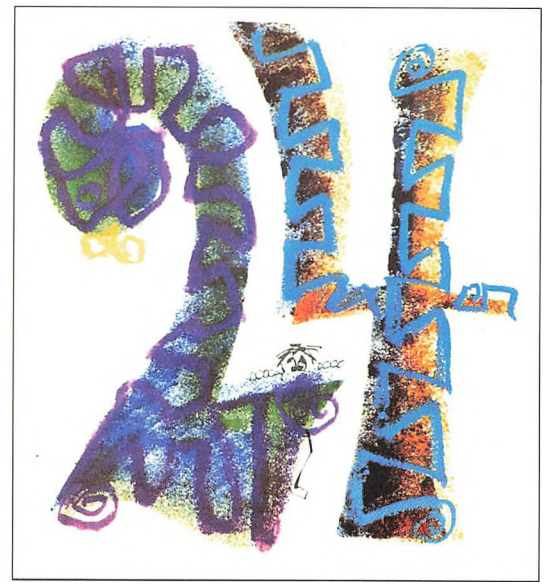

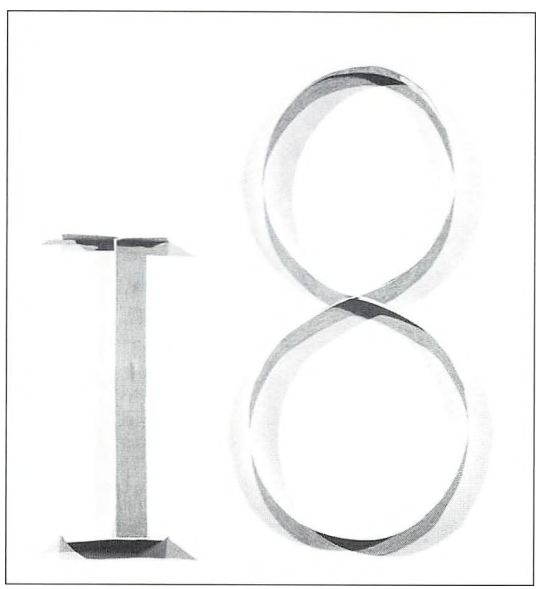

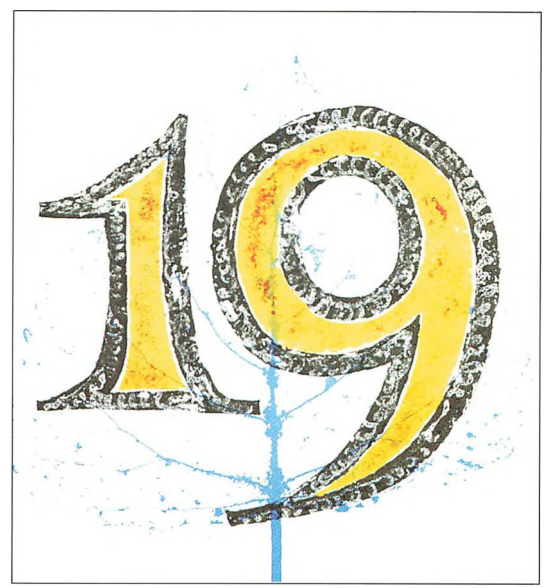

Evighedskalender 1963 har nok sat fantasien i gang. Der kunne være fire billeder i den lille Klein-Roland. Det blev en god trykopgave.

44 pligtige timer. Litografskolens trange lokaler blev udnyttet godt, kan man fastslå.

Indtil november 1950 havde skolens maskinpark været to stentrykspresser og to offsetpresser. Den ældste var en Kleinod, som var bygget omkring 1920. Den noget mindre Klein Roland var en hurtigtkørende type fra 1940, men den havde nogle svagheder, som havde fået Asger Schmidt til at foretrække den gamle langsomme Kleinod. I alle de år Asger Schmidt underviste Højskolens studerende, var Kleinod årgang 1920 hans eneste undervisningsgrundlag. Der var ingen af disse to maskiner, der kunne anvendes til forsøg eller testning af trykkvalitet. Derimod var Mann-pressen, som kom i november 1950, meget velegnet.

Vi lavede forskellige eksperimenter, og prøvede så godt som det med vore små oplag kunne lade sig gøre, de nye materialer der kom på markedet. For Højskolen var det f.eks. forsøg med fugtevandets surhedsgrad og overfladespænding, som laboratoriechef Chr.W. Christensen arbejdede med.

Senere da jeg i lang tid havde eksperimenteret med pladetykkelsernes og underlagets influering på trykbilledlængden, tog ingeniør Frøslev emnet op. Det var en ting som kunne give ubehagelige overraskelser for trykkeren, hvis trykpladerne havde forskellig tykkelse, og en underbygning af denne afviklingsteori fik vi yderligere udbygget, da Frøslev udarbejdede en vejledende skala over årsager og virkning. Jeg fik så fremstillet den samme kopi på to forskellige pladetykkelser. Nu kunne man demonstrere og bevise rigtigheden af undervisningen. Når usikkerheden og forvirringen på dette område var total, skyldes det de forskellige maskinkonstruktioner og erfaringer man havde gjort igennem mange år, hvor det var en undtagelse, at pladerne havde samme tykkelse.

Naturligvis blev disse nære kontakter efterhånden en uundværlig del af vor faglige udvikling.

I 1962 begyndte en anden form for samarbejde. Det første hold af Den Grafiske Højskoles specialstudium 1962 havde samlet deres lærdom i en lille bog. De kaldte den »Bogstav-Billede«. Bent Rohde havde skrevet nogle kloge ord til indledning, og de 13 elever har ud over at skabe den smukke lille bog præsenteret sig selv på sidste side.

De 8 af dem er udlærte som håndsættere og 1 som fotograf. De 32 sider var flot emballeret i det sorte bind med fantasialfabetet. Formatet passede præcis til Mann-maskinens max. format. Men det forudsatte at vi, ligesom man var vænnet til i bogtryk, skulle trykke med bred bane papir. Det var stik imod alle regler for trykning af pasningsarbejde i offsetpresser. Trykkerne som skulle udføre opgaven var 1. holds lærlinge, og arbejdet skulle være afsluttet, inden vi i maj begyndte på svendeprøverne. Alligevel tog vi fat, og fik nogle alvorlige pasningsproblemer under trykningen. Med streng pasning i hjørnerne, og varierende stræk i papiret, var det ikke overraskende, og gav os et stort spild og ekstraarbejde med sorteringen.

Når jeg 30 år senere skriver dette tilbageblik, kan jeg stadig glæde mig over de smukke sider med de fint afstemte blå, grønne og

De 4 »London« plakater giver en prøve på elevernes sans for komposition og evne til at fastholde de mange indtryk. Det var en spændende trykopgave, hvor vi for første gang blev stillet over for opgaven at trykke med maksimalt farvelag (sort) på krideret papir. Det er »Belphegor« jeg tænker på, for hverken farve eller maskine var tilpasset krideret papir.

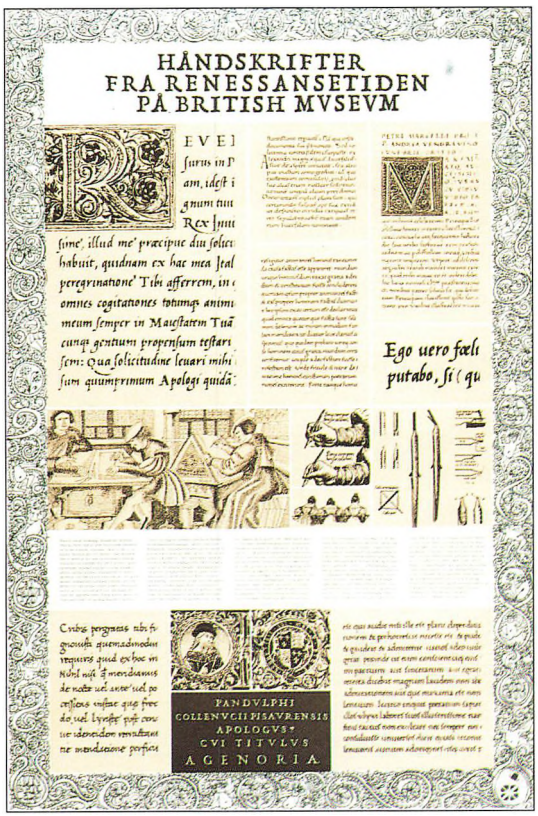

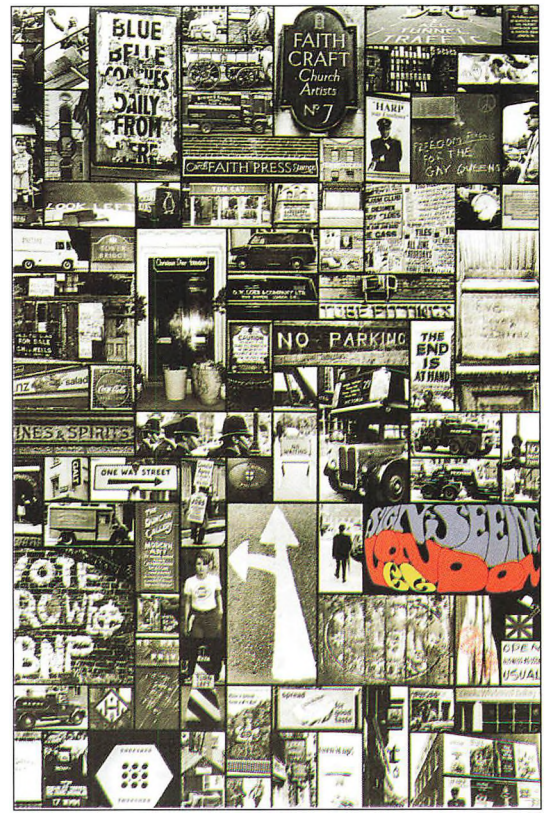

For de øvrige var der ingen specielle trykproblemer. Signseeing var også på glat papir, men billederne blev trykt i to farver. Det var den måde vi kompenserede for offsettrykkets handicap, når vi ville give fotobilleder samme farvekraft som bogtryk.

røde farver, og de mange skriftprøver og eksempler på formgivernes alsidighed.

Oplaget var begrænset af omkostningerne til både indbinding, kassette og forsendelse. Men selvfølgelig også af Litografskolens stramme program. Vi havde i virkeligheden dårlig tid til at påtage os en trykopgave, der efter vore forhold var et stort ekstraarbejde. Det havde været mere forståeligt, hvis en sådan opgave blev lavet på Bogtrykskolen, som var 6-8 gange så stor, men der var interessen for at eksperimentere ikke så markant, som det var tilfældet hos os, der først var i færd med at opbygge skolen og markere vor berettigelse.

»Bogstav-Billede« kan vel opfattes som Specialstudiets første svendeprøve, og i de følgende 6 år, mens Litografskolen endnu lå i huset, nåede vi endnu seks større og mindre publikationer for Den Grafiske Højskoles formgivere. Det var ikke kun fordi vi havde fået endnu en halvstor offsetpresse. Vi havde brug for relevant trykmateriale, og her fik vi løbende en række ting, som var disponeret til at trykkes i det trykkeri vi rådede over. Ting der selvfølgelig kunne bruges mere end en gang og som lignede de trykopgaver eleverne kunne blive stillet over for i det daglige arbejde på trykkerierne.

Publikationen for Specialstudiets 12 elever i 1963 blev en festlig og særpræget evighedskalender. Den var trykt som løsblade, hvoraf halvdelen var 4-farvetryk og resten 2-farve og 1-farveblade. Papiret var offset 150 gram, og bladene blev samlet i æske med bagstøtte. Det blev til 21 trykgange, når bladene blev monteret 4 stk. på hvert ark, og det passede glimrende til den lille Roland presse. Her blev den solide emballage på 450 gram pap dekoreret med tal i rød og blå.

Den blev meget efterspurgt, og for at klare efterspørgslen forenede vi den med vort eget behov for trykarbejde. Vi ændrede ideen, så bladene blev samlet i en specialhæftning, og sparede forsendelsesæsken. Desuden blev farvesiderne brugt til trykøvelser i flere år efter.

Af de 7 projektopgaver vi lavede i resten af vore år i Litografkælderen, er der en som altid har stået som vores favorit på alle måder. Det er de 9 »Londonplakater« som vi i 1967 trykte for afgangsholdet. Holdet havde været på en spændende og lærerig studierejse, og kvitterede med et spændende og interessant projekt. Som sagt 9 store plakater og introduktion samlet i en rulle hvorpå billederne fra en af plakaterne var trykt som dekoration.

Det er så vidt jeg kan se 28 trykplader. Det var mere end kopiafdelingens leder ville påtage sig. Højskoleeleverne lavede så selv foto- og monteringsarbejde, men som sædvanligt, var det udelukkende trykkerlærlingene som klarede trykningen. I modsætning til de tidligere publikationer, havde man denne gang tilrettelagt ting som skulle trykkes på krideret papir. Det klarede vi, selv om vore maskiner ikke havde det nyeste ekstraudstyr til dette formål.

Den mest populære, var den store fotomontage af Londonmotiver. Den blev trykt i sort og tone samt gul, rød og violet. Den er blevet genoptrykt utallige gange, og det gælder også trafikplakaten med symbolerne for busser og tog.

Lærerne fik efterhånden særdeles godt samarbejde med Bent Rohde og ikke mindre Eric Mourier, der havde startet sin uddannelse som offsettrykker, derefter gik over til kopistuddannelse. Han havde derefter gennemgået Specialstudiet, og var i en årrække en skattet lærer på Højskolen, og har gentagne gange været en omhyggelig og dygtig tilrettelægger for Litografskolens egne publikationer.

Lithographien

eller

Steentrykkerkunsten

af

G. F. Ursin.

Første Capitel.

Princippet for Lithographien: Valget af Steen.

Ottende Capitel.

Aftryk af lithographiske Stene.

Niende Capitel.

Rettelser og Forbedringer.

Ursin: Omslaget til publikation 1956. Eric Mourier.

I godt selskab

I Julius Thomsens Gade kom jeg »i godt selskab«. Ånden og aktiviteterne var stimulerende og interessante, med de forskellige meget specielle dagskoler for malerfag, typograf-, bogbinder- og litograf-kemigraffag.

Alt sammen administreret af Det tekniske Selskabs stramme styring. Jeg tror ikke, at flertallet af de tusinder af lærlinge har fået samme opfattelse af Teknisk Skole. Aftenskolen, som beslaglagde 3 af ugens aftener i 8 måneder årlig, var en hård belastning af den korte fritid. De blev krydset af i en forsømmelsesbog, der blev underskrevet af mesteren, så pjæk gik ikke.

På dagskolerne mødte lærlingene normalt – friske om morgenen, men i mange år var »den faste hånd« mere eller mindre fagskolernes styreform. Her havde lærerne en klemme på lærlingene. Svendeprøverne blev aflagt på skolen. En god skolekarakter kunne styrke en svag svendeprøve. Forbindelsen mellem skole og lærested var bl.a. de trykopgaver, som lærlingene havde udført. For os betød det at vi måtte have en løbende fornyelse af emnerne, og prøve på at være så objektive som muligt ved karaktergivningen og tilrettelægningen af arbejdet. Alt i alt var det en udfordring til lærernes faglige og menneskelige formåen.

Litografforbundet »styrede« ansættelsen af lærere. Fornuftige ansøgere havde kontakt med en af de to politiske grupper, som rivaliserede om indflydelse. Men i det faglige udvalg havde mestrene flertal, og alle skulle helst være enige i alt hvad der blev behandlet. De ansatte mig, og jeg gjorde mit bedste, for at leve op til deres tillid.

Min uddannelse

Som langt de fleste i min aldersgruppe, havde jeg ingen afgangseksamen fra kommuneskolen i Tietgensgade. Jeg forlod den efter 7. klasse, og var henvist til at supplere mine kundskaber på de kommunale aftenkurser.

Disse fortsættelseskurser spillede på mange strenge ved siden af de tre hovedgrupper sprog, handelsfag, dansk og regning. Vi fik en gratis billet til Det kgl. Teater. Der var også mange tilbud om museumsbesøg om søndagen eller lignende kulturarrangementer, og de havde alle stor søgning, for de var gratis, og vi var videbegærlige og pengeløse. I 1931 da jeg endnu var lærling med en ugeløn på 15 kr, meldte jeg mig til den sang- og musikundervisning, som komponisterne Finn Høffding og Jørgen Bentzon startede på Ny Carlsbergvej Skole. Et tilbud til fortsættelseskursusele-

verne. Det blev et bekendtskab som varer endnu, og det blev vejen til en personlig modning og udvik-ling. For samtidig med den musikalske oplevelse, fik vi berøring med en kulturverden, som måtte udvide vor horisont og inspirere vort livssyn. De havde en drøm om at kunne grundlægge en folkelig musikskole, og grundstammen skulle være de elever de havde samlet. Men at studere var, for os der boede i Vesterbros 2-3 værelses lejligheder, et stort problem. Først i 1936 efter at jeg var blevet gift, kunne jeg for alvor begynde på studiet til Statsprøvet Musik-pædagog. Krigen, hvor mange andre problemer lagde beslag på fritid og arbejdskraft, var med til at forsinke arbejdet, så jeg først blev færdig i 1946. Vi havde levet i næsten 6 år på vågeblus, og så fortsatte efterveerne i endnu 5 år, og alligevel var der en optimistisk tro på, at der ventede en lys og lykkelig fremtid lige rundt om hjørnet.

Vi havde hjem og børnenes fremtid at arbejde for, og et arbejde som lærer på Litografskolen passede fint ind i en sådan livsindstilling, uden man af den grund giver rollen som idealist. Undervisning var fast daghold med enkelte aftener til kurser. Jeg havde altså en pædagogisk uddannelse. Spørgsmålet var så, om jeg var faglig kvalificeret, udlært som stentrykker og med erfaring som offsettrykker i 15 år, var hvad jeg kunne oplyse.

Overlæreren

Bedømmelsen af ansøgningerne og samtalerne med de tre foretrukne blev en af det faglige udvalgs vigtige opgaver. Det var første gang man havde en åben ansættelses-procedure. Udvalget var skolens bestyrelse og bestod af lige mange medlemmer fra Dansk Litograflaug og Dansk Litografisk Forbund samt Henry Andreasen som formand, et hverv han påtog sig med stor diplomatisk og faglig dygtighed. Alle tre ansøgere som blev indkaldt til samtale, må have været omkring 37 år, for en forudsætning var, at man var udlært som stentrykker, men samtidig havde en god og alsidig erfaring som offsettrykker. Ingen af os var på det tidspunkt faglig/politisk engageret, men i krigsårene havde jeg været medredaktør af »Lito«, og havde været kritisk med trykkerlærlingenes skoleophold. Som overlærer blev Asger Schmidt som regel indbudt som observatør til møderne. I denne situation var det naturligt at spørge om hans indstilling til min ansættelse som lærer. Asger Schmidt, som var tro mod sine vage romantiske socialistiske teorier, sagde at han syntes jeg skulle have en chance, og jeg blev ansat. Det er i hvert fald, hvad han sagde til mig, da han den 13. oktober 1950 i en meget lang tale bød mig velkommen på skolen.

Det var meget nemt at være god ven med Asger Schmidt, men jeg lærte snart, at der ikke måtte laves om på traditionerne. Denne rytme i indkaldelser af lærlinge til undervisning og svendeprøve, var nu i 14 år forløbet uden forstyrrelser og forandringer. Skolen var blevet et interessant eksperiment, og et udflugtsmål for danske og udenlandske gæster. Besøgene blev i første række formidlet af Lauget og Forbundet, men også Det tekniske Selskabs bestyrelse og direktør samt skrivebordsgeneraler fra ministerier og borgmesterkon-

torer kom med store og små delegationer, der skulle se og beundre den usædvanlige lærlingeskole. Ved disse besøg, var Asger Schmidt den fødte cicerone. Han lagde stor vægt på at understrege Litografskolens faglig-pædagogiske linie samtidig med, at han ubeskedent roste de litografiske »kunstværker«, der altid var pakket ind til gæsterne.

Vi havde også studiebesøg fra Sverige og Norge af lærere som skulle organisere og starte en lærlingeundervisning, der kunne indpasses i deres almindelige Yrkesskoleform.

Besøgene kunne vare flere uger, og det var meget inspirerende at høre og senere at se hvordan de løste opgaven.

Frokostmøderne

En anden form for besøgende, som ikke var mindre interessant og meget vigtig for kontakten med baglandet, var de repræsentanter for Forbund og Laug som uvarslet mødte op. Når Lauget havde bestyrelsesmøde kom Andersen til byen. Han havde et trykkeri i Århus, og var en af hans lærlinge på skole, forsømte han aldrig at komme ned og høre hvordan det gik.

Forbundet havde også provinsafdelingernes formænd i hovedbestyrelsen. Når der blev indkaldt til møde, ankom de om morgenen, og Emil Olsen, Hunderup og Cajus Poulsen fra henholdsvis Horsens, Odense og Aalborg, gav sig god tid til et besøg på skolen. Her spiste de frokost, og som det var meget almindeligt var det med snaps og øl betalt på skift mellem de besøgende og indimellem af Asger Schmidt. Deres udgifter er nok gået på repræsentationskontoen, for det var ikke nogen høflighedsvisit. De kom for at se hvordan det gik »på deres skole«.

Organisationernes repræsentanter var altid velkomne. Når Andersen havde hilst på lærerne og vekslet nogle ord med lærlingen, fik denne en smule lommepenge, og besøget var forbi. Asger Schmidt havde en usædvanlig tæft for at klare alle situationer, og de mange besøg har været med til at bevare kontakten med virksomhederne. Det hører med til billedet af tidens vaner og normer, at disse frokoster fandt sted midt i trykkeriet, og der var gerne 8-10 deltagere samlet omkring skrivebordet, hvor Asger Schmidt tronede med sin Dortmunderøl i et Löwenbrauglas og sin fine cigar. Hvis frokosten trak ud og eleverne kom tilbage (eleverne havde kantine) måtte vi unge lærere tage os af undervisningen.

I de 10 år han havde tilbage bevarede han denne position, selv om problemerne med at leve op til formålet blev vanskeligere i takt med det stigende elevtal. Han havde ikke den samme imødekommenhed og lydhørhed over for sine kolleger på Kemigraf- og Litografskolen, og det så man bedst, da han som 70 årig havde været til møde i Det faglige Udvalg, og kom ned med den nyhed, at han var prolongeret til at fortsætte endnu et år. Ingen af lærerne kunne se nogen fornuftig begrundelse for denne beslutning, og ingen forstod, hvorfor man ikke havde haft et møde med lærerne, inden afgørelsen var truffet. Officielt fungerede Schmidt som lærer, men realiteten var den, at vi andre i flere år havde gjort hans arbejde, og moderniseret undervisningen så godt, som det var muligt uden at komme i konflikt med

ham. Han fik et ekstra år og kunne gå af da han fyldte 71 år, nogle få måneder før sit 25 års jubilæum.

Store forandringer

En epoke af skolens historie var slut, men organisationerne var ikke klar med en ny overlærer. Vanskelige forhandlinger om en sammenlægning af de to skoler for kemigraf- og litograffagets lærlinge, der blev ledet af en forstander, kombineret med en påkrævet udvidelse, samt de voldsomme stigninger i omkostningerne en udvidelse ville betyde, var endnu ikke afsluttet. Et lærerråd overtog sammen med det faglige udvalg de løbende forretninger.

Vi var blevet flere lærere i trykkeriet. Dels var der erstatningen for Asger Schmidt og dels var lærerne ikke mere normeret til 44 timers tjeneste. Der var blevet 5-dages uge og nedsat pligtigt timetal. Med de få maskiner var det umuligt at have en halv årgang på et hold, hvad der var beregnet i den overordnede planlægning.

Det faglige udvalg havde fulgt Asger Schmidts forslag, at man skulle afkorte kursustiden med 40%. Nu prøvede vi, om det var muligt at give dem 33% af tiden som ren teori. Det fungerede nogenlunde, men mange års negligering af teoretisk undervisningsmateriale, gjorde det til et eksperiment, hvis heldige udfald afhang af tilfældighedernes spil og lærernes utrættelige optimisme. Lærlinge er uvant med stillesiddende klasseundervisning, og det var begrænset hvad vi kunne gøre for at bruge praktiske øvelser. Derfor var vi altid på udkig efter større opgaver til maskinerne, for så kunne 2-3 lærlinge bedre acceptere samarbejdet på den samme maskine. I trykkerierne havde trykkeren for det meste en fast hjælper på offsetpressen. Nu var vore små maskiner ikke så arbejdskrævende, men systemet kunne fungere enten ved, at de skiftevis kørte på hver sit mindre oplag, og så var oplaget max 500 ark til et 4-farvetryk. Eller også kunne de to lærlinge skiftevis køre en farve, og det betød at vi kunne trykke større opgaver f.eks. publikationerne, som blev trykt i større oplag, og blev trykt på begge sider af papiret. Med den store spredning der var i lærlingenes erfaring og alder, fik vi hermed en mulighed for at interessere dem alle, og arbejdet gik med flid og entusiasme.

Offset-reprosamarbejdet

Roland Parva presserne var de letteste presser at betjene, bl.a. havde de et fortræffeligt pålægningsapparat. Mann-pressen havde de fineste resultater, hvis man vurderede farveføring og tryk, men her havde Asger Schmidt forlangt den leveret med et Ellees pålæggersystem, som aldrig kom til at fungere perfekt.

Alligevel blev mange af vore publikationer trykt på Mann-pressen.

Mens vi var presset sammen i litografkælderen, blev der i 1963 købt endnu en offsetpresse til svendeprøveformat. Det var en Roland Parva 63 84 cm, vort største trykformat. Toneangivende repræsentanter for de store trykkerier pressede på for at få anskaffet store maski-

ner til undervisningen på skolen. Behovet for trykkere til de mange industriprægede virksomheder, havde skabt begrebet voksenlærlinge. Lærlinge på 20-45 år som fik en lærlingekontrakt. For nogle af disse lærlinge var skoleopholdet en prøvelse, det var dem så inderligt ligegyldigt, for hjemme fra virksomheden var de præpareret, her kunne de ikke lære noget. Heldigvis var der flere, som så positivt på skolen og blev nogle af de bedste elever på deres hold.

Vi prøvede på bedste måde at udnytte alle muligheder med de få maskiner, og som en aflastning blev der oprettet en filial i et falleret trykkeri på Amager. Her stod tre anvendelige maskiner, den ene en stor 2-farve Roland med et trykformat på 80 120 cm, og det kom til at fungere til 1969, da hele Litografskolen og Kemigrafskolen blev samlet på Fjeldhammervej.

Som det er illustreret gennem billederne af litografier, plakater, små og store publikationer, blev årene fra 1960 til 1970 en fortsættelse af den faste praksis, vi havde opnået på Litografskolen. Vi havde helt frie tøjler i vort valg og tilrettelæggelse af elevopgaverne.

Etableringen af fotoafdelingen i kælderen var en nødvendig imødekommelse af det voksende behov for filmmateriale til kopiafdeling og litografer.

Også for offsettrykkerne fik denne nære kontakt med fotoafdelingen afgørende indflydelse på undervisningen. Den voldsomme aktivitet for at forbedre kvaliteten af offsettrykket, resulterede i at der blev udviklet en strøm af nye materialer, nye film, nye rastre, som fulgtes op af bedre kopimetoder, og her fik de nye pladetyper en skelsættende betydning for trykkvaliteten. Med dem var vejen åben for kvalitetstrykning af fotosats. Trykning af sats havde altid været vort svage punkt. Nu kom vi til at opleve, at typograferne i deres fagblad kunne læse en anmeldelse af Gutenberghus Årbog, som værende et eksempel på fremragende bogtryk, men dette år var man netop gået over til offsettryk.

På skolen havde vi fået noget at leve op til. Hver gang fotograf Leif Andersen fik en nyhed, blev den grundig gennemprøvet fra foto til tryk. Vor optimisme med hensyn til skolens fremtid, fik et løft ved ansættelsen af Sven Ahrenkilde som forstander for en forenet Kemigraf-og Litografskole. Han var og blev modtaget som en god gammel ven, for han var udlært som klichefotograf, inden han tog studentereksamen og eksamen som kemiingeniør. Nu havde han været ved Den Grafiske Højskole og Geodætisk Institut, og var den eneste person, som havde den rigtige baggrund for at påtage sig den forestående omlægning af undervisningen.

Sven Ahrenkilde

Det startede ikke alt for godt. I et lille syrerum som hørte til kemilokalet i stuen, fik han stillet et skrivebord op med tilhørende telefon. Det skulle være midlertidigt, men blev permanent. Herfra sendte han sine forslag og ideer til udtalelse og behandling i ministerier og organisationernes papirmøller, mens årene gik. Tilfældigvis så jeg en lille husannonce og tog den med til Ahrenkilde. Huset var nemlig på

7.000 m² og viste sig at være et tidligere lager.

Huset blev købt af Laug og Forbund, lejet ud til Det tekniske Selskab, og alle kræfter blev sat ind på at få de nødvendige bevillinger, til indretning af en ny stor skole. Cirkus Arena påtog sig det store flyttearbejde. De var vant til hurtige flytninger. Trykkerimaskinerne blev det sidste der flyttede ud, og i efteråret 1969 var flaget hejst og Reproteknisk Fagskole blev indviet på Fjeldhammervej 15. Der gik ikke ret lang tid, før Ahrenkilde blev træt af at vente på bevillinger og få klarhed over sin egen situation. Han forlod skolen og rejste til USA hvor han siden har været ansat på det internationale institut i Rochester.

Her kunne jeg med god samvittighed have sluttet. Den gamle skoles tid var forbi, og hvad der nu skete i løbet af de snart 25 år siden flytningen, tror jeg ikke er så fascinerende, men der må være stof til en stor undersøgelse og afhandling. Inden jeg sluttede min lærergerning i 1980, havde jeg dog endnu de tre største opgaver tilbage.

Skolen og også trykkeriet var blevet 4-5 gange større. Vi havde stadig traditionel lærlingeundervisning, der byggede på at lærlingene var en rimelig tid i trykkeriet. Der var uprøvede muligheder for at påtage sig en stor trykopgave. I retoucheafdelingen sad John Lundgren, som var en af de kolleger, der gennemførte den korte uddannelse i formgivning og tilrettelæggelse på det såkaldte »Sporvognshold«. I kopiafdelingen sad Svend Johansen, udlært som nodestikker som den sidste i Danmark og derefter i lære som kopist. De havde begge forudsætninger for og lyst til at bruge deres evner.

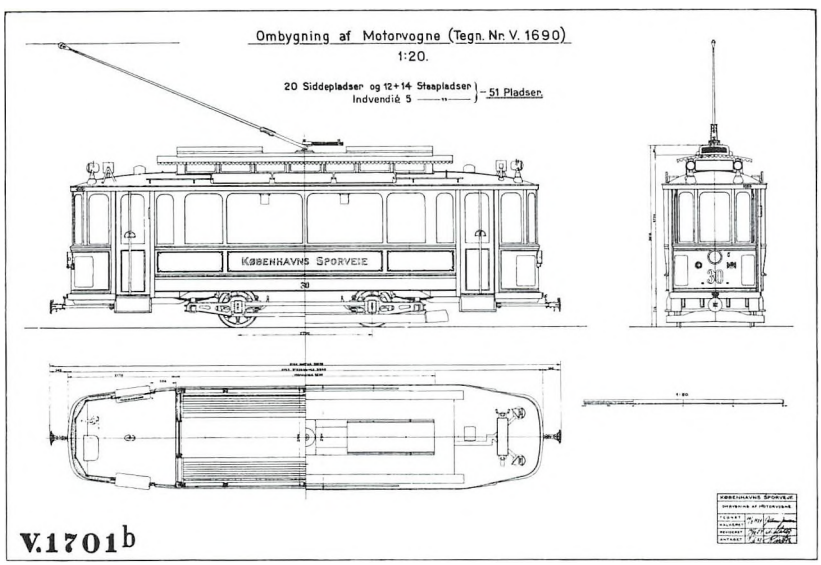

Linie 8 var en lille publikation som et hold af lito- og kemigrafer afleverede efter et specialkursus på Den Grafiske Højskole.

Tre store opgaver

Chr. Cato-bogen

Jeg havde bestemt mig for at skrive en bog om mit gamle lærested Chr. Cato, og prøve at give et billede af »Mennesker, Miljø og Håndværk«, som bogen kom til at hedde. John Lundgren tilrettelagde bogen så godt, at den fik en overordentlig god modtagelse i fagkredse, og der var også almindelig anerkendelse af den historiske betydning af den lille bog. Som det så ofte var tilfældet, når vi lavede noget der kostede penge, fandt jeg en sponsor, i dette tilfælde havde Recato påtaget sig at betale de betydelige omkostninger til indbinding og kassette, og fik et antal bøger, som netop kom i forbindelse med firmaets 110 års jubilæum.

Planlægning og layout var et ekstra arbejde som John Lundgren påtog sig ved siden af sin normale undervisning. Han var fortrolig med at have ekstra arbejde. Forinden havde han, der er sporvognsentusiast, lavet sporvognsbogen »Linie 8«, der var blevet trykt på maskiner i Jørgen Iversens klasse. Reproduktion og affotografering klarede Greis Sørensen med vanlig sikkerhed, og montage og pladekopiering var Teddy Andersen mester for. Der skulle trykkes 72 sider fordelt på 4 helark og et halvark, der var mellem 8 og 11 trykgange pr. ark med 25 4-farvebilleder. Efter vore forhold et stort arbejde for alle led.

I trykkeriet kom lærlingene ind i billedet, og klarede som så ofte før den usædvanlige udfordring. Dog med den reservation, at et enkelt ark måtte trykkes om, og holdet bad om selv at få lov at klare omtrykningen. Vi skulle være færdige med trykningen inden holdet sluttede, og planen var lige ved at vælte, da der blev vedtaget at strejke, mens det sidste ark var under trykning. Den næste dag gjorde de det kunststykke at indhente den tabte tid. Jeg har skønnet, at der var 43 trykplader, og alle de medvirkende og de fleste kolleger glædede sig over præstationen. At der ikke er forfatternavn på titelsiden, skyldes de specielle menneskelige problemer og interessemodsætninger, der var på skolen. Man måtte helst ikke gøre sig bemærket. Det var ikke alle der glædede sig.

Dette skyldes i nogen grad at det store forarbejde, som fandt sted i de andre afdelinger, ikke var lærlingearbejde. Det var for kompliceret og pladearbejdet var uinteressant for lærlingene. I trykkeriet var lærlingene 100% med i arbejdet, for her havde vi altid arbejdet i hold. Repro- og pladearbejdet blev overvejende udført af produktionsfolk. En så stor opgave lagde beslag på deres tid. Det gik ud over andre af deres pligter. Jeg tror også, at lærernes nedsatte undervisningspligt indirekte stoppede for motivationen. Lærlingene havde aldrig den samme lærer i en hel uge, og det skabte usikkerhed hos begge parter. Endelig var tidsånden med til at nedbryde respekten for skole og lærere. I trykkerafdelingen var vi opsatte på at følge med i den tekniske udvikling, og få gavn af de erfaringer, som de store opgaver gav os.

Chr. Cato-bogen. Emil Birch var stentrykker udlært hos Cato. Som mangeårig leder af trykkeriet var det naturligvis ham, der overtog resterne, da Chr. Cato havde solgt bogtrykkeriet fra, og gav op. Hans sønner Ole og Søren Birch blev direktører i »Recato« og betalte for bogens indbinding. Den lå færdig til firmaets 110 års jubilæum.

Omslaget: Thorvald Bindesbøll's papir med Chr. Cato's brevhoved.

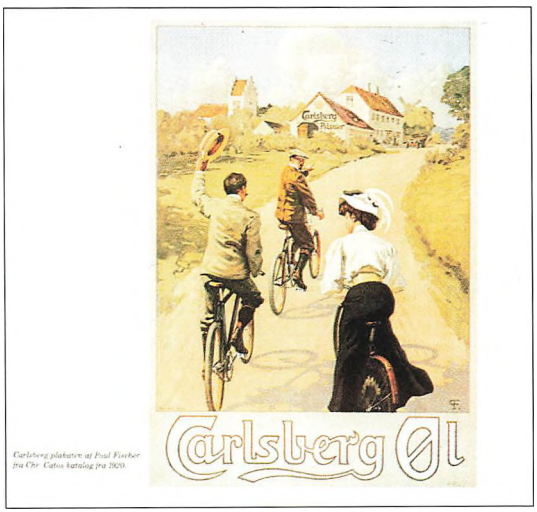

Carlsbergplakaten, malet af Poul Fischer 1920.

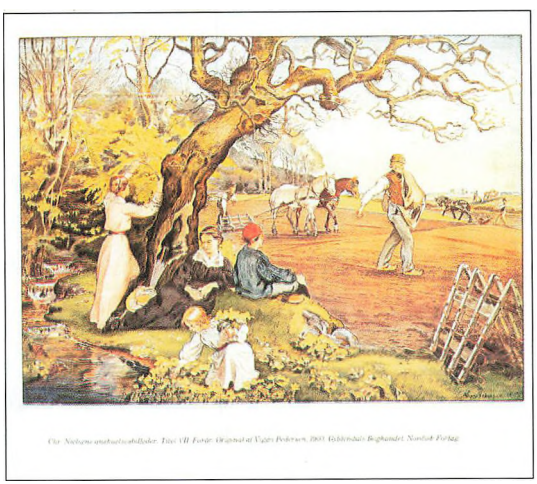

I gård og have, malet af Vilh. Th. Fischer 1902.

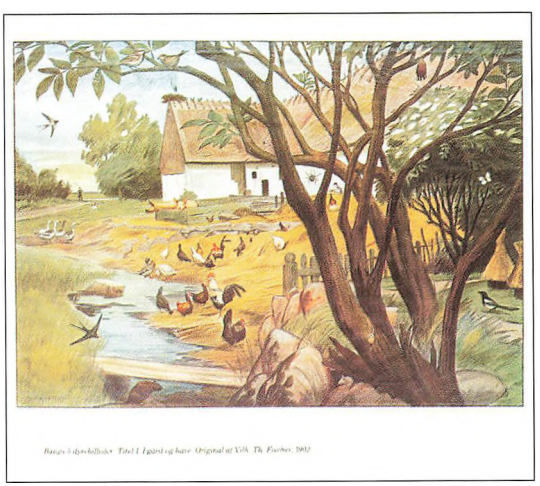

Forår, malet af Viggo Pedersen 1903.

Arne Ungermann, »Da Solen blev forkølet«.
Den første billedside i bogen, inden solen er stået op og har givet byen liv og farver.

Ungermann/Høffding

Den næste store opgave var billedbogen »Da Solen blev forkølet«. Bogen er tegnet og fortalt af Arne Ungermann, der altid har været en af mine favoritter af vore danske tegnere. Min mangeårige ven Finn Høffding havde brugt bogen til en musikalsk børnekomedie, men partituret var aldrig blevet trykt og mangfoldiggjort, på grund af de store omkostninger, det er umuligt at få dækket ind, ved en så speciel komposition.

Svend Johansen, der var lærer i kopiafdelingen, havde medvirket ved at lave nodesiderne i Den Grafiske Højskoles publikation 1971 »Balladen om katten i sækken«. Han gik med på ideen om at vi lavede en udgave, hvor både billeder og noder var samlede, til brug for musikundervisning for børn. Det blev en langt større og meget vanskeligere opgave, end vi havde forestillet os. En årsag hertil var de mange partiturlinier, eller mere korrekt systemer, i forbindelse med at teksten også var på svensk. Der gik næsten 3 år før vi var færdige med bogen.

Arne Ungermann var udlært som litograf, og han insisterede på at se prøvetryk af vore reproduktioner af de originale tegninger. Han boede i Humlebæk, og jeg fik lejlighed til at besøge ham adskillige gange. Det var en stor oplevelse. Han var lænket til sin stol, pga. en alvorlig børnelammelse, han havde haft som barn. Han fortalte levende om sin tid som litograf, og om årene som tegner og redaktør af »Magasinet«, der i mange år var Politikens stolthed og Hanne Hansens hjemsted.

Han havde meget bestemte meninger om samfundets lys- og skyggesider, og fortsatte til sin død med at kommentere aktuelle situationer gennem tegningerne i Politiken. Lyse Annas analyser kaldte han en af sine sidste festlige og træffende billedserier. Vi havde nogle år tidligere trykt tre akvareller af Inger Ungermann. Det var skolens formand Henry Andreasen, som havde formidlet kontakten, så det var nærliggende at foreslå Arne Ungermann, at vi trykte et eller andet til ham som tak for samarbejdet. Det blev til et originalt litograferet kort. Ungermann var vant til at aflevere alle sine tryksager som færdigt arbejde. En rentegning på papir eller karton og farverne tegnet separeret på tyndt gennemsigtigt papir, med sort kridt teknik lige til at affotografere og montere.

Af alle de hundrede af reproduktioner og originaltegninger vi i årenes løb har trykt på skolen, synes jeg at de 4 Ungermann kort, som vi nåede at lave, er noget enestående. Poetisk og lunt tegner han nodelinier ind. Dejlig er jorden... i et skævt nytårskort 1978. Klaver og basunengle i 1973. Et sovende løg med rødder som Beautiful Dreamer. En TV-antenne som Der er noget i luften, og hans sidste kort som han kaldte »Bladene falder«. Det luner at møde en så bevidst og afklaret kunstner, der har sat sit præg på så mange sider af mine interessesfærer. »Da Solen blev forkølet« blev i første række valgt til emne for vore udgivelser, fordi jeg var gammel elev af Finn Høffding, og jeg vidste hvor deprimerende det var, at han ikke kunne få sine pædagogiske musikstykker ud til brugerne.

11. billede

TALESTEMME

Olyckligtvis hade kungen just födelsesdag samma dag, som solen blev förkyld, så när Hans Majestät steg ut på balkongen för att bli hyllad
Uheldigvis var det netop kongens fødselsdag samme dag, som solen blev forkølet, og da Hans Majestæt trådte ud på balkonen for at lade sig hylde
av sitt livgarde, kunde han inte tro sina ögon:
af sin livgarde, ville han ikke tro sine egne øjne:

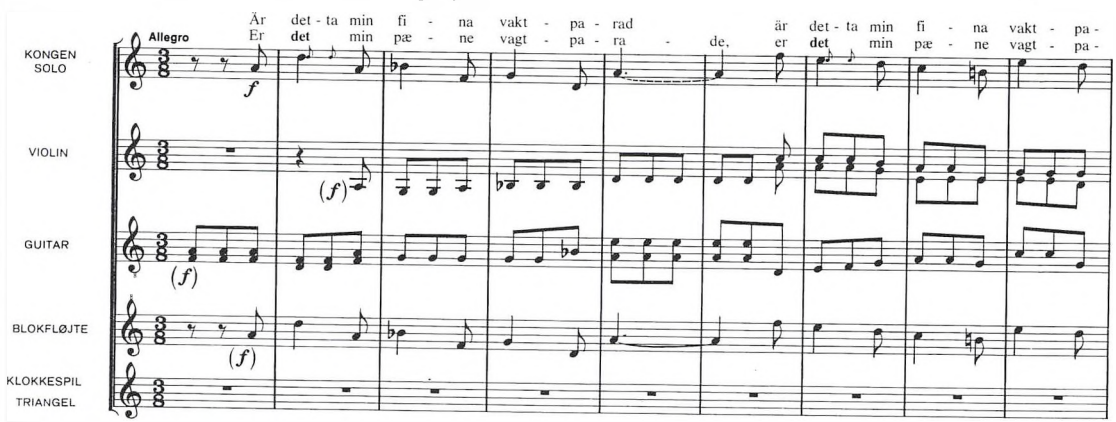

Nodesiderne var Svend Johansen's meget store bidrag til »Da Solen blev forkølet«.
Den lille vignet tegnede Ungermann.

Da Solen bliver rask, får byen igen sine farver.

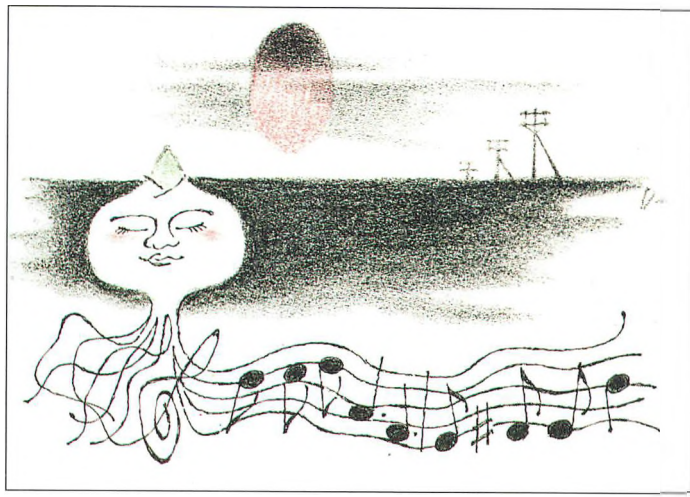

»Årskort« kaldte Arne Ungermann sine små kort.
Det blev små kunstværker, hvor han ofte benyttede musikalske strofer; her er det løget med »Beautiful Dreamer«.

»Natmotivet« med »Der er noget i luften« blev som alle kortene tegnet til original-litografi
Dvs. hver farve tegnet med sort kridt på papir eller pergament til direkte kopiering.

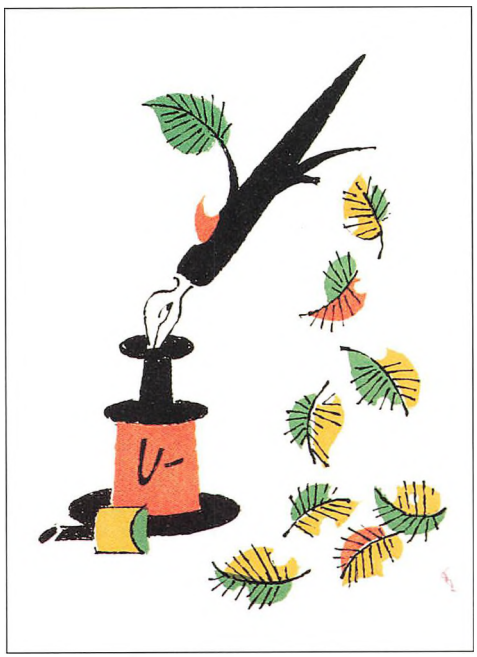

»Bladene falder« blev det sidste kort vi lavede. Ungermann havde været syg, og han gryntede humoristisk, at det vist passede til situationen.

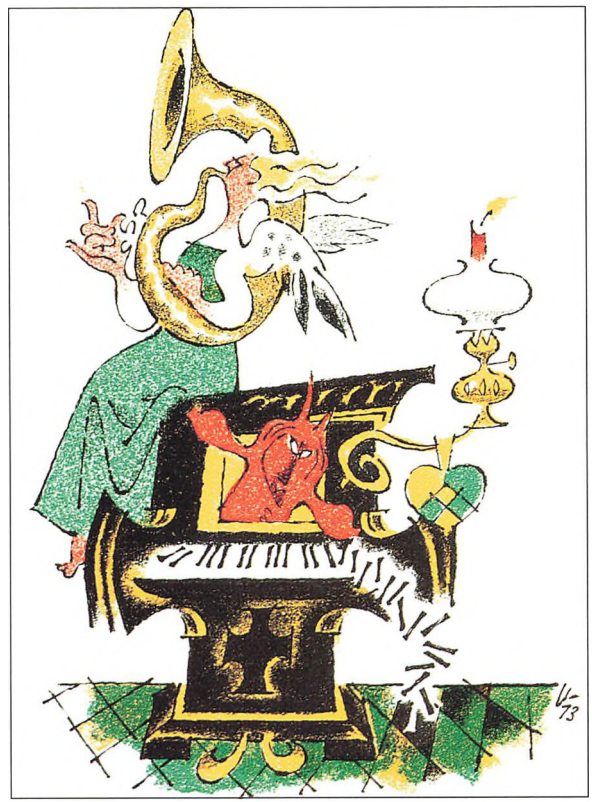

»Klaveret« på det fjerde kort er et af hans yndlingsmotiver. Omkring det finder man en masse af hans festlige detaljer.

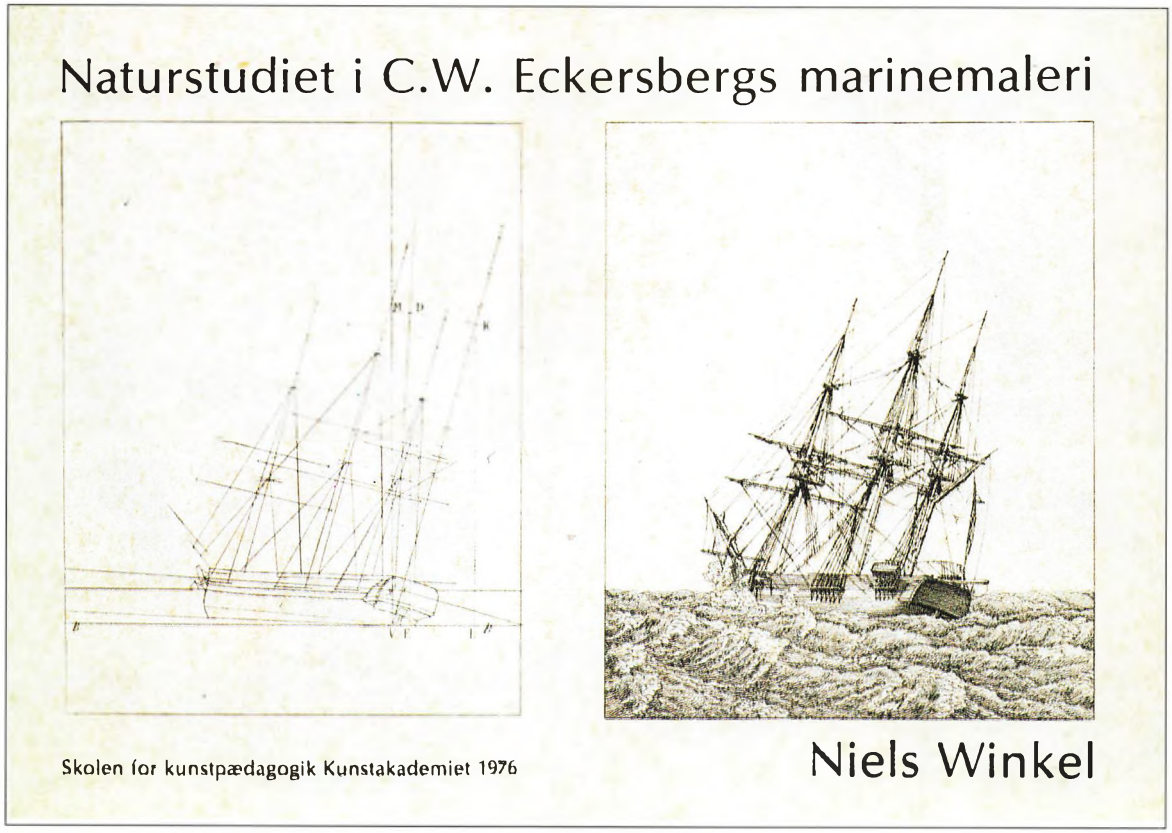

Omslaget er til Niels Winkel's bog. Bilagene lå i bagklappen, og de var nødvendige for at forstå Winkel's udmålinger af perspektivets funktion i C.W. Eckersberg's billeder.

Naturstudiet i C.W. Eckersbergs marinemaleri af Niels Winkel

I 1974 havde Niels Winkel afsluttet sine studier om malerens arbejdsmetode. Han havde lavet det som stipendiat ved Kunstakademiets skole hos professor Helge Bertram. Der var ingen penge til at trykke det 300 sider store værk, og da jeg havde haft lidt forbindelse med dem, spurgte man mig om vi kunne trykke værket, der foruden tekst og sorte illustrationer også omfattede 10 A3-store farvebilag. Forstander Leif Richter Larsen foreslog at jeg tog mig af sagen, og prøvede at gennemføre det, på vore sædvanlige betingelser. Planen var at bruge en maskinskrevet tekst, og den skulle vi så fotografere. Da hele renskrivningen var færdig, viste det sig at det ikke kunne bruges. Skriften var for dårlig, og jeg burde selvfølgelig have lavet et prøvetryk. Men i stedet for skrivemaskinen lykkedes det at få teksten sat i Frederiksberg Bogtrykkeri.

Vi havde ikke selv kontakt med trykkeriet, men vor gode ven Ringhejm havde i mange år solgt skrifter og satsmaterialer, og da jeg bad ham finde et sætteri, der ville være med imod at få et passende antal af bøgerne, var Frederiksberg Bogtrykkeri interesseret, hvis de fik rimelig tid til arbejdet.

Det blev til 160 A4 sider i bredformat og med to spalter på tekstsiderne.

Det meget smukke satsarbejde blev rost i anmeldelserne, og bogen var med til at Niels Winkels store og betydningsfulde specialopgave præsenterede sig meget bedre, end den maskinskrevne førsteudgave. Farvebilagene var dobbeltsider, løsblade og blev samlet i en lomme på omslagets bagside, og det blev nødvendigt at få lavet en kassette, som Cai Frederiksen fra fotogruppen tegnede og formgav. Så vidt jeg husker, var mange af trykkerlærerne inddraget i det store trykarbejde, og en anden af vore gamle venner bogbinderen Jørn Gornitzka havde bøgerne færdige i oktober 1976.

Niels Winkel er i dag en anerkendt og meget benyttet portrætmaler.

»Linieskibet Assow« er russisk. Maleriet er fra 1828.

Illustrationer

Senefelder
Litografi 1922 2
G.F. Ursin, Titelblad 8
»Stentrykspresser« 11
Chr. Cato's trykkeri
Stentryk ca. 1922 13
Lito nr. 4 1897
Faksimile om lærlinge 16
Litografundervisning
– før 1936 17
Overtryk- og maskintryk
Lørdagsskole før 1936 18
Litografier ca. 1940
Henning Jensen 23
Finn Nonboe 24
Kjeld Jensen 24
Erik Iversen 25
Jørgen Kæhler litografi
Stentryk 26
Nonnerne
Litografi stentryk 31
Hammeleff
Litografi stentryk 33
Kattehoved
Litografi offset 36
Kronborg
Litografi offset 37
Strandbillede
Litografi offset 38
Grønlændere Litografi
stentryk 70 100cm 39
Mexiko
Litografi offset 40
Tyrefægtning
Litografi offset 41
Christiansø
Litografi offset 42
Refleksioner
Litografi offset 43
Afrikansk kunst, plakat
Reproduktion offset 44
Julefred titelside
Litografi offset 46
Kjeld Jensen papir
Litografi offset 47
Galathea
Reproduktion offset 49
Julepapir
Reproduktion offset 50
Danske bogbind
Omslag bogsider 52+53
Anker Kyster
Bogsider Bindesbøll 54+55
Holmensgade/Engelund
Reproduktioner offset 56
Sven Engelund
Reproduktion offset 57
Kjeld Jensen
Litografi 59
Indiske digte
Bogsider 61
Julefred Kjeld Jensen
Litografi offset 63
Løvebogen
Kjeld Jensen litografi 64
Motiv Kvinder
Kjeld Jensen litografi 65
3 litografier af Kjeld Jensen 66+67
Svend Johansen »Før Cannae«
Reproduktion offset 68
Carlo Rosberg
Fiskeren+Fiskerkoner
Publikation offset 69+70
Bogstav-Billede
Publikation
Den Grafiske Højskole 71
Kalendersider
Publikation
Den Grafiske Højskole 72
London Plakater 59x80 cm
Publikation
Den Grafiske Højskole 74+75
Ursin bogens omslag 1956 77
Linie 8 83
4 billeder Catobogen
Publikation
Reproteknisk Fagskole 85
Ungermann/Høffding
Publikation
Reproteknisk Fagskole
86+88+89
Arne Ungermann
Litografier årskort 90+91
C.W. Eckersberg omslag
Publikation
Reproteknisk Fagskole 92
C.W. Eckersberg linieskib 93

The Lithographic Trade and the Vocational Training of Lithographic Printers. An Abstract.

The book is based on my memories as a teacher of lithographic and offset printing, and I have put special emphasis on describing the effort to educate the trainees in the new craft invented by A. Senefelder in 1796.

The first chapter describes the introduction of lithographic printing in Denmark. After several attempts to introduce the new technique in Denmark, the trade matured about 1840, and in 1844 G.F. Ursin published the first and only Danish textbook in lithography. Furthermore the chapter illustrates daily life in an old printing house from the 1920s.

The lithographic printers formed a trade union in 1896, and the next year the managers of the printing houses established a guild of craftsmen. From the very start in 1896 the union called for the establishment of a vocational school to supplement the training of trainees in the printing houses, but it took more than forty years to establish a formal education. In Copenhagen, however, a school on a small scale was founded already in 1923, which made it possible to teach trainees lithographic printing on Saturdays. In the second chapter I recall my own experiences as a trainee and student at the Saturday school. After more than five years of apprenticeship I passed my journeyman's test as a lithographic printer in 1934. The next year I went to Höhere Graphische Schule in Berlin to learn the basic rules of the new offset printing.

The third chapter describes the foundation of a national vocational school for lithographic trainees in 1936 initiated by the joint efforts of the union and the guild. The teaching at the school supplemented the practical training in the printing houses offering two school courses of 10 and 6 weeks that all trainees had to attend during their apprenticeship. At the end of their apprenticeship the trainees returned for two weeks to the school to pass their journeyman's test. The lithographic guild and the trade union hired the teachers at the school jointly, and during the first 30 years the two organisations partly financed the school. The school functioned as a small printing house based on practice. There was, however, also time to experiment, and the four lithographs on pages 23-25 are works by trainees from this early period.

Chapters four and five deal with the period from 1938 to 1970 when the lithographic school was placed in central Copenhagen. The

professional committees of the lithographic guild and the trade union carefully supervised the teaching under the leadership of Henry Andreasen. During their stays at the school the trainees from outside Copenhagen lived in special student hostels. The managements of the printing houses and representatives of the organisations often visited the school and regarded themselves as joint owners of the school.

The teaching of traditional lithography stopped in 1958 due to the technical development within the offset printing process and reproduction. The introduction of photocomposition, however, allowed us to produce books ourselves. The school got into contact with a range of creative artists, and thus it was possible to offer the trainees a broad variety of printing assignments. The lithographs reproduced in this book are examples of these assignments. Chapters six and seven review the major publications produced in the period from 1948 to 1970 and explain how we integrated the publications in the teaching of the trainees.

In the next two chapters I recall persons and major events from my time as a teacher at the school. One of the very important events was the relocation of the school to a building outside the city.

The last chapter tells the story behind three books printed by the school. The first one is a book on the printing house of Chr. Cato, in which I describe my own experiences as a trainee. The second is a children's book, written and illustrated by Arne Ungermann. It was later made into music by Finn Høffding whose score is included in this particular edition of the book.

The last book is a reproduction of Niels Winkel's PhD-thesis on the Danish marine painter C.W. Eckersberg.

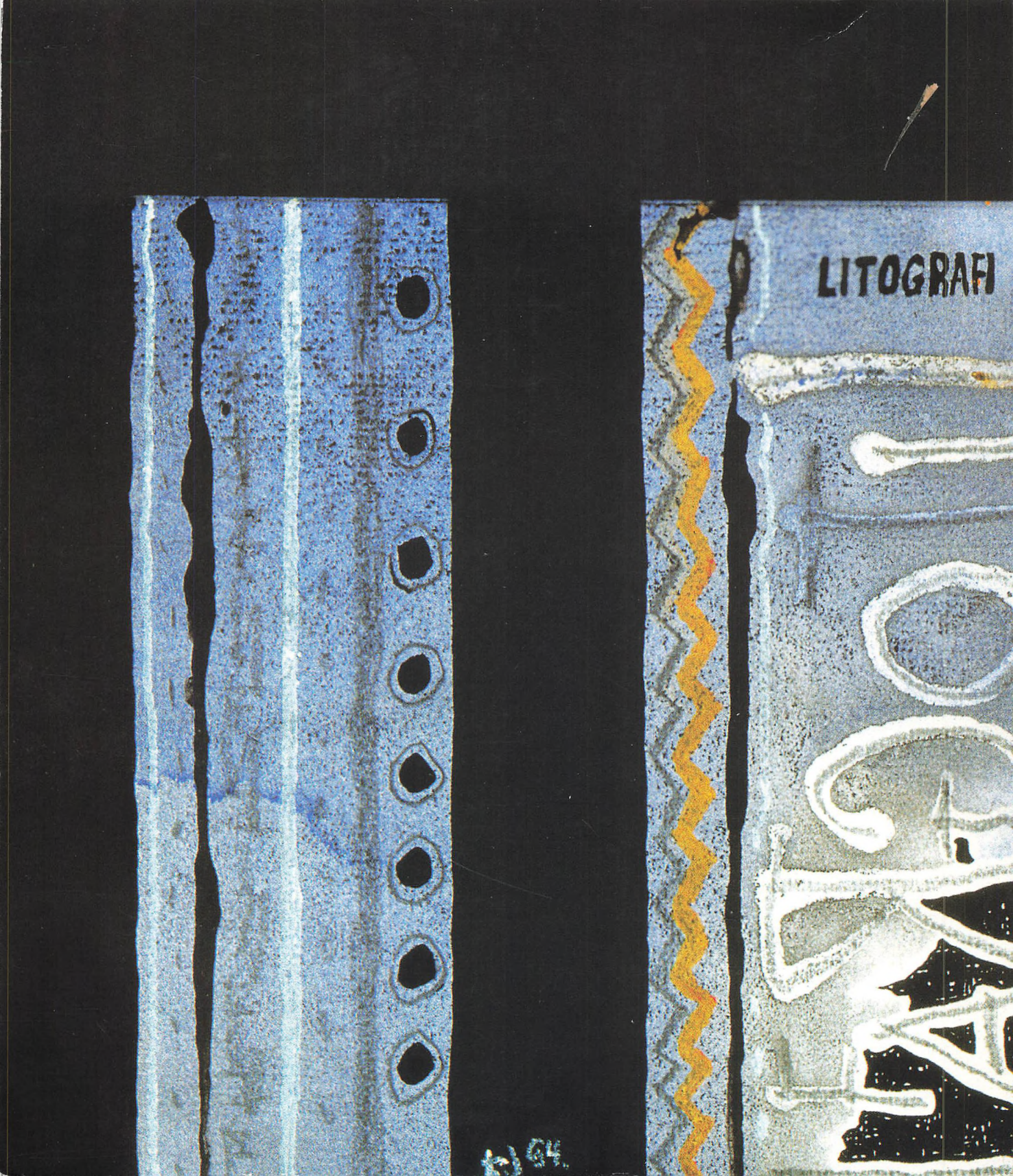
LITOGRAFI